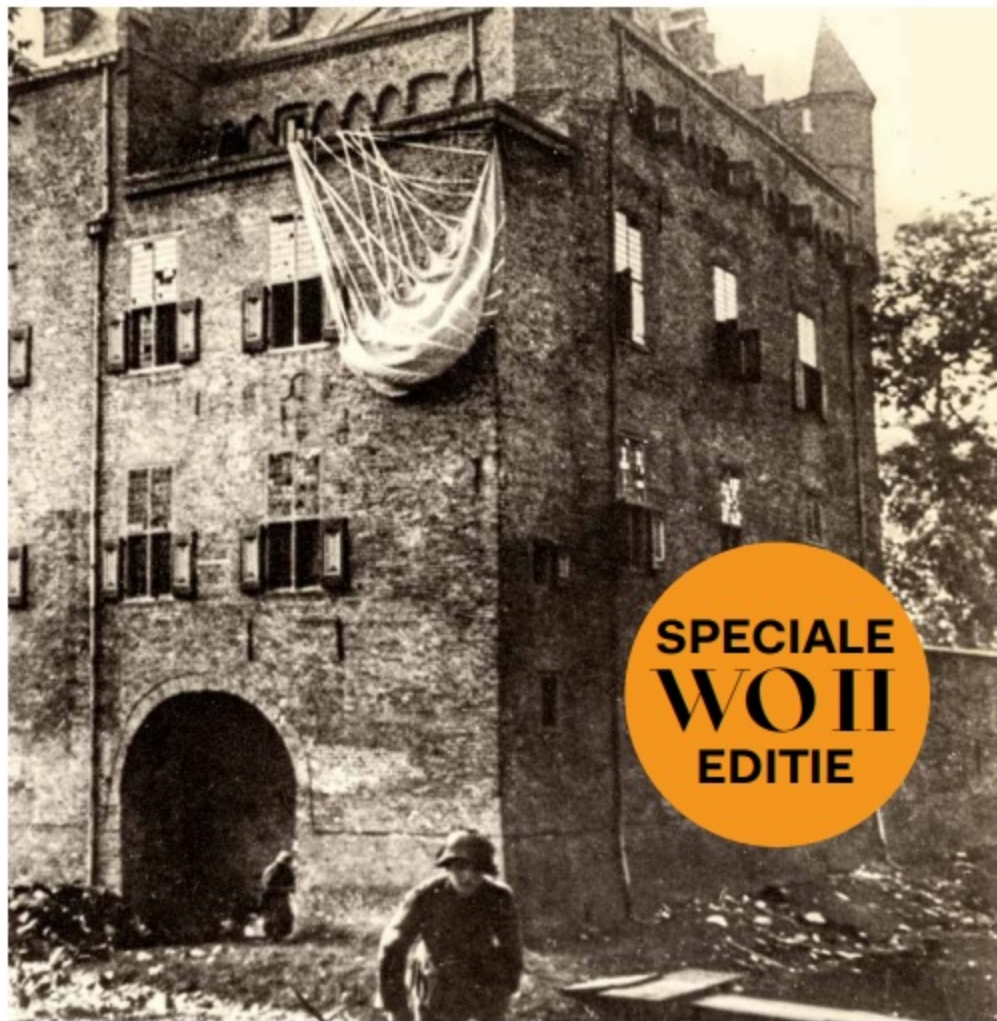

het

Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners

april 2020 | Jaargang 2 | Nr. 4

BUITEN

**SPECIALE
WO II
EDITIE**

Herinneringscultuur
Rob van der Laarse

Zeeuwse buitenplaatsen
onder vuur en onder water

De verwoesting van
kasteel Geijsteren

Column
David Barnouw

Mr R.J. Nieuwland

NOTARIEEL JURIDISCH ADVISEUR - ESTATE PLANNER
RENTMEESTER

Adviseert particulieren, familiestichtingen en landgoedeigenaren
in het bijzonder inzake:

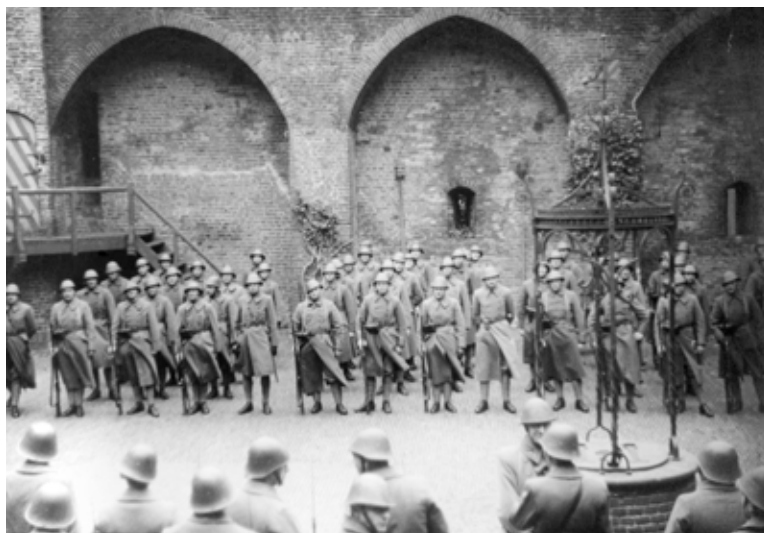
- landgoederen en rijksmonumenten;
- Natuurschoonwet-rangschikkingen;
- oprichting van stichtingen/ Algemeen Nut Beogende Instellingen;

- koopovereenkomsten van onroerende zaken;
- uitgifte in erfpacht en vestiging opstalrechten;
- agrarisch recht, pacht en jachtrechten;

- testamenten en huwelijksvoorwaarden;
- overdracht naar de jonge generatie;
- afwikkeling nalatenschappen inclusief aangifte erfbelasting.

Oorlog in Arcadië

Elyze Storms-Smeets en Fred Vogelzang

‘Wat dreigt is een boze nachtmerrie, gebruiken kan men mijn huis, beschadigen, plunderen desnoods, afnemen

zou men mij het kunnen, maar verwoesten, zodat het weg is, zodat niemand er iets meer aan heeft, dat nooit!’ Zo schreef Theo Driessen in september 1944 in zijn dagboek. Driessen was trots op zijn landhuis. Het Jagerhuis nabij kasteel Doorwerth. Het was zijn creatie van schoonheid en comfort. Tijdens de Slag om Arnhem werd het gevorderd door de Duitse *Wehrmacht*. Enkele dagen woonde het gezin samen met de bezetter, totdat men moest evacueren. Het oorlogsgeweld kwam met de dag dichterbij. Toen Driessen terug mocht, bleek dat zijn ergste nachtmerrie waarheid was geworden. Het landhuis was compleet verwoest. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden honderden Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen gevorderd. De oorlog kwam naar *Arcadië*, zoals bij Het Jagershuis, en liet diepe sporen achter.

Vanaf 28 augustus 1939 werd het Nederlandse leger in paraatheid gebracht. Tijdens de mobilisatie werd kasteel Muiderslot, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, tijdelijk gebruikt door het leger. Op de binnenplaats van het kasteel vond een appel met nieuwkomers plaats, januari 1940. Bron: J.J. Bijlard, 1940, Beeldbank NIMH

Onderzoek naar Oorlog in Arcadië

Op welke wijze werden ‘arcadische’ landschappen, en de daarin gelegen gebouwen, geraakt door de oorlog? De rol die Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen speelden tijdens de oorlog is nog zeer onderbelicht, zowel in militairhistorische studies als in buitenplaatsenonderzoek. Wel zijn er enkele studentenscripties die aandacht aan dit thema besteden, zoals *Vernietiging en wederopbouw. Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog* door Mariëlle Bakker (2011) en *Achter de rododendrons. Dadersporen als getuigen in een schuldig landschap* door Henk Hoogeveen (2013). Universiteit Maastricht heeft enkele kasteelruïnes in de Nederlands-Duitse grensregio onderzocht (2012). Bij de meeste studies ligt de nadruk op schade en verwoesting of op de huidige omgang met oorlogserfgoed.

In diverse Britse publicaties is het onderwerp dieper en breder onderzocht, inclusief de zeer uiteenlopende functies die landhuizen kregen, het dagelijkse leven op landgoederen en de wijze waarop ‘ongenode gasten’, van geheimagenten tot hoogzwangere vrouwen, hun verblijf beleefden. Voorbeelden zijn *The country house at war* (1989) en *Requisitioned. The British country house in the Second World War* (2014) van John Martin Robinson en *Our uninvited guests* van Julie Summers (2018).

Het Gelders Genootschap en de Nederlandse Kastelenstichting werken samen in het landelijke

De rol die Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen speelden tijdens de oorlog is nog zeer onderbelicht

project *Oorlog in Arcadië, 1940-1945*, over kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in de Tweede Wereldoorlog. Elyze Storms-Smeets, Gelders Genootschap, is projectleider en initiatiefnemer. Vooruitlopend op dit meerjarig onderzoeksproject willen we in deze speciale uitgave van *Het Buiten* de diverse processen en thema’s introduceren die onderdeel vormen van ‘Oorlog in Arcadië’.

Confiscaties

Een nauwelijks onderzocht thema is de vordering van kastelen en landhuizen. Ze waren – net als kloosters – zeer interessant voor zowel de Duitse bezetter als het geallieerde leger, aangezien het ging om grote gebouwen in uitgestrekte landschappen met goede infrastructuur en waardevolle bronnen als akkerland en bos dichtbij. Bovendien boden de torens plaats aan zendapparatuur en waren het prima uitkijkpunten.

INLEIDING

Zeker landhuizen die voor de oorlog tot hotel waren omgevormd of leegstaande kastelen werden gevorderd. De huizen werden onder meer gebruikt als militaire hoofdkwartieren, scholen, ziekenhuizen, weeshuizen en barakken. De landerijen werden benut voor onder meer houtoogst en de jacht. Soms lagen de buitens in de frontlinie en raakten ze direct in de strijd betrokken.

Een vroege confiscatie in mei 1940 is paleis Het Loo. Het paleis was aan het einde van de zeventiende eeuw gebouwd voor stadhouder-koning Willem III (1650-1702) en was een van de favoriete landhuizen van de Koninklijke familie. Op het moment van de confiscatie, twee dagen na de Duitse bezetting van Nederland, was Koningin Wilhelmina (1880-1962) al naar Engeland gevlucht. De meest persoonlijke en waardevolle bezittingen waren al eerder getransporteerd naar een veilige locatie. Wat niet kon worden vervoerd, zoals 600 kilo aan koperen en bronzen objecten, werd onder de paleisvloeren verstopt. In de lente van 1941 gebruikte de *Wehrmacht* het paleis als herstellingsoord voor 600 soldaten. In 1942 werd het bestemd tot ziekenhuis: op het dak van *Kriegslazarett Schloss Loo* werden grote witte kruisen geschilderd om bombardementen te voorkomen. Delen van het paleis werden gebruikt door de SS. Hoge SS-officieren als Hans Albin Rauter (1895-1949) en Arthur Seyss-Inquart (1892-1946) kwamen graag jagen op Het Loo.

In januari 1943 werden 120 Haagse weeskinderen die gedwongen moesten evacueren wegens de aanleg van de Atlantikwall, ondergebracht in Enghuizen bij Hummelo. Het 700 ha grote landgoed was bezit van A.S.H. graaf van Rechteren Limpurg, die ook onderduikers onderdak bood in de bijgebouwen. Na de Slag om Arnhem (september 1944) werd Enghuizen gevorderd voor de inkwartiering van gewonde Duitse militairen. In maart 1945 werd het Wilhelminaziekenhuis uit Doetinchem ondergebracht in Enghuizen. Na de bevrijding werden er Canadese troepen in gelegerd. Door onvoorzichtigheid van de Canadezen ontstond brand, waardoor het kasteel later afgebroken moest worden. Collectie Gerrit van Zeijl, via Gelderland 75 jaar Bevrijd

Gelderse cijfers duiden op meer dan 80 kastelen en landhuizen die in 1940-1945 gevorderd werden voor zeer uiteenlopende functies. Aantallen voor heel Nederland zijn nog niet bekend, maar een eerste inventarisatie laat zien dat het om honderden gaat.

Militaire structuren en gebouwen op het landgoed

Op de gevorderde landgoederen legden de bezetters vaak militaire structuren zoals loopgraven en tankgrachten aan, bouwden ze bunkers of plaatsten ze zendmasten, luchtdoelgeschutsstellingen en raketinstallaties. Opmerkelijk zijn de bunkers die werden vermomd als boerderij zoals bij Vliegveld Deelen en op landgoed Clingendael, of als landhuis zoals op landgoed Bornia bij Zeist.

Begin 1941 werd duidelijk dat de slag om Engeland door de Duitsers was verloren. De invasie van Engeland was van de baan. De Duitse opperbevelhebber generaal Friedrich Christiansen besloot dat een geallieerde landing op de Nederlandse kust zeker niet ondenkbaar was. Als onderdeel van het plan om de hele kust van Noorwegen tot Zuid-Frankrijk om te vormen tot een verdedigingswerk, werden grote delen van de Nederlandse kust tot *Sperrgebiet* uitgeroepen. De daar gelegen kastelen en buitenplaatsen werden ontruimd, afgebroken of gingen deel uitmaken van de verdediging. De nieuw te bouwen *Atlantikwall* zou de vorm krijgen van militaire steunpunten rond een aantal steden en dorpen, waarbij Den Haag een hoofdrol kreeg. Al snel bleken er onvoldoende bouwvallers en materialen voorhanden om de geplande 15.000 bunkers uit de grond te stampen. Er werd gekozen voor lichtere varianten en andere verdedigingswerken, zoals tankgrachten en loopgraven, die zonder rekening te houden met bestaande bebouwing dwars door buitenplaatsen en landgoederen kwamen te liggen. Het Huis te

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Paleis Het Loo in gebruik door de Duitse *Wehrmacht* en de SS. Op 4 november 1944 bombardeerden Britse Typhoons de stallen. Koningin Wilhelmina die haar onderkomen in Apeldoorn mooier vond dan het Haagse Noordeinde, sprak na de oorlog met een van de Britse piloten: 'Jammer dat in het Noordeinde geen SS'ers zaten, dan had u daar wat aan kunnen doen'. Collectie P.C. Wiessner, Paleis Het Loo, Apeldoorn, c. 1943

Warmont bijvoorbeeld, dat vanaf 1901 eigendom was van de Leidse ondernemersfamilie Krantz, werd ontruimd omdat in de tuin een V1 raketinstallatie werd aangelegd. De lanceerplaats is nooit afgebouwd, maar de betonnen resten zijn nog herkenbaar. Het landhuis bleef gelukkig gespaard. Dat kan niet gezegd worden van andere buitenplaatsen langs de kust. Het landgoed Leeuwenhorst werd begin januari 1943 afgebroken om plaats te maken voor een tankval: een rij betonnen blokken, soms met een gracht. Om een vrij schietveld te verkrijgen werden de bomen in het park gekapt. Eenzelfde lot onderging het landgoed Reigersbergen aan de Haagse Benoordenhoutseweg. Dit huis, begonnen als boerderij, werd in de negentiende eeuw tot buitenplaats uitgebreid met een landschappelijke tuinaanleg. Ook hier moesten huis en tuin wijken voor de *Atlantikwall*.

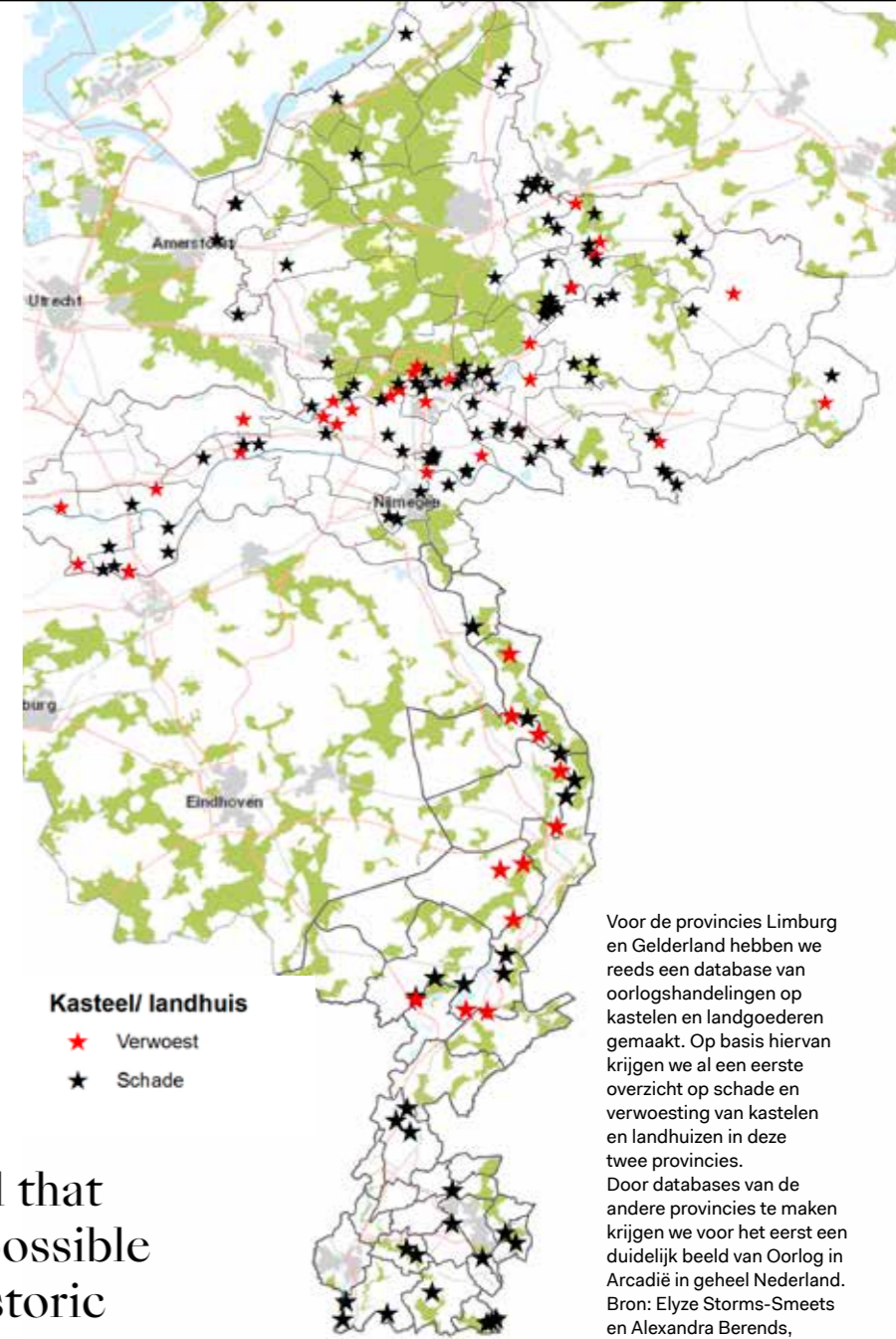
Verwoesting 1944-1945

De confiscaties en oorlogsvoering in de eerste oorlogsjaren brachten – met een enkele uitzondering zoals Leeuwenhorst – relatief weinig schade. Het was ten slotte Hitlers plan om Nederland te assimileren in zijn Derde Rijk. Desalniettemin bracht het gebruik van kastelen en landhuizen door militairen veel schade met zich mee, voor de huizen en hun omgeving. De Britse historicus John Martin Robinson stelde terecht vast: 'It was generally agreed that soldiers were the worst possible occupants of fragile historic buildings'.

It was generally agreed that soldiers were the worst possible occupants of fragile historic buildings

De situatie werd grimmiger naarmate de oorlog langer duurde. Latere confiscaties (1944-1945) vonden in het heetst van de strijd plaats. Steeds meer landhuizen, landgoedboerderijen en zelfs complete landgoederen werden ingenomen door Duitse én geallieerde troepen. Zeker voor landgoederen die midden in oorlogsgebied kwamen te liggen, zoals de omgeving van Arnhem en Noord-Limburg, verslechterde de situatie vanaf zomer 1944 dramatisch: de kastelen en landhuizen werden militaire doelen en velen werden compleet verwoest, zoals Het Jagershuis van de familie Driessen. In het huidige parklandschap liggen nog restanten van Het Jagershuis, als herinnering aan de Slag om Arnhem.

Mocht u, na het lezen van dit artikel, aanvullende informatie, documentatie of beeldmateriaal over Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in de Tweede Wereldoorlog hebben, dan kunt u een bericht sturen naar de auteurs via de redactie van Het Buiten: hoofdreducteur@het-buiten.nl.

Kasteel/ landhuis

- ★ Verwoest
- ★ Schade

Voor de provincies Limburg en Gelderland hebben we reeds een database van oorlogshandelingen op kastelen en landgoederen gemaakt. Op basis hiervan krijgen we al een eerste overzicht op schade en verwoesting van kastelen en landhuizen in deze twee provincies. Door databases van de andere provincies te maken krijgen we voor het eerst een duidelijk beeld van Oorlog in Arcadië in geheel Nederland. Bron: Elyze Storms-Smeets en Alexandra Berends, Gelders Genootschap, 2019

BRONNEN

- M. Bakker, *Vernietiging en wederopbouw. Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog* (masterscriptie Universiteit Utrecht, 2011)
- R. Ellenkamp, *Oorlog op De Wiersse* (Doetinchem, 2017)
- S. Gerards, R.M. Hollewin en J. de Jong, *WOII slachtoffers onder kastelen in het Nederlands-Duits grensgebied* (Roermond, 2012)
- H. Hoogeveen, *Achter de rododendrons. Dadersporen als getuigen in een schuldig landschap. De omgang met dadererfgoed uit de Tweede Wereldoorlog op landgoederen en buitenplaatsen* (masterscriptie Vrije Universiteit Amsterdam, 2013)
- Koninklijk Paleis Het Loo, *Tentoonstelling Het Loo in oorlogstijd* (2012)
- J. Martin Robinson, *The Country House at War* (London, 1989)
- J. Martin Robinson, *Requisitioned. The British country house in the Second World War* (Edinburgh, 2014)
- F. van der Meulen, *Kastelen in oorlogstijd. De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen* (masterscriptie UvA, 2010)
- E. Storms-Smeets, 'Verloren erfgoed. De destructie van landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw', in: C. Gietman et al, red., *Huis en habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (Hilversum, 2017) 408-421.
- E. Storms-Smeets, 'Oorlog in Arcadië. Kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in Gelderland 1940-1945', in: T. Hermans et al, *'Hier wonen wij! Is het niet prachtig'* (Stichting Kastelenstudies Nederland, 2020)
- H. ten Zijthoff, 'Ik vond in Hummelo een schat voor het leven'. *Haagse weeskinderen vonden tijdens WOII onderdak in Hummelo* (2016)

Het Buiten verschijnt driemaal per jaar

COLOFON

Uitgever

Het Buiten is een uitgave van Stichting Het Buiten, Klooster O.L.V. Ter Eem, Daam Fockemalaan 22, 3818 KG Amersfoort
www.het-buiten.nl, secretariaat@het-buiten.nl

Redactie

Annie Meinders en Ronald van Immerseel (hoofdredacteurs a.i.), Helene Blaak (eindredacteur), Elyze Storms-Smeets (gastredacteur), Fred Vogelzang, Heidi van Limburg Stirum en Merel Haverman. Contact met de redactie kan via hoofdredacteur@het-buiten.nl

Redactie Adviesraad

Em. prof. dr. Yme Kuiper (voorzitter), Drs. Anne Mieke Backer, Drs. Epko Bult, Paul Mosterd, Dr. Jet Pijzel-Dommisse, Mr. Sander Schimmelpenninck

Advertentieverkoop

Didier van Det (BCM Media); adverteren@het-buiten.nl

Basisontwerp

Studio Berry Slok, Amsterdam

Opmaak

Frank de Wit, Zwolle

Druk

BCM Media BV, Eindhoven

Met dank aan

Deze uitgave is tot stand gekomen met dank aan: BankGiroLoterij, Dag van het Kasteel, Fonds voor Cultuurparticipatie, Gelders Genootschap, Overijsselse Kastelenstichting, Prins Bernhard Cultuurfonds, Provincie Overijssel, Stichting In Arcadië en Vfonds

Copyright/Disclaimer

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt worden op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het Buiten is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Toch is het mogelijk dat informatie in dit blad onvolledig of onjuist is. De uitgever aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor eventueel geleden schade door onjuistheden in dit blad.

ISSN 2665-9743

BEELDERANTWOORDING

Foto omslag Militairen bij het middeleeuwse Kasteel Doorwerth. Gedurende *Operation Market Garden*, 17 tot 26 september 1944, probeerden de *1st British Airborne Division* en de *1st Polish Independent Parachute Brigade Group* Arnhem en de omliggende dorpen Doorwerth, Oosterbeek en Renkum te bevrijden. Tijdens deze 'Slag om Arnhem' werden veel kastelen en landhuizen zwaar beschadigd of compleet verwoest. Gelders Archief, Arnhem
Steunafbeeldingen p. 6 Bunker op Clingendael Collectie vestingclingedaal.nl; Buitenplaats Toornvliet 1944ZB | Planbureau en Bibliotheek van Zeeland p. 7 Kasteel Nederhemert 2011 foto Marianne Jans, Gelders Archief; Kasteel Geijsteren 2017 foto Albert Speelman RCE p. 76 Airborne Museum Hartenstein in Oosterbeek p. 77 Mañana Mañana festival 2019 foto Jeroen Roest; Tentoonstellingsbeeld 'Barones in oorlogstijd' Slot Zuylen; Paleispark Paleis Het Loo; Carte de visite Elisabeth, collectie kasteel Middachten p. 78 Kasteel Amerongen, www.dutchcastles.nl

Verraderlijke schoonheid?

Gebouwen en eeuwenoude bomen zijn stille getuigen van soms afschuwelijke gebeurtenissen. Je zou de plek willen vergeten, maar dat kan niet als het erfgoed is. Wat zijn dan de keuzes die je maakt.

Onder vuur en onder water – Buitenplaatsen in Zeeland 1940-1945

Het water rond Zeeuwse eilanden blijkt de strijdende partijen op allerlei momenten in de oorlog goed uit te komen, met verstrekkende gevolgen voor huis en haard van velen.

NEDERHEMERT een kasteel als bewaarplaats in oorlogstijd

Hoe in de laatste maanden van de oorlog het ooit zo rustig gelegen en machtige kasteel ten prooi viel aan vernietiging.

De verwoesting van kasteel Geijsteren

Een van de Limburgse kastelen die in november 1944 in de frontlinie kwamen te liggen was Geijsteren. De gevechten voor onze vrijheid hebben het kasteelterrein voor altijd veranderd.

Inhoud

Verder in deze editie

- 14 **BEELD** Zichtbare oorlogsherinneringen op Zeeduin
- 16 **IN DE ACTUALITEIT** De Tweede Wereldoorlog en de dynamiek van de herinnering
- 18 **Gijzelaars in Brabant – Beekvliet en Groot Ruwenberg**
- 28 **COLUMN** van David Barnouw – *De Slag om Arnhem of een gerestaureerde attiek*
- 30 **Een *Fliegerhorst* in Drenthe – Het huis Overcinge**
- 34 **Oxerhof, een bewogen en donkere oorlogsgeschiedenis**
- 42 **Van woonhuizen tot kastelen Huizen van Aankomst, de repatriëring uit Nederlands Indië**
- 44 **Oorlog op papier – Op een Limburgs landschap, de laatste jaren van de oorlog vastgelegd in schrift**
- 48 **BEELD** 75 jaar in vrijheid
- 50 **Kasteeltoerisme tijdens de Tweede Wereldoorlog – ‘A must see photo opportunity’**
- 52 **Genezen en revalideren op de Veluwe**
- 57 **OPROEP** onderzoek Oorlog in Arcadië
- 58 **De Bezetting, beelden en verhalen**
- 60 **Buitenplaatsen in de frontlijn**
- 64 **Stelling 525 op Oolde – een V1 in de achtertuin**
- 74 **BEELD** *Groot Leeuwenhorst, afbraak op bevel*
- 76 **AGENDA: UIT EN KENNIS**
- 79 **BOEKEN**
- 80 **VERGETEN MEESTERWERKEN**
- 82 **COLUMN** van Hans Verbeek – *Buitenlui!*

Verraderlijke schoonheid?

‘Dadererfgoed’ op landgoederen en buitenplaatsen

Henk Hoogeveen

Weinig mensen zullen bij landgoederen en buitenplaatsen direct denken aan de Tweede Wereldoorlog. Toch is deze oorlog van grote invloed geweest en heeft vele materiële en immateriële sporen nagelaten op onze buitens. En die dikke, eeuwenoude bomen die er nog steeds staan en alles hebben zien gebeuren? Het maakt ze volgens kunstenaar Armando tot ‘schuldig landschap’.

Wanneer ik voor de sporthal op landgoed Avegoor in Ellecom sta, bekruipt mij een vreemd gevoel. Kijkend naar het gebouw zie ik een kolossale en prachtige monumentale sporthal met een enorme rieten kap. Het gebouw verkeert in desolate staat. Zonde. Tegelijkertijd knaagt er iets, want in mijn achterhoofd weet ik van de beladen geschiedenis van deze plek. Ik denk aan de woorden van de kunstenaar Armando over verraderlijke schoonheid, de schoonheid van het kwaad, en over de bomen die er nog steeds staan toe te kijken als onverschillige getuigen. In Armando's werk komen bomen en struiken veelvuldig voor. Ze zijn volgens hem ‘zwijgende getuigen geweest van de meest verschrikkelijke dingen en desondanks zijn zij onaangedaan gebleven’. De natuur groeit door en is vaak van grote schoonheid, vredig en stil. Maar ook wist de natuur de sporen van gruwelijkheden en daders uit, en dat maakt het landschap in Armando's ogen schuldig. ‘Ik bekijk ze, ik kijk naar ze, en dan doet zich iets akeligs voor: ze zijn mooi, ik vind ze mooi’. Ik sta bij de sporthal. De grote bomen staan er nog. En de vraag die in mij op komt is of ik dit gebouw eigenlijk wel mooi mag vinden. ‘Het doorgroeien en doorgaan maakt ons, en de boom en het landschap, schuldig aan het vergeten en onverstoort doorleven’. Dat ook veel Nederlandse landgoederen en buitenplaatsen in Armando's ogen ‘schuldige landschappen’ zijn, is veelal onderbelicht gebleven.

TOORENVLIEDT: VAN BUITENPLAATS TOT BUNKERPARK

Het werk van Armando – poëzie, schilderijen, tekeningen, muziek en documentaires – gaat over de sporen die het ‘onuitsprekelijk afschuwelijke’ heeft nagelaten. ‘Het is een schuldig landschap, een landschap dat heeft zien gebeuren.’ Met zijn werk wil hij zorgen dat de sporen niet vervagen en vecht hij tegen het verlies van bepaalde herinneringen.

‘De ladder’ van Armando vlakbij Kamp Amersfoort (1994). De ladder staat symbool voor een vluchtweg, troost en de gedachten van de gevangenen. Foto Helene Blaak

Toorenvliedt in ca. 1952. Collectie ZB Beeldbank Zeeland fotograaf onbekend

‘Het doorgroeien en doorgaan maakt ons, en de boom en het landschap, schuldig aan het vergeten en het onverstoort doorleven.’ Toorenvliedt bij Middelburg is zo’n vergeten landschap, waar het oorlogserfgoed weer zichtbaar is gemaakt. Het was het Duitse hoofdkwartier van de *Atlantikwall* op Walcheren.

In de Zocheraanleg werden maar liefst elf bunkers gebouwd. ‘Een nog bij het huis, rechts in het hakhout, drie op de ezelweide en nog een bij het rustieke bruggetje en nu komt er vermoedelijk nog een links van het huis in het hakhout bij de keuken’, aldus tuinbaas Bram Leer vanaf Toorenvliedt in een brief van 8 mei 1944 aan eigenaar jonkheer J.C. Schorer. In oktober 1944 besloten de geallieerden om de zeedijken te bombarderen en Walcheren te inunderen. Binnen een paar dagen klotste het zeewater door de salons op Toorenvliedt. Het buiten zou ruim een jaar onder water staan. Van de parkaanleg restte niets dan een kale, dode vlakte vol betonnen bunkers. Vreemd genoeg waren het die bunkers die Toorenvliedt, als buitenplaats, ook hebben gered van de ondergang. Woningbouw was hierdoor na de oorlog namelijk niet mogelijk. De landschapsarchitect C.P. Broerse, ook wel de herbeplanter van Walcheren genoemd, kreeg van de gemeente – de familie had het landgoed noodgedwongen verkocht – de opdracht om de bunkers in een nieuwe parkaanleg zoveel mogelijk aan het zicht te onttrekken. In zijn ontwerp uit 1950 werden die bunkers daarom aangeaard, beplant en zorgvuldig weggeplant en opgenomen in het geheel nieuw paden- en beplantingsplan. Het maakt Toorenvliedt uniek in zijn soort als wederopbouwpark van een buitenplaats – een park van het wegstoppen van het oorlogsverleden – waarbij de bunkers de leidraad vormden voor de nieuwe aanleg. Vanaf 2013 is het park grondig aangepakt. Hierbij zijn de bunkers nadrukkelijk zichtbaar gemaakt. Als nieuwe laag van beleving is er onder andere een bunkerroute met speeltoestellen voor kinderen aan de bunkers toegevoegd.

AVEGOOR ALS SS-SCHULE

Landgoed Avegoor in Ellecom kent een lange geschiedenis en was bezit van verschillende adellijke families. In 1924 kwam hieraan een einde toen J.J. baron Fagel het landgoed verkocht aan de gemeente Rheden. Drie jaar later kocht de Nederlandse Bond van Personeel in Overheidsdienst het aan als vakantieoord voor haar leden. Avegoor werd in mei 1941 gevorderd door de SS en ingericht als opleidingskamp. De nieuwe functie als *SS-Schule* had ingrijpende ruimtelijke ingrepen tot gevolg. De Duitsers omheinden het volledige park, bouwden barakken en legeringsgebouwen. Ook legden ze twee exercitieplaatsen, een sportveld, een sintelbaan en gemetselde tribunes aan. Een exercitieveld van grind kwam op de plek van het gazon aan de voorzijde van Huize Avegoor te liggen,

Luchtfoto landgoed Avegoor en Ellecom, 1945. Collectie WUR

Binnen een paar dagen klotste het zeewater door de salons op Toorenvliedt

het andere bevond zich aan de achterzijde van het huis. Hoe Avegoor er in gebruik heeft uitgezien tonen diverse filmpjes van de vele sportwedstrijden. Op het terrein achter het landhuis werd in 1943 een enorme sporthal gebouwd, vermomd als boerderij. Over de bouw van deze turn- en exercitiehallen zijn de precieze details onbekend gebleven. Lange tijd deed het verhaal de ronde dat deze hal gebouwd zou zijn door de 139 Joodse dwangarbeiders die op Avegoor tewerkgesteld waren. Onderzoek door Stichting In Arcadië heeft echter aangetoond dat zij al lang vertrokken waren toen met de bouw van de sporthal werd begonnen. Wel hebben zij onder erbarmelijke omstandigheden gewerkt aan het grondwerk voor de sportvelden en de sporthal.

Een merkwaardig object is de bunker *Cäsar* op Landgoed Bornia in Driebergen, die volledig werd beschilderd als landhuis met ornamenten, voegen, vensters en balkons. Het leek daarmee op een groot buitenhuis en viel vanuit de lucht niet op tussen de nabijgelegen landhuizen, terwijl het in feite dienst deed als operationeel hoofdkwartier van de Luftwaffe. Meer over deze bunker op <http://www.anderzijds.nl/WillemTiemens/DriebergenBunker> met gat in de linker zijgevel in 1996 tijdens de verbouwing tot gewoon kantoorgebouw. Foto de Koning, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

HERINNERINGEN AAN DE SPORTHAL ALS VAKANTIEKAMP

Aan het eind van de oorlog werd Avegoor nog kort gebruikt voor het verzorgen van gewonde militairen. Na de bevrijding deed het een aantal jaren dienst als interneringskamp voor 'foute' Nederlanders. In 1949 kregen de ambtenarenbond en de graaf van Middachten hun gevorderde bezit ter plekke van Avegoor weer terug. Het huis werd opgeknapt en werd opnieuw een congres- en vakantieoord voor ambtenaren.

In 1949 werd een vergunning aangevraagd voor het verbouwen van de sporthal. De sporthal kreeg een nieuwe toekomst als jeugdherberg en vakantieoord en ging sindsdien verder door het leven als *Vakantieoord Sporthal Ellekom*, *Vakantiekamp Middachten* en *Vakantiehuis Sporthal Nuestro Capricho*. Menig kind en volwassene heeft hier sindsdien een vakantie, school- of sportkamp doorgebracht. In dagbladen duiken sinds 1952 korte krantenberichten op over de georganiseerde vakantiecampen voor de Rotterdamse stadsjeugd en buurtverenigingen. Tot op heden zijn vooral de nare herinneringen aan de SS-periode en de interneringstijd daarna verteld. Daarom is het tijd om ook de nog vele springlevende, positieve en onbekende herinneringen eens te vertellen. Verschillende personen hebben mij hun jeugdherinneringen aan Avegoor verteld of deze verhalen opgestuurd. Deze geven een goed beeld van ieders persoonlijke beleving van het landgoed in die tijd.

Ook in de jaren zeventig, tachtig en negentig behield de sporthal zijn functie als sporthal, kamphuis en jeugdherberg. Eind jaren negentig kwam aan deze periode een einde. Van 1997 tot 2002 verbleven er in de hal, destijds Move Inn Avo Ellecom genaamd, ongeveer 125 asielzoekers. Daarna zijn verschillende plannen voor een nieuwe functie voorbijgekomen en gestrand. Het pand, dat in 1999 al is aangewezen als gemeentelijk monument, raakte steeds verder in verval. Dankzij de zorgen van inwoners, de inspanningen van de gemeente Rheden en een subsidie van de Provincie Gelderland kon in maart 2017 eindelijk gestart worden met de casco-restauratie. De grootste opgave was de rieten kap van maar liefst 2300 m². Op dit moment wordt gewerkt aan een nieuwe toekomst voor dit bewogen monument vol herinneringen en verhalen. In het hotel werd in 1978 een mozaïek gerealiseerd door kunstenaar Hans Gorter over de geschiedenis van Avegoor in drie delen. Het zou mooi zijn als dit mozaïek kan worden aangevuld met een nieuw venster in de lange geschiedenis van Avegoor.

ERFGOED MET EEN GEHEUGEN. RUIJTE VOOR STILLE GETUIGEN

Alle perioden kennen verschillende ingrepen en gebeurtenissen met bijbehorende sporen en verhalen. Samen vertellen zij de complete biografie van een plek. Het laat zien dat zo'n plek niet heeft stilgestaan, maar een opeenstapeling van herinneringen herbergt, vanuit verschillende perspectieven,

Op dit moment wordt gewerkt aan een nieuwe toekomst voor dit bewogen monument vol herinneringen en verhalen

ervaringen en belevingen. Het maakt de geschiedenis completer. En in dit geval ook een stuk minder beladen.

Armando vecht tegen het verlies van herinneringen, zodat de sporen, onze laatste getuigen, niet zouden vervagen. Herinneringen zijn volgens hem een last en er zouden er wat verwijderd moeten worden om plaats te maken voor iets anders, al lijkt dat volgens hem erg lastig. Avegoor en Toorenvliedt laten zien dat er meer ruimte is voor nieuwe herinneringen dan Armando veronderstelde.

De laatste jaren worden op veel plekken de sporen van de oorlog nadrukkelijk zichtbaar gemaakt, omdat we het belangrijk vinden om niet te vergeten. In sommige gevallen werkt dit averechts, omdat een deel van een vaak pijnlijk verleden hiermee wordt uitvergroot. Soms moeten we ook ruimte laten voor stille getuigen uit het verleden, die gewoon rustig en onverschillig blijven toekijken. Achter de rododendrons.

De Seyss Inquart bunker op landgoed Clingendael was vermomd als boerderij. Foto Vestingclingendael.nl

Onderzoek 'Achter de rododendrons'

Henk Hoogeveen werkt als Adviseur Architectuurhistorie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Dit artikel is gebaseerd op zijn masterscriptie 'Achter de rododendrons. Dadersporen als getuigen in een schuldig landschap. De omgang met dadererfgoed uit de Tweede Wereldoorlog op landgoederen en buitenplaatsen' (Vrije Universiteit Amsterdam, 2013). Het onderzoek is de raadplegen/downloaden via de bibliotheek van de RCE: www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bibliotheek

Heidepark

en de Nederlandse Arbeidsdienst

De restanten van de ontginningsarbeid zijn nog altijd herkenbaar in het landschap ter plaatse aan de afgravingen in het bos aan de zuidzijde. Foto Maartje Bos, Stichting In Arcadië, 2018

Affiche van de Nederlandse Arbeidsdienst uit 1940. NIOD, 105433

Met de opkomst van de textielindustrie in de negentiende eeuw in Tilburg, beginnen textielabrikanten hun winsten te investeren in het ontginnen, bebossen en bebouwen van woeste gronden. Er worden onder andere buitenplaatsen gesticht en villa's gebouwd langs de bosrijke Bredaseweg, waaronder in 1884 Heidepark.

Propagandafoto 'Opleidingskamp van den Nederlandschen Arbeidsdienst te Tilburg. Practisch werken onder leiding van opzichters.' NIOD, 79956

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is een deel van Heidepark in gebruik als kamp van de Nederlandse Arbeidsdienst. De Nederlandse Arbeidsdienst was als overheidsinstelling opgericht als nationaalsozialistisch vormingsinstituut voor Nederlandse jongeren. Het was een semi-militaire organisatie, naar Duits voorbeeld. Achterliggend doel was vrijwilligers te werven voor militaire dienst. Toetreding was in eerste instantie vrijwillig maar werd al gauw verplicht gesteld. De dienst had verspreid door heel Nederland kampen.

In december 1940 wordt het kamp, geschikt voor 200 vrijwilligers, geopend. Vanaf maart 1941 worden de eerste vrijwilligers opgeroepen. In het kamp moeten volgens een verslag in de *Ilmuider Courant* van 18 december 1940 'de jongelingen worden gevormd

tot flinke mannen met liefde voor hun land en voor den arbeid [...] zij moeten worden opgevoed tot waardige leden van een eensgezind volk. [...] Daarvoor is een opleiding noodig in tucht, in geestdrift, in opofferingsgezindheid. [...]. De vrijwilligers worden 'door leeraren van de Ned. Heide Maatschappij onderwezen in de kennis van de landbouw, de ontginningen en het aanleggen van wegen.'

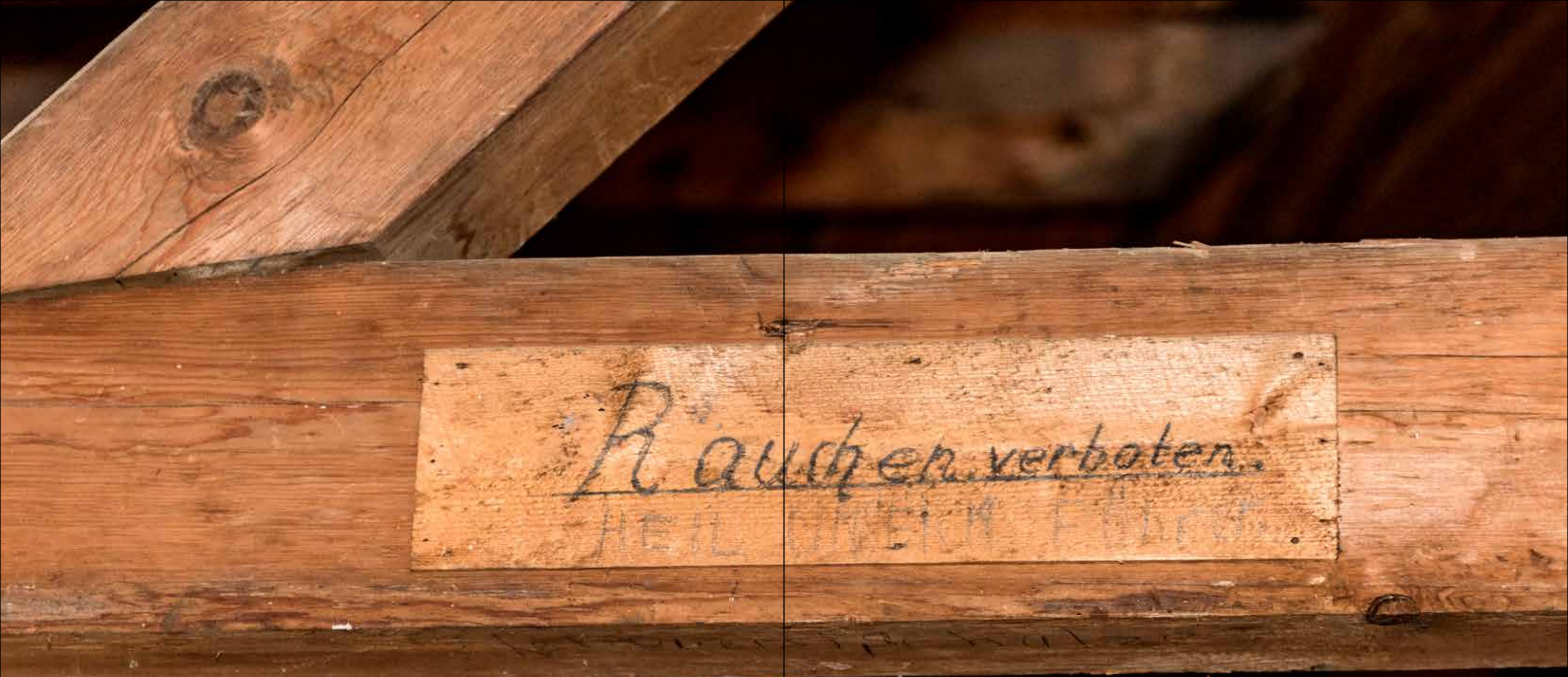
Er wordt dagelijks gesport en onder leiding van opzichters van de Heidemaatschappij 'practisch gewerkt aan het aanleggen van sportterreinen, het hakken van boomen of het aanleggen van wegen.'

Van het voormalige kamp resteert 75 jaar na dato niets meer. De restanten van de ontginningsarbeid zijn nog altijd herkenbaar in de zuidelijke bospercelen van het landgoed.

● PRAKTISCHE INFORMATIE

1 Sinds 1964 is Heidepark in bezit van de gemeente en als wandelgebied vrij toegankelijk.

Zeeduin

BEELD

Oude huizen zijn vol herinneringen. Buitenplaatsen en kastelen dragen sporen mee van honderden jaren. Een zolder is wel de ultieme plek voor herinneringen verzamelen. Zo'n zolder waar je als kind op avontuur kunt gaan en kunt spelen. Een nauwelijks gebruikte ruimte vol met spullen van vroeger, met donkere hoeken en weinig licht. Die zolders prikkelen je fantasie; wat zou dit zijn, hoe oud is dat, zijn er geesten? Op een echte zolder zie je de bouwstructuur van een huis;

Fotografie en tekst Helene Blaak

het dakbeschot, de schoorstenen kaal afgewerkt en de dakspanten. Ook op buitenplaats Zeeduin in Oostkapelle vind je een echte zolder. De zolder is een vindplaats van in onbruik geraakte dingen, het huisarchief en sporen van vervlogen tijden, ook uit de Tweede Wereldoorlog. Geschreven herinneringen uit een tijd dat het huis was gevorderd door de bezetter, het zijn waarschuwingen voor de vreemdelingen in het huis. In de salon van Zeeduin zijn ook bijzondere herinneringen te zien: kogelgaten

in de bovenramen. Echte gaten, nooit gerepareerd. Een levendig bewijs van een bijzonder gebruik 75 jaar geleden en altijd verse lucht. Huis Zeeduin stamt uit 1878 en is gebouwd door een voorvader van de huidige eigenaar. De buitenplaats zelf bestaat al sinds begin 18e eeuw. Naast het huis heeft vooral het park te lijden gehad van de Tweede Wereldoorlog. De inundatie in 1944 met zout water zette vrijwel de hele buitenplaats onder water met funeste gevolgen voor de volwassen beplanting. Na de oorlog is vrijwel het hele park opnieuw ingeplant.

Dit jaar staat in het teken van het herinneren en herdenken van de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding van Nederland. Maar wat houdt dat in? *Het Buiten* sprak hierover met prof.dr. Rob van der Laarse, bijzonder hoogleraar op de Westerborkleerstoel en tot vorig jaar onderzoeksdirecteur van de Amsterdam School for Heritage and Memory studies aan de Universiteit van Amsterdam.

De Tweede Wereldoorlog en de dynamiek van de herinnering

Merel Haverman

1 Kunt u iets vertellen over uw recente projecten met betrekking tot oorlogserfgoed?

De afgelopen jaren heb ik aan meerdere grote projecten gewerkt, waaronder *The Dynamics of Memory* en *Accessing Campscapes (iC-ACCESS)*. Bij projecten als *The Dynamics of Memory* keken we naar het materiële en immateriële erfgoed van de Tweede Wereldoorlog en hoe de herinnering aan de oorlog zich heeft gemanifesteerd en ontwikkeld op verschillende plekken. Het interessante is dat de onderzochte plekken heel dynamisch zijn. Veel plekken werden direct na de oorlog snel vergeten en kregen een andere bestemming. Daarnaast zijn veel plekken, zoals kampen, na verloop van tijd afgebroken en verloren gegaan. Pas in de jaren tachtig en negentig komen er enkele terug als de nu bekende herinneringscentra en musea die wij massaal bezoeken om de Tweede Wereldoorlog of andere plekken van terreur te herbeleven. Het terugbrengen van verloren plekken is een fascinerend proces. Het laat zien dat het verleden niet iets is wat is blijven bestaan, maar iets dat wij op het moment steeds opnieuw maken. Wij maken het verleden in het heden.

2 Een centraal thema in uw onderzoek is 'herinnering'. Kunt u zeggen wat dat betekent als wij het hebben over Nederland en de Tweede Wereldoorlog?

Wij denken bij de Tweede Wereldoorlog vooral aan het historisch perspectief en aan herdenken. Als je over herinneringscultuur praat of het herinneren als zodanig, is er een belangrijk onderscheid tussen persoonlijk en collectief herinneren. Wij kunnen persoonlijke herinneringen hebben aan iets dat heeft plaatsgevonden, maar dat is iets anders dan een land dat de Tweede Wereldoorlog herdenkt.

Aan grote stukken geschiedenis denken we tegenwoordig niet meer terug, dat is voorbij en afgelopen. Bij de Tweede Wereldoorlog is het gekke, en tegelijkertijd het interessante, dat men ruim tien jaar terug dacht dat de Tweede Wereldoorlog zo'n beetje uit ons geheugen aan het verdwijnen was, samen met de generatie die het had meegemaakt. 'Om de oorlog te redden' werd er een programma genaamd *Erfgoed van de Oorlog* opgezet. Door interviews af te nemen, spullen te musealiseren en te conserveren, plekken in kaart te brengen en archeologische opgravingen te verrichten moest de oorlog gered worden voor volgende generaties. Allemaal vanuit het idee dat 65 jaar na de bevrijding 'de oorlog met pensioen' gaat. Dat werd ook letterlijk zo genoemd in het programma. Nu, ruim tien jaar, later kan je de oogst zien.

Jongere generaties, die de oorlog niet hebben meegemaakt, zijn massaal bezig met de Tweede Wereldoorlog. Vandaag de dag is de oorlog meer in beeld dan ooit tevoren. Ook besteden kranten regelmatig aandacht aan wat je herinneringsconflicten zou kunnen noemen. Dat betreft niet alleen de Tweede Wereldoorlog hier, maar heeft ook betrekking op Indonesië en andere landen, in het bijzonder ook in Oost-Europa waar de herinnering aan de Holocaust botst op die van de Sovjet terreur en etnisch-nationalistische agressie.

Herinneringscultuur is dus veel meer dan alleen het herinneren van wat er is gebeurd. Herinneren is tegelijkertijd vergeten. Het is als het ware een herinneringspolitiek geworden. Je kunt zeggen dat wij de feiten wel kennen, maar je ziet dat er een andere dynamiek ontstaan is: de dynamiek van de herinnering die veel belangrijker en complexer is dan de dynamiek van de geschiedenis. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog leeft voort, maar de betekenis van de herinnering verandert.

3 Waar ligt die complexiteit volgens u?

Het grote probleem van herinneren is dat het niet een simpel onderzoek is waarbij je steeds meer te weten komt uit archieven en dergelijke. De studie naar herinneren is op zichzelf een wetenschappelijke discussie. Lange tijd stond het herinneringsonderzoek in het teken van mondelinge geschiedenis: 'Laten we interviews afnemen bij mensen en dat noemen wij dan herinnering'. Het idee ontstond dat als dat veel gedaan werd, er een nieuwe geschiedschrijving kwam die de bestaande aanvulde. Dat is ontzettend nuttig, maar wat wij hebben geleerd, is dat interviews altijd achteraf worden gehouden, vaak zelfs tientallen jaren later. En vooral als het om traumatische gebeurtenissen gaat, zijn ze sterk verstoord. Mensen denken dat ze scherpe herinneringen hebben, maar als je het precies nagaat, door bijvoorbeeld archiefmateriaal te onderzoeken, blijft er vaak weinig van over.

Ons zogenaamd fotografisch geheugen produceert jaren later vaak een ander plaatje. Een aspect van het geheugen is dat het ons dus voor de gek houdt, maar daarmee is het ons ook weer heel dienstbaar, ook op een breder niveau.

Het complexe van herinneringscultuur is dat de persoonlijke herinnering op den duur wordt gebruikt in een collectieve vorm als een publieke herinnering. En dan draait het niet meer om wat heeft er plaatsgevonden. Dat zie je niet alleen op lokaal niveau, maar ook op Europees niveau. Zo is het slachtoffer van het ene land vaak de dader in het andere land. Op Europees- of wereldniveau kan je historisch gezien tot overeenstemming komen. Een Israëliische, Poolse, Nederlandse of Amerikaanse historicus kan schrijven over wat er precies is gebeurd in de Tweede Wereldoorlog en daar kan debat over bestaan. Niemand zal ontkennen dat iedereen streeft naar de waarheid. In herinneringscultuur is dat heel anders. Daar is jouw waarheid jouw waarheid, maar de mijne is weer de mijne. Het toe-eigenen is ontzettend belangrijk, waarbij het er niet meer om gaat wat er feitelijk heeft plaatsgevonden maar om hoe het wordt herdacht en hoe het wordt herinnerd. Herinneringscultuur bezit dus een enorme kracht, die veel meer dan de harde feiten van de geschiedschrijving het beeld van het verleden bepaalt. Historici rest slechts de taak om dit beeld waar nodig te corrigeren. Maar daarmee is natuurlijk niet alles gezegd. Ook herinneringen geven toegang tot het verleden, en net als andere bronnen kunnen ze worden gebruikt en misbruikt.

Verder lezen

F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam, 2009).

R. van der Laarse, *Nooit meer Auschwitz? Erfgoed van de oorlog na Europa's eeuw van de kampen* (Hooghalen, 2013).

Nationale Herdenking 2019. Foto Ben Houdijk Collectie Nationaal Comité 4 en 5 mei

Gijzelaars in Brabant

Fred Vogelzang

Beekvliet en de Grote Ruwenberg

Gevangenen transport
vanaf Klein Seminarie
te St. Michielsgestel
naar KL Vught.
Fotograaf onbekend
Collectie NIOD

In het Kleinseminarie
Beekvliet te Sint-
Michielsgestel werden
resp. vanaf mei 1942 en
juli 1942 enkele honderden
vooraanstaande Neder-
landers die als anti-Duits
bekend stonden als
gijzelaars geïnterneerd.
Jhr. mr. B.C. de Savornin
Lohman was één van hen.
Collectie Jhr. mr. B.C. de
Savornin Lohman: Haaren
en Beekvliet, 1942-1944.
Collectie NIOD

De naam Sint Michielsgestel heeft, voor wie de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog goed kent, een bijzondere lading. In deze Brabantse plaats werden gedurende de oorlogsjaren gijzelaars vastgehouden als represaille voor de arrestatie van Duitse burgers door de Nederlandse autoriteiten in Nederlands-Indië. De gijzelaars werden ondergebracht in de gebouwen van enkele kastelen en buitenplaatsen in St. Michielsgestel.

BEEKVLIET

Het landgoed Beekvliet werd in 1815 aangekocht door het apostolisch vicariaat van Den Bosch om onderdak te bieden aan een kleinseminarie. Het huis had drie benedenkamers, zes kamers op de verdieping en een zolder. In het omringende park lagen nog eens een koetshuis, een stalling, schuren, een boerderij en een tuinmanswoning. De tuinen zelf bestonden uit een boomgaard, siertuinen en bos. Voor de voedselvoorziening van de leerlingen werden enkele akkers aangekocht. Door de antiklerikale politiek van koning Willem I moest het klein seminarie Beekvliet een aantal jaren sluiten, maar na 1829 werd het gebouw uitgebreid om het groeiend aantal leerlingen te kunnen huisvesten. Begin twintigste eeuw werd een groter seminariegebouw opgetrokken en werd het uitgebreid met een klooster.

GIJZELAARS

Toen Duitse burgers bij het uitbreken van de oorlog in Nederlands-Indië werden opgepakt, besloot de bezetter tot tegenmaatregelen. Enkele honderden Nederlandse mannen, vooral politici, wetenschappers en kunstenaars, werden van hun bed gelicht en eerst in Schoorl en via omwegen uiteindelijk in Buchenwald opgesloten. Ze moesten een soort garantie bieden, zodat de Duitsers die in het toenmalige Nederlands-Indië verbleven niets zou overkomen. Een soort oog om oog, tand om tand regeling. De omstandigheden in Beekvliet, waar de gijzelaars na diverse omzwervingen in 1942 terechtkwamen, waren daarom onvergelijkbaar met de concentratiekampen in Duitsland en Oost-Europa. De gevangenen mochten min of meer vrij rondlopen. Dat doet niets af aan het feit dat de dood altijd dreigde. Ze bleven gevangen, ook toen Japan Nederlands-Indië had bezet en de Duitsers daar waren bevrijd. Om de spanning te ontlopen en de verveling te bestrijden, organiseerden de gevangenen op Beekvliet lezingen, concerten en sportevenementen.

DE GROTE RUWENBERG

Beekvliet was niet het enige landhuis in St. Michielsgestel dat deel uitmaakte van het gijzelaarskamp. Het nabijgelegen Grote Ruwenberg werd eveneens gevorderd. Dit uit de middeleeuwen stammende kasteel was in de zeventiende eeuw korte tijd een Kartuizerklooster. In 1851 werd het opnieuw religieus bezit, toen de Fraters van Tilburg het huis betrokken.

Grote Ruwenberg.
Collectie Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed

Een soort oog om oog, tand om tand regeling

Zij openden er een jongensinternaat. Rondom het oude kasteel werd nieuwbouw gepleegd ten dienste van deze nieuwe functie. Ook de grachten werden gedempt. Na brand in 1866 werden delen gerestaureerd en later werd zelfs afbraak overwogen. Voor het zover kon komen, werd de Grote Ruwenberg gevorderd door de Duitsers voor de huisvesting van 197 'Indische' gijzelaars uit Beekvliet. De internering had ook gevolgen voor de fraters, van wie een aantal

achterbleef. Zij hebben de gijzelaars, met groot risico voor eigen veiligheid, bijgestaan. Zo onderhielden zij contact met de buitenwereld en smokkelden zij brieven, pakketten en niet zelden ook gijzelaars naar buiten. De gijzelaars vulden hun dagen met discussiegroepjes en lezingen en maakten zelfs muziek. Dat kon natuurlijk niet verhullen dat ze in de ogen van de bezetter *Todeskandidaten* waren. Dat smeedde banden die over de grenzen van religie en politieke overtuiging heen gingen. Deze 'geest van Gestel' overleefde echter de oorlog niet, de verzuiling bleek na 1945 nog springlevend. In september 1944 werden de meesten vrijgelaten. De vrijlating kwam te laat voor onder meer de Rotterdamse reder Willem Ruys, vakbondsleider Koos van der Kerkhof en landeigenaar Alexander Schimmelpenninck van der Oye. Zij waren als represaille voor een aanslag op enkele Duitsers gefusilleerd.

NAOORLOGSE ONTWIKKELINGEN

De Duitse bezetter breidde Beekvliet met enkele gebouwen uit. In 1945 troffen de seminaristen een uitgewoond en beschadigd gebouw aan. De hoogste klassen namen daarom hun intrek in de Duitse nieuwbouw. Inmiddels erkend als gymnasium, bleef de school groeien. Er werd steeds bijgebouwd en van het oorspronkelijke kasteeltje was inmiddels niets meer te herkennen. Na 1958 daalde het aantal leerlingen echter heel snel. In 1972 verhuisde de school. De gemeente kocht het oude complex aan voor woningbouw. Een aantal straten in de buurt herinneren nog aan de oorlogsgeschiedenis en zijn vernoemd naar gijzelaars. Eenzelfde proces maakte de Grote Ruwenberg door. Ook dat landhuis werd na de bevrijding opnieuw in gebruik genomen als onderwijsinstelling. Vanaf midden jaren zestig

Affiche voor huisvljittentoonstelling in Beekvliet. Collectie Jhr. mr. B.C. de Savornin Lohman: Haaren en Beekvliet, 1942-1944. Collectie NIOD

In de ogen van de bezetter *Todeskandidaten*

werden geen nieuwe internaatsleerlingen meer aangenomen en werd de Ruwenberg een mavo en detailhandelsschool. Na verkoop in 1989 werden de internaatsgebouwen afgebroken. Het kasteel is nu een conferentieoord.

Activiteiten

Grote Ruwenberg maakt deel uit van het eerder aangekondigde landelijke Dag van het Kasteel-programma. Dit komt helaas te vervallen omdat openstelling in de huidige tijd niet mogelijk is. Het programma op Grote Ruwenberg wordt op een alternatieve wijze aangeboden. Raadpleeg hiervoor www.dagvanhetkasteel.nl

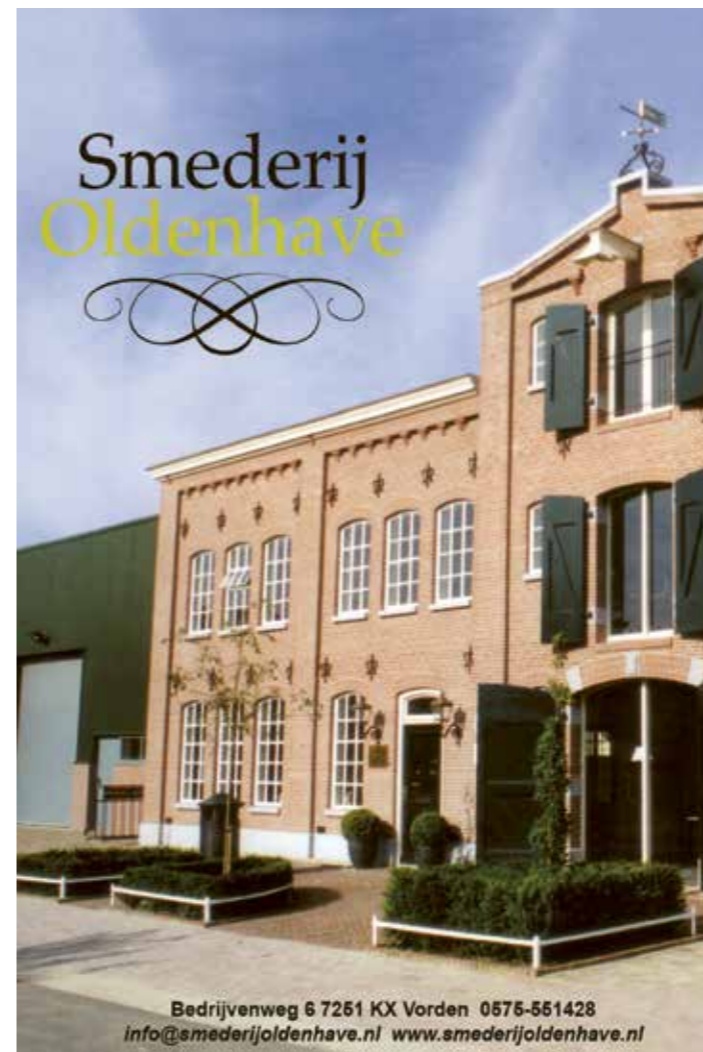
In de Beekvlietboerderij, Seminarielaan 35, Sint-Michielsgestel is een expositie 'Gegijzeld, maar niet verslagen' over Beekvliet te zien. Meer informatie hierover is te vinden op de website: www.gijzelaarskampbeekvliet.nl

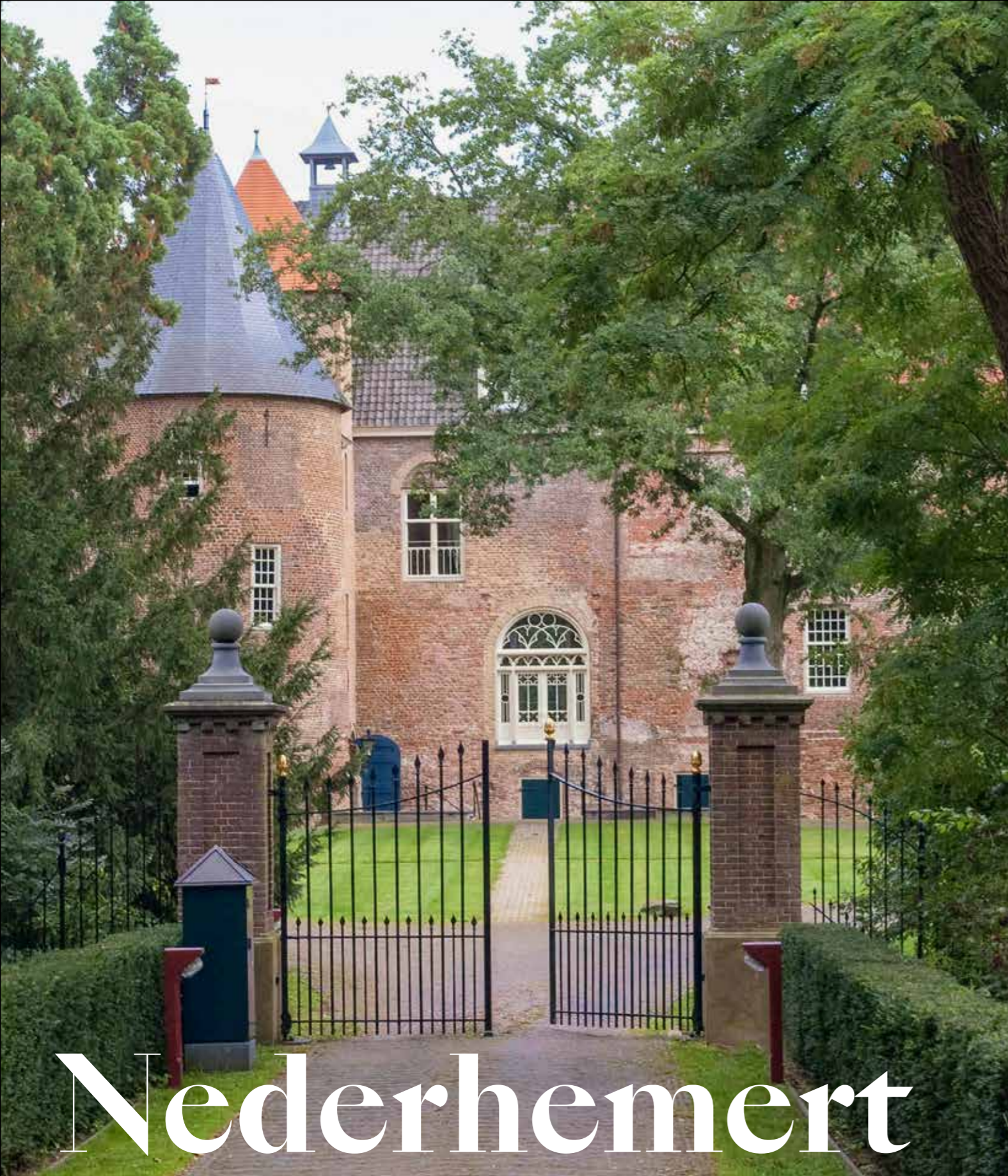
BRONNEN

'De geschiedenis van het kleinseminarie Beekvliet in kort bestek', De Heertgang, (2015), nr. 2, p. 3-44

Landgoed Beekvliet. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Nederhemert

een kasteel als bewaarplaats in oorlogstijd

Ingrid D. Jacobs

Ingang van kasteel
Nederhemert met toe-
gangshek, 2011. Foto
Marianne Jans, Gelders
Archief, nr. 16006-35-13

Het was 11 november 1944. In de schemering van de namiddag liepen de bewoners van Nederhemert-Zuid, 'het Eiland', met hun bezittingen op hun rug of op karren naar het veer over de Maas naar Nederhemert-Noord. Ook de bewoners van het kasteel moesten evacueren. De Duitse *Oberleutnant* Gerhard Paul Steigüber had evacuatie bevolen. Hij verwachtte 'zwei heisse Tage'. Luisa van Wassenaer-Crocini herinnerde zich hun tocht haar hele leven. Haar zoons trokken een kar met daarop beddengoed en een fornuis. Haar echtgenoot, Jacob baron van Wassenaer, maakte de landbouwmachines in allerijl onklaar zodat die niet in handen van de Duitsers zouden vallen. Luisa liep samen met de boer van het landgoed en voerde een koe aan het leidsel.

Gerhard Steigüber kreeg gelijk. Er volgden vele 'heisse Tage', weken en maanden. Het front liep na de mislukte Slag om Arnhem dwars door de Betuwe en ook dwars over het Eiland Nederhemert. Ook Luisa's intuïtie bedroog haar niet. Na grondig verwoest en geplunderd te zijn, brandde het eeuwenoude kasteel Nederhemert op 12 januari 1945 als gevolg van geallieerde beschietingen volledig af. Na de brand schreef Luisa op 20 januari aan een vriendin in Rotterdam: 'Nadat het bedrijf verwoest was, is in de avond van de 12de het kasteel totaal uitgebrand. Alleen de onderste kelders en de buitenmuren hebben uitgehouden. De rest is asch.' En een paar dagen later: 'Wil je alle foto's van ons kasteel in een kistje onder de grond stoppen? Wij hebben er geen meer.'

Ze keek nog een keer
achterom door de laan
naar het kasteel,
en vermoedde dat ze
Nederhemert nooit meer
in oude glorie terug
zou zien

Litho uit 1884 van Kasteel Nederhemert door
Piet Schipperus. Collectie Gelders Archief 1551-1292

INSPECTIE KUNSTBESCHERMING

Niemand had verwacht dat de oorlog dit afgelegen stuk Nederland – de Bommelerwaard en het Eiland Nederhemert met het kasteel – zou bereiken. ‘De oude steenmassa’ leek zo solide dat velen er kun kostbaarste bezit hadden ondergebracht. Dat gold voor bevriende families van de Van Wassenaers. Zij hadden hun waardevolle porselein en glas – veeldelig servies, zeventiende-eeuwse roemers en achttiende-eeuwse sierglazen – door een ervaren emballeur in kisten laten verpakken en opgeslagen in een van de oude kelders van Nederhemert. Juist omdat het kasteel zo afgelegen lag, was het oog van Monumentenzorg en van de Inspectie Kunstbescherming erop gevallen. De Inspectie Kunstbescherming was in 1939 opgericht. Het was een omvangrijke organisatie, die onder het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen viel. Aan verschillende eigenaren van kastelen ‘werd verzoek gericht enige ruimte ter beschikking te stellen voor het beveiligen van museumstukken’ (museale collecties). Genoemd werden Nederhemert, Loevestein, Staverden, de Doornenburg, de Cannenburgh en Ammerzoden. De kasteel eigenaren stemden veelal met het verzoek in. Immers, er dreigde ook inbeslagneming van adellijke huizen ten behoeve van Duitse geëvacueerden of inkwartiering van militairen.

Bij vertrek sloot Jacob baron van Wassenaer zijn kasteel af. De sleutelbos is bewaard gebleven. Collectie familie Van Wassenaer

De adellijke families zouden dan met achterlating van hun waardevolle meubels en kunst moeten vertrekken. Ze waren terecht bezorgd want het was voor hen lastig hun huizen te beveiligen. Soms was 's nachts slechts een dienstmeisje aanwezig... Bijzonder was dat de kastelen zelf, niet onder de te beschermen objecten vielen. Er werd geen bescherming in of om aangebracht, zoals dat bij kerken en stadhuizen wel het geval was. Ook werden speciale objecten ten behoeve van de Kunstbescherming gebouwd en gebruikt (met medeweten van de bezetter), zoals de bunkers in de duinen bij Castricum, de grotten van de Sint-Pietersberg in Maastricht en het Paasloo-Pantheon bij Steenwijk.

Kasteel Nederhemert in 1918, na de laat negentiende-eeuwse verbouwing. Foto van C.J. Steenbergh, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, nr. St-1872

Al voor en vroeg in de oorlog was de familie Van Wassenaer in contact gekomen met de secretaris-generaal van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Waarschijnlijk echter liep het contact via F.A.J. Vermeulen. Vermeulen werkte op het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en schreef het overzichtswerk *Monumenten in de Bommeler- en Tielerwaard*. Hij kende kasteel Nederhemert en de inboedel goed. Zijn beschrijving van de belangrijkste schilderijen zou een enorm belangrijke bron voor onderzoek naar het verloren bezit betekenen.

Van Wassenaer gaf toestemming Nederhemert als depot voor de Inspectie Kunstbescherming te bestemmen. Die belofte werd in het vroege voorjaar van 1944 urgent.

NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM

Het Openluchtmuseum in Arnhem-Noord lag vanwege de nabijheid van vliegveld (*Fliegerhorst*) Deelen gevaarlijk. Verwacht werd dat de Veluwe frontgebied zou worden. Museumdirecteur dr. S.J. Bouma stuurde op 17 februari 1944 een telegram aan de secretaris-generaal van het departement Kultuurbescherming [J.K. van der Haagen]:

*Regeringstelegram 17-2-1944
Bouma,
Openluchtmuseum Arnhem*

*Wacht met smart toegezegd verzoek om
machtiging tot evacuatie*

Vanderhaagen.

Na overleg met de Inspectie Kunstbescherming werd raadzaam geacht een groot deel van de onvervangbare museumstukken naar elders te vervoeren, en wel speciaal naar de kastelen Loevestein en Nederhemert. Van der Haagen vond Loevestein te gevaarlijk; hij wilde liever geen verplaatsing in westelijke richting. Wel was in Loevestein centrale verwarming aangelegd en een brandspuit gestationeerd. Van der Haagen: ‘Waar moeten we naartoe? Ik zou waarlijk niet weten waar we naartoe moeten. Niemand weet waar het gevaar het kleinst is.’ Gesuggereerd werd in Loevestein datgene onder te brengen dat centrale verwarming nodig had. Op 28 februari 1944 kwamen er in Arnhem schepen voor de wal te liggen die naar Nederhemert en naar Loevestein zouden varen. En zo geschiedde. Het was 2 maart 1944 toen twee rijnaken vanuit Arnhem vol met ‘volkskunstvoorwerpen, boerenmeubels, klederdrachten en gebruiksvoorwerpen’ samen met de directeur van het Openluchtmuseum en dr. E.O.M. van Nispen van Sevenaer (directeur Monumentenzorg) in Nederhemert aankwamen. Alle goederen werden met transportmateriaal van baron Van Wassenaer van de schepen naar het kasteel gebracht.

‘De oude steenmassa’ leek zo solide dat velen er kun kostbaarste bezit hadden ondergebracht

EVACUATIE EN VERWOESTING

Tot aan het vroege najaar van 1944 bleef het rustig op Nederhemert. Dat veranderde in oktober en november. Er kwam inkwartiering, er werd afweergeschut geplaatst en uiteindelijk moest de bevolking op 11 november evacueren. Jacob van Wassenaer mocht nog tot 18 november 1944 dagelijks onder geleide op zijn kasteel komen. Daarna was hem dat niet meer toegestaan. De Van Wassenaers vreesden toen al plundering van hun eigen en het museale bezit en meldden dat aan de Kunstbescherming. Duitse militairen van de 711de en 712de Infanteriedivisie beschuldigd zijn van diefstal. Deze divisies vertrokken direct voor Kerstmis 1944 uit de Bommelerwaard dwars door Europa naar het front in Hongarije. Daarna kwamen er andere militairen in de omgeving; wie dat zijn, dat is in de chaotische laatste oorlogswinter slechts moeizaam te achterhalen. De beschuldigen zijn voor een deel in (Duitse) archieven en *Kriegstagebücher* te volgen, maar voor hun daden is voornamelijk geen sluitend bewijs te vinden. Simpelweg omdat de plunderingen niet gedocumenteerd werden. Dat was anders met

Tijdens de restauratie en herbouw in 2004, de ronde toren, de traptoren en de westmuur van de hoofdvleugel. Foto van K. Roderburg, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, nr. 505.914

de georganiseerde roof door Duitse *Räumungs-commando's* en door de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*. Zij noteerden alles minutieus.

In Nederhemert is hoogstwaarschijnlijk tussen 18 november 1944 en de fatale brand op 12 januari 1945 geplunderd. Van de goederen die het Openluchtmuseum in de kastelen onderbracht, zijn inventarislijsten bewaard. Die voor Nederhemert bestaat uit elf lange foliovellen, met daarop de omschrijvingen van de objecten, een nummer en de geschatte waarde. De lijsten waren bedoeld om na de oorlog te verspreiden in omliggende gemeentes, in de hoop goederen terug te vinden. In het jaarverslag van het museum over 1944-1945 wordt de trieste balans opgemaakt. 'Op Nederhemert bevonden zich:

- de latere aanwinsten op het gebied van de kleederdrachten
- vrijwel alle beschilderde meubelen waarop het museum zich gespecialiseerd had (veel bruiklenen)
- de pas verworven collectie van Regteren Limpurg [arrensleden, tuigage, sieraden]
- een gedeelte van de inventaris van de museumhuizen waaronder die van de Hindelooper kamer [...]

KASTELEN EN GEDUPEERDEN

Op Nederhemert zouden ook 'meubelen en dergelijke' van Museum Boymans uit Rotterdam zijn ondergebracht. En er was sprake van collecties boeken uit (studenten)sociëteiten uit het westen van Nederland. Waarschijnlijk bleef het bij plannen, want in de archieven van zowel Boymans als de sociëteiten is niets over deze collecties gevonden. Het oude familiebezit, de particuliere collecties van derden en de enorme collectie uit het Nederlands Openluchtmuseum zijn in de vlammen opgegaan – wanneer ze niet al eerder zijn geplunderd.

Meer Gelderse kastelen en landhuizen die als bewaarplaats dienden, ondergingen eenzelfde treurig lot als Nederhemert. De Doornenburg, met een collectie klederdrachten uit het Openluchtmuseum, werd begin februari 1945 volledig verwoest door Brits geschut vanuit Oosterhout, ten zuiden van de Waal. De kledingcollectie zou al eerder door de SS in de gracht zijn gegooid – een hardnekkig gerucht, dat onbewijsbaar is.

Te groot om te verbergen, laat staan om mee te nemen, en zo bleven ze bij vertrek hangen

Na de evacuatie van Arnhem brachten veel Arnhemmers weken tot maanden door in de gebouwen op het terrein van het Openluchtmuseum. Ad de Jong schreef er *Gesloten wegens bewoning* (Arnhem, 1984, herdruk 2004) over. De huizen en boerderijen waren woonbaar aangezien de inboedel veilig was opgeslagen in Nederhemert. Foto Gelders Archief 1533-353, fotograaf P.J. de Booy

< Omdat de herbouwplannen op zich lieten wachten, had Jacob van Wassenaer een sloopvergunning aangevraagd. Daarover maakte de Staat zich ernstig bezorgd, en daarom werd het restant van het kasteel in 1958 verkocht aan Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer op zijn beurt gaf het kasteel en het terrein binnen de gracht in 1962 in langdurige erfpacht aan de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen. Lang leefde de discussie of Nederhemert een ruïne of een verwoest kasteel was. Uiteindelijk werd het 'verwoeste kasteel' in de jaren 2001-2005 gerestaureerd en herbouwd naar de zestiende-eeuwse situatie. Reproductie van foto 1984 J.P. de Koning Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Een verzameling koper en tin uit het Openluchtmuseum zou naar kasteel Biljoen zijn gebracht en in de kluis van de Van Ranzow's Bank in Arnhem waren porselein, zilver en schilderijen opgeborgen. De kluis werd opengebroken, geplunderd en in brand gestoken. Het is een trieste conclusie dat juist de veilig gedachte kastelen Nederhemert, Biljoen en de Doornenburg midden in de frontlinies kwamen te liggen.

VAN DE BOMMELERWAARD NAAR SINT-PETERSBURG?

Wat is er precies gebeurd op Nederhemert in de winter van 1944-1945. Wie hebben wat geroofd en geplunderd? Het interieur van het kasteel en de belangrijkste schilderijen zijn nog tijdens de oorlog gefotografeerd. In combinatie met de inventarislijst per vertrek is de collectie te reconstrueren. 'Het kan toch niet allemaal verloren zijn gegaan,' verzuchten betrokkenen en experts...

Kort voor de evacuatie op 11 november 1944 maakte Jacob van Wassenaer de landbouwmachines onklaar, zodat ze niet in verkeerde handen vielen. Dat had voor hem prioriteit boven het verbergen van de kostbare portretten. Jacobs van Wassenaers jongste zoon maakte de oorlog en evacuatie als kind mee. Hij herinnerde zich dat de museumgoederen in de 'nieuwe keuken onder het bordes' waren opgeslagen. Op de vraag waarom de schilderijen niet werden verstopt, antwoordde hij: 'Ach, ze waren veel te groot, en de evacuatie kwam onverwacht. In de lange marmere gang die aansloot op de hoofdingang hingen aan beide zijden manshoge portretten. Te groot om te verbergen, laat staan om mee te nemen, en zo bleven ze bij vertrek hangen.' Al tijdens de oorlog maakte de familie Van Wassenaer melding van plundering en kort na de bevrijding deden ze aangifte bij de Stichting Nederlands Kunstbezit. Zonder resultaat. Bij de *Canadian Minister of Defence* werd verhaal gehaald vanwege de verwoestende beschieting van het kasteel. Maar de *Minister* legde de verantwoordelijkheid bij de Nederlandse overheid.

De auteur onderneemt een zoektocht naar het verdwenen kunstbezit. Hieronder verhaalt ze over haar bevindingen.

Ik zocht allereerst in de nabije omgeving van Nederhemert. En vervolgens in landelijke en regionale archieven. Steeds wanneer ik dichtbij was, hield de berichtgeving op. Correspondentie, dossiers of *Kriegstagebücher* – telkens stokte de informatie in het najaar van 1944. Dat gold eveneens voor de *Personalakten* van Duitse militairen uit het *Bundes Militär Archiv* in Berlijn en Freiburg en het *Stadt-archiv* in Bamberg.

Ik volgde een dun 'lijntje' naar Hongarije: daar zou in het Staatsmuseum in Boedapest een Nicolaes Maes uit Nederhemert hangen. De herkomst van het schilderij bleek sluitend. Een ander, mogelijk nog dunner lijntje loopt via Aruba naar Californië. Het is een spannende maar ook frustrerende exercitie, die inmiddels reikt tot in de kelders van de Hermitage in Sint-Petersburg. Mogelijk zouden

De meest gezochte portretten uit Nederhemert zijn die door Nicolaes Maes van Jacobus Trip (1575-1661) en het pendant van Trips echtgenote Margaretha de Geer (1585-1672) uit 1659-1660. Van beide portretten bestaan meerdere versies. Van Margaretha zijn ze behalve uit Nederhemert bekend uit Museum Dordrecht en het Staatmuseum in Boedapest. De houding van de handen van Margaretha is verschillend. Het portret uit Nederhemert is verdwenen. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, nr. 12104 en 12105 [1665], 12106

kunstvoorwerpen in bulk verzonden zijn naar een tweetal Duitse kastelen in de omgeving van Leipzig. Het gebied was in april 1945 door de Amerikanen bevrijd, maar werd in juli 1945 overgedragen aan het Rode Leger. Particulier bezit in de Russische bezettingszone werd onteigend, en waar de roofgoederen uit Nederland bleven? Misschien liggen ze in de kelders van de Hermitage, waar niemand binnen komt...

BRONNEN

Katholiek Documentatie Centrum, Archivalia
L.E.M. van Wassenaer-Crocini.
Nationaal Archief (NA), Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) div. dossiers.
Nationaal Archief (NA), 2.14.73 Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen: inv.nr. 96 (Rijksarchiefbewaarpplaats), inv.nr. 97 (Dossier Kunstbescherming), inv.nr. 161 (Boymans van Beuningen), inv.nr. 189 (Adellijke huizen in Overijssel en Gelderland).
Nederlands Openluchtmuseum (NOM) 7.4.1 Recuperatie evacuatiegoederen 1943-1952, Roerende Collectie Beheersinstituut 1945-1956.
NIOD, archief 265, inv.nrs. 16-27 Rosenberg Files.
Baard, H.P., *Kunst in de schuilplaatsen. De Odyssee der nationale kunstschaten gedurende de oorlogsjaren 1939-1946* ('s-Gravenhage, 1946).
Kalf, J., *Bescherming van Kunstwerken tegen oorlogsgevaaren* ('s-Gravenhage, 1938).
Vermeulen, F.A.J., *De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, de Monumenten in de Bommeler- en Tielerveld, eerste aflevering* ('s-Gravenhage, 1932) 100-125.
Gesprek Floris baron van Wassenaer (Nederhemert, 23 mei 2017).

Slag om Arnhem

of een gerestaureerde attiek

Buitenplaatsen en oorlog bleven tot de laatste oorlog wel onlosmakelijk verbonden; de tegenstander kon er zelf zijn intrek in nemen of deze lekker plunderen. De Eerste Wereldoorlog lijkt een uitzondering, want er wordt vaak een schrijnend verschil gemaakt tussen de arme soldaten in hun van ratten vergeven loopgraven en de hoge officieren die ver achter het front in fraaie kastelen van hun wijn genieten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden Nederlandse kastelen geen direct militaire betekenis; zij werden niet belegerd of zo, maar als ze gebruikt werden voor Duitse doeleinden, werden zij doelwit van Geallieerd vuur. Het laatste oorlogsjaar zijn er veel kastelen en buitenplaatsen zwaar of minder zwaar beschadigd, vooral in het oosten van het land. Er zijn echter weinig kastelen of buitenplaatsen die in deze oorlog een belangrijke rol hebben gespeeld. Het is de vroeger vrijwel onbekende en vrij onaanzienlijke villa Hartenstein in Oosterbeek, die door de oorlog aan de vergetelheid is onttrokken. Herberg Het Rode Hert werd in 1779 afgebroken om plaats te maken voor het herenhuis Hartenstein, dat op zijn beurt in 1865 door de nu bestaande villa werd vervangen. In 1942 werd de gemeente Renkum eigenaar en de villa werd een hotel. Aan dat rustige bestaan kwam een eind toen de Geallieerden in september 1944 Operatie Market Garden ontketenden. De bedoeling was om in een snelle opmars vanuit Zuid-Nederland benoorden Arnhem te komen om vandaar richting Duitsland te trekken. Tot de Rijnbrug bij Arnhem leek het goed te gaan, maar daar stakte het door stevige Duitse tegenstand tegen het Geallieerde offensief. Op zondagmiddag 17 september landde bijna vijfduizend militairen van de Britse 1st Airborne Division op de hei ten noorden van Heesum. Zij zouden in Arnhem de Rijnbrug moeten veiligstellen voor de Geallieerde tanks die uit het zuiden optrokken. Er kwamen nog vierduizend gelande parachutisten en luchtlandings-troepen bij, maar de Duitse tegenstand bleek veel

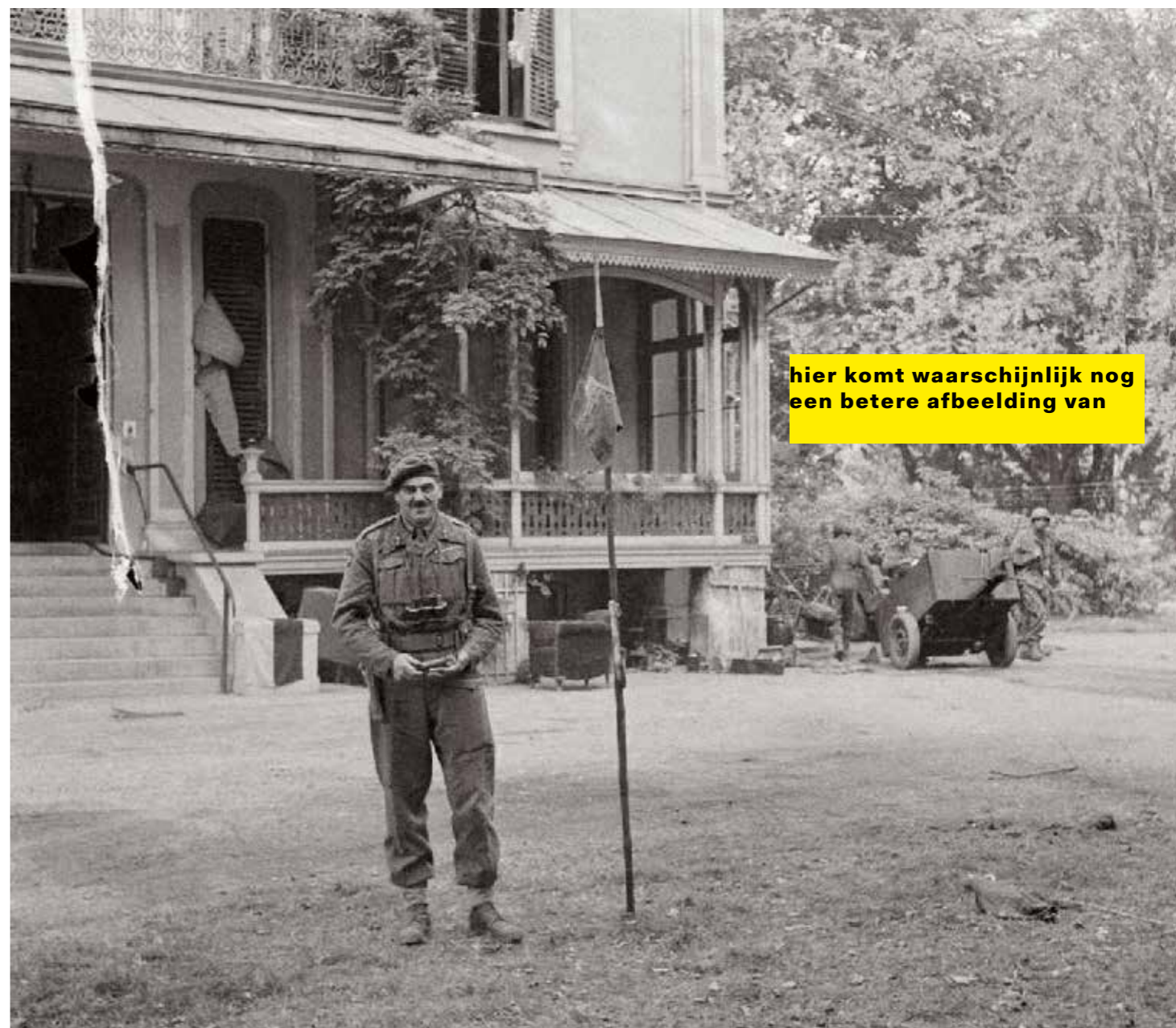

David Barnouw is historicus en publicist en was tot 2014 verbonden aan het NIOD

harder dan verwacht. Generaal Urquhart en zijn staf namen hun intrek in hotel Hartenstein en al snel bleek dat de Britten in en rond Hartenstein zaten opgesloten. Met heel veel moeite kon een deel van hen zich terugtrekken en de Rijn oversteken om zich bij de andere Geallieerden te voegen. Het avontuur had minder dan tien dagen geduurd. Er werd vier jaar na de oorlog een Airborne Museum ingericht in een Duitse barak bij het verwoeste kasteel Doorwerth. De inkomsten van het museum zouden een te stichten Heemkunde Museum moeten financieren. Langzaam maar zeker kwam het Airborne Museum centraal te staan, zeker nadat het in 1979 naar Hartenstein verhuisde. De Engelse bezetting van tien dagen en de strijd erom hadden het gebouw geen goed gedaan en de daaropvolgende jaren werd er steeds een stukje gerestaureerd. Na een grondige restauratie van twee jaar werd in mei 2019 Hartenstein heropend om binnen een half jaar weer te sluiten. Sinds maart 2020 is het museum weer open. De oude muurschilderingen zijn terug en ook de attiek boven de kroonlijst van de gevel. Allemaal mooi natuurlijk, maar ik ben er zeker van dat meer dan 90% van de bezoekers niet op de herestelde attiek of muurschilderingen afkomt, maar wil weten wat Hartenstein was in september 1944.

Britse paratrooper schiet vanaf de eerste verdieping van het zwaar beschadigde hotel Hartenstein. Collectie Airborne Assault Museum

De Britse generaal-majoor Urquhart bij zijn hoofdkwartier op 22 september 1944, hotel Hartenstein, het tegenwoordige Airborne Museum, tijdens Operatie Market Garden. Foto Sergeant D.M. Smith, collectie Imperial War Museums

hier komt waarschijnlijk nog een betere afbeelding van

Een *Fliegerhorst* in Drenthe

Het huis Overcinge

Fred Vogelzang

Net buiten de Drentse plaats Havelte ligt de buitenplaats Overcinge. In 1942 werd het huis door de Duitse bezetter gevorderd. Dat had alles te maken met de aanleg van de *Fliegerhorst* Havelte. Dit moest een van de grootste militaire vliegvelden in Nederland worden. Overcinge werd het hoofdkwartier van de *Bauleitung* van de *Organisation Todt*, die was belast met de aanleg.

Havezate Overcinge gezien door de bomen, Louis Albert Roessingh, 1893. Olieverf op paneel, collectie Drents Museum

DE FLIEGERHORST

De *Luftwaffe* ging in 1942 op zoek naar een locatie voor een nieuw groot vliegveld. Zuidwest-Drenthe bleek een geschikte locatie voor deze *Fliegerhorst*, waar ook een afdeling nachtjagers zou worden gestationeerd. Havelte ligt op zandgrond, afgewisseld met keileem en bevindt zich een flink eind boven NAP. De geschiktheid voor een vliegveld op deze plek was ook de KLM opgevallen:

zij was al voor de oorlog in onderhandeling met lokale grondeigenaren in Havelte, zo meldde de *Meppeler Courant* van 4 maart 1935. Ook op andere landgoederen bouwden de Duitse *Luftwaffe* eigen vliegvelden, zoals bij Enschede in Twente. Daar werd het landhuis Hof Espelo gevorderd als casino voor de in de buurt gelegerde Duitse officieren.

De nieuwe *Fliegerhorst* kreeg een startbaan van 1400 m lengte en 80 m breedte. De baan was oost-west gericht, om bij het opstijgen van de overheersende westenwinden gebruik te kunnen maken. Om plaats te maken en om te voorkomen dat geallieerde piloten oriëntatiepunten hadden, werden twee hunebedden verwijderd. De stenen daarvan verdwenen onder de grond. Op basis van oude foto's zijn de twee prehistorische monumenten op de originele locatie na de oorlog herbouwd.

Via de nabijgelegen Drentse Hoofdvaart en een speciale aftakking van de spoorlijn Meppel-Steenwijk voerde de *Organisation Todt* (OT) de bouwmaterialen aan. Deze OT, in 1938 in Duitsland door Fritz Todt opgericht en tijdens de oorlog een van de grootste uitvoerders van militaire werken, werd voor de bouw verantwoordelijk. De 'controlekamer' van het hele bouwprogramma werd ondergebracht op de buitenplaats Overcinge.

Voor de bouw werden dwangarbeiders ingezet

OVERCINGE

Al in de vijftiende eeuw bezat de Drentse adellijke familie De Vos van Steenwijk een kasteel op de plek van Overcinge. Het huidige huis stamt uit het begin van de achttiende eeuw. Bij de bouw verdween een deel van de oude bebouwing. De nieuwbouw was het initiatief van Wolter Kymmel, schout en later gedeputeerde in Drenthe. Het bestaande huis heeft verschillende vleugels, waarvan sommige een agrarische functie verraden en ligt op een omgracht eiland met een poortgebouw. De Kymmels bleven eigenaar tot het via een huwelijk in handen kwam van Johannes Linthorst Homan, advocaat en vanaf 1904 commissaris van de koning in Drenthe. Na zijn overlijden kwam Overcinge in handen van zijn zoon Jan Tijmens, die eveneens commissaris was in Drenthe maar dit keer van de koningin. Hij was het die door de ingenieurs van de *Organisation Todt* uit zijn huis werd verdreven.

DE AANLEG

Vanaf oktober 1942 begon de bezetter met het ontwerp van de *Fliegerhorst*. Voor de bouw werden dwangarbeiders ingezet, die vaak via *razzia's* waren opgepakt. De Duitsers moesten hun toevlucht tot dit middel nemen, omdat nogal wat burgemeesters uit de omgeving weigerden mee te werken aan het leveren van arbeiders. De dwangarbeiders werden in barakkenkampen in Havelte en Veenhuizen

ondergebracht. Op het hoogtepunt van de bouw werkten er maar liefst 5600 Nederlandse dwangarbeiders tegelijk aan de *Fliegerhorst*.

Het dorpje Darp werd afgebroken en verplaatst om ruimte te maken voor het nieuwe vliegveld. Op de bouwplaats werd een eigen smalspoornet aangelegd voor het vervoer van zand en stenen. Delen van dit spoornet zijn nog steeds zichtbaar in het landschap van het natuurgebied Holtingerveld. De arbeiders groeven loopgraven met een totale lengte van 80 kilometer en 700 hectare grond ging op de schop. Het aantal Duitse militairen op de *Fliegerhorst* wisselde tussen de 150-700 man.

GEVECHTEN RONDOM HAVELTE

De geallieerden wisten door foto's, gemaakt door een lokale verzetsman, al vrij vlot van het bestaan van het nieuwe vliegveld. Toch leidde deze informatie bij de geallieerden niet tot systematische bombardementen. Daarom kon een groep Messerschmitts in 1944 een Amerikaanse formatie zware verliezen toebrengen. Pas toen werd hard teruggeslagen: in september van dat jaar voerden 282 Britse toestellen bombardementen uit op de *Fliegerhorst* Havelte, met vernietigend resultaat. Veel van die bomkraters zijn nog steeds in het landschap herkenbaar. De ingenieurs op Overcinge probeerden het

vliegveld weer operationeel te maken, maar in maart 1945 volgde een nieuw geallieerd bombardement, waarbij bijna 1400 bommen werden afgeworpen. Het totaal kwam daarmee op 5300 bommen, die samen ongeveer zes keer zoveel vernietigende kracht hadden als het totale bombardement op Rotterdam in 1940.

BEVRIJDING

In april 1945 werd Havelte bevrijd door de Canadezen. De resten van het vliegveld, samen met het munitiedepot op het nabijgelegen landgoed De Eese, werd door de Duitsers opgeblazen. Nog tot in de jaren negentig werden er bommen geruimd. Van de ooit zo machtige *Fliegerhorst* zijn nog her en der resten te herkennen. Het huis Overcinge overleefde alle vernietiging. Het werd na de oorlog gehuurd en later gekocht door de stichting Volkshogeschool. Na enkele restauraties is het nu in gebruik voor bijeenkomsten en partijen. De *Fliegerhorst* maakt inmiddels deel uit van een groot natuurgebied, het Holtingerveld.

BRONNEN

Website Traces of War, *Fliegerhorst* Havelte, www.tracesofwar.nl/articles/3945/Fliegerhorst-Havelte
 NIOD, Archief 098, Organisation Todt, inv nr 20-23, Stukken betreffende Bauleitung Luftwaffe Steenwijk
 Website Drenthe in Oorlog, www.drentheindeoorlog.nl

Resten van de *Fliegerhorst* in het Holtingerveld. Met de klok meer: restant van het smalspoornetwerk, een van de vele bomkraters, een inmiddels weer geresatureerde hunebed en spoorwagons, gebruikt voor de aanleg van de *Fliegerhorst*.
 Foto's auteur

BRENG OP TWEDE PINKSTERDAG EEN DIGITAAL BEZOEK AAN

DAG VAN HET KASTEEL

Dag van het Kasteel is aandacht voor kastelen en buitenplaatsen. Dit jaar bezoek je ons publieksprogramma online! Ga via de website op een digitale reis naar het oorlogsverleden van deze prachtige plekken. Beleef op 1 juni de primeur van deze onbelichte verhalen op www.dagvanhetkasteel.nl!

BEZET & BEVRIJD

KASTELEN EN BUITENPLAATSEN IN 1940-'45

BELEEF VERRASSENDE VERHALEN

BELUISTER MUZIEK UIT 1940-'45

ONTDEK ARCHEOLOGISCHE KASTEELPLAATSEN

DAGVANHETKASTEEL.NL

Oxerhof

Buitenplaats Oxerhof. Foto auteur

een bewogen en donkere oorlogsgeschiedenis

Huub van Sabben

Gedurende de Tweede Wereldoorlog beleefde buitenplaats Oxerhof bij Deventer, in een betrekkelijk korte tijdspanne van twee jaar, waarschijnlijk de donkerste periode uit haar geschiedenis. Oxerhof werd in de zomer van 1943 in beslaggenomen door de Sicherheitsdienst (SD), die het hermetisch afsloot van de buitenwereld. Het terrein werd omheind met prikkeldraad en de waarschuwingsborden lieten niets aan duidelijkheid over.

De beschreven geschiedenis van buitenplaats Oxerhof gaat terug tot de 12e eeuw toen het een hof was met enkele onderhavige boerderijen in de buurtschap Oxe. Het gebied wordt begrensd door de Schipbeek aan de noordelijke zijde en de Dortherbeek aan de zuidelijke zijde. In de loop der eeuwen behoorde het gebied toe aan diverse eigenaren waaronder de hertog van Gelre.

Van Doorninck

Door huwelijk en vererving komt het landgoed, vanuit de lijn Lamberts – van Duren, in de familie Van Doorninck, een oude Deventer patriciërsfamilie. Zo was Damiaan Joan in de 18e eeuw burgemeester van Deventer. In hun stamreeks duiken namen op als Van Duren, Strochel, Tichler en lords, regentenfamilies in het Deventerse,

Omheining op het landgoed. De opname is van 7 april 1945, toen de Canadezen net op Oxerhof waren aangekomen. Canadees bioscoop-journaal

vaak burgemeesters en waar vandaag de dag nog straatnamen naar verwijzen. De familie bezat in de omgeving meerdere landgoederen, zoals De Lathmer te Wilp en Boxbergen onder Diepenveen.

Medio 1862 kreeg Jan Anthony Mulock Houwer de opdracht van de familie Van Doorninck in Oxe een huis te bouwen en een park in landschappelijke stijl aan te leggen. Het landgoed bleef decennialang eigendom van de Van Doornincks, tot zij in 1934 besluiten het landgoed te verkopen. De economische crisis en het gebrek aan mannelijke opvolgers speelden een rol in deze beslissing. Pieter Willem en zijn gezin vertrokken naar Diepenveen, waar zij aanmerkelijk kleiner gaan wonen door villa Bosch-hoek te betrekken.

In november 1934 bleek dat het landgoed was aangekocht door de directeur van de Handels Vereniging Amsterdam, Dirk Bolderheij. Hij maakte zijn in het toenmalige Nederlands-Indië fortuin. De familie Bolderheij gebruikt Oxerhof als weekend- en buitenhuis. Het landgoed bestaat naast het herenhuis, uit een achttal boerderijen, bossen, waterpartijen, bouw- en weilanden. Het is dan nog 160 ha groot. Het landgoed blijft toegankelijk voor wandelaars.

Spionnenschool

Na de inbeslagname door de Duitsers was, naar we nu weten, op Oxerhof onder de schuilnaam Kuhhof door de SD een dependance van de Haagse spionnenschool Seehof gevestigd. Voor de buitenwereld presenteerden de Duitsers de Oxerhof als herstellingsoord voor gewonde Oostfrontstrijders. De school bestond slechts een jaar en kan als een complete mislukking worden beschouwd.

SD-gevangenis

In de zomer van 1944 werd het wagenpark van de SD vanuit Den Haag naar Oxerhof verplaatst en kreeg Deventer een eigen SD-Einsatzkommando, dat razendsnel zware klappen aan de verzetsbeweging daar begon uit te delen. Het gevolg was massa's arrestanten en te weinig celruimte. Medio november werd de Oxerhof Polizei Gefängnis en de aanwezige lesbarak ingericht als cellenbarak. Tientallen arrestanten werden er opgesloten in afwachting van hun lot. De lichtere gevallen gingen naar de arbeidsinzet of werden bij de aanleg van verdedigingswerken ingedeeld. De zware gevallen, meestal in het geheim al ter dood veroordeeld, wachtte deportatie naar kampen in Duitsland, of een indeling als Todeskandidat bij represaille-executies. Zo leverde Oxerhof, na de aanslag op Rauter, op 8 maart 1945, een contingent van 21 gevangenen die bij Woeste Hoeve, samen met 96 anderen, werden geëxecuteerd.

Moord

Een aantal ter dood veroordeelde Duitse deserteurs werd op het landgoed middels ophanging terechtgesteld. Op 5 april 1945 verlieten de Duitsers het landgoed en 32 'lichte' gevallen, waaronder een aantal vrouwen, werden vrijgelaten. Wanneer de Canadezen de volgende dag al arriveren doen zij een afschuwelijke ontdekking. Ze vonden de lichamen van tien gevange-

KORT

nen die op het laatste moment nog op gruwelijke wijze ter dood zijn gebracht.

Camp 030

De Canadezen namen het omheinde en als gevangenis ingerichte Oxerhof vrijwel direct over en gebruikten het tot juni 1945 als ondervragings- en detentiecentrum voor hun contraspionagedienst, onder de naam Camp 030. De bekendste 'gast' was ongetwijfeld de notoire V-Mann Anton van der Waals.

Oxerhof kende na de oorlog diverse eigenaren, totdat de School voor Filosofie het kocht. In 2001 is er van het landgoed, nog 40 ha over. De School verkoopt daarvan 32 ha aan de Stichting IJssellandschap met de restrictie dat het als natuurgebied behouden moet blijven, waarmee ook het onderhoud geborgd is. In 1991 is, ter herinnering aan de moordpartij van april 1945 en om alle slachtoffers van Oxerhof te herdenken, een monument op het landgoed opgericht.

UITLEG

Johann Baptist Albin (Hanns Albin) Rauter (1895-1949) vervulde in de jaren 1940-1945 in het bezette Nederland in de rang van Obergruppenführer de functies van höhere SS- und Polizeiführer en Generalkommissar für das Sicherheitswesen. Daarmee was hij een van de voornaamste leiders van het Duitse bestuur. De term V-mann of 'Vertrauensmann' was in Nederland een gangbare aanduiding voor 'geheim agent', 'infiltrant' en provocateur. De taak van een V-mann was het binnendringen van Nederlandse verzetsgroepen en het inwinnen van informatie, wat moest leiden tot een snelle arrestatie van verzetsleden.

i PRAKTISCHE INFORMATIE

Historisch onderzoeker Huub van Sabben uit Deventer heeft zijn speurtocht naar de verborgen oorlogsgeschiedenis van Oxerhof, in boekvorm gegoten, onder de titel: *Spionage, arrestaties en moord aan de IJssel – Een speurtocht naar het duistere oorlogsverleden van Oxerhof en de activiteiten van het SD-kommando Deventer 1943-1945*, uitgeverij Flying Pencil NL BV – Utrecht, www.flyingpencil.nl

Oxerhof maakt deel uit van het eerder aangekondigde landelijke Dag van het Kasteel-programma. Dit komt helaas te vervallen omdat openstellingen in de huidige tijd niet mogelijk zijn. Het programma op Oxerhof wordt op een alternatieve wijze aangeboden. Raadpleeg hiervoor dagvanhetkasteel.nl

Oxerhof gevangenis: De cellenbarak naast de villa. Rechts het koetshuis. National Archives Canada PA-140180

Onder vuur en onder water

Buitenplaatsen in Zeeland 1940-1945

Martin van den Broeke

Zeeland was in de Tweede Wereldoorlog het toneel van hevige gevechten tussen bezetter en geallieerden. Bombardementen op steden en dorpen en grootschalige inundaties hebben het landschap ingrijpend veranderd. De buitenplaatsen op de eilanden liepen zware schade op.

BUITENPLAATSEN IN ZEELAND VOOR 1940

Aan de vooravond van de oorlog telde Zeeland ongeveer veertig historische buitenplaatsen. Ze vormden een tastbare herinnering aan het rijke handelsverleden van het gewest. In de zeventiende en achttiende eeuw lagen er, vooral op Walcheren en Schouwen-Duiveland, enkele honderden buitenverblijven van welgestelde stedelingen. Ze varieerden in omvang van pleziertuinen aan de rand van de stad tot herenkamers in boerderijen, riante woonhuizen en voormalige kastelen, niet zelden voorzien van een park met lanen en bossen.

In het begin van de twintigste eeuw waren er ongeveer veertig buitenplaatsen in Zeeland te vinden. Daarvan lag ruim de helft op Walcheren, waar vooral de Manteling, langs de duinrand van Domburg tot voorbij Oostkapelle, het meest in het oog sprong. Tien buitenplaatsen lagen daar op korte afstand van elkaar, met daartussen enkele villa's. Op Schouwen-Duiveland lagen bij Noordgouwe zeven buitenplaatsen, die samen met de villa's en lommerrijke wegen aan dat gebied de bijnaam 'Zeeuwsch Velp' gaven.

De Grifioen in Middelburg met theekoepel tijdens de inundatie in 1944. ZB|Planbureau en Bibliotheek van Zeeland, foto 65881

OOLOG IN ZEELAND

De capitulatie van Nederland op 15 mei 1940 gold niet voor Zeeland omdat daar toen de gevechten nog in volle gang waren. Eenheden van het Franse leger die het Nederlandse leger in Zeeland te hulp waren gekomen, moesten zich steeds verder terugtrekken op Walcheren en daarna in Zeeuws-Vlaanderen. Op 17 mei kwam Middelburg onder granaatvuur te liggen, dat een aanzienlijk deel van de monumentale binnenstad in de as legde. Op 18 mei gaven de laatste Franse militairen zich over. Alleen in Zeeuws-Vlaanderen vonden nog gevechten plaats, totdat het Duitse leger op 27 mei ook het westen van Zeeuws-Vlaanderen innam.

Al direct na de Duitse invasie kregen enkele landhuizen te maken met inkwartiering van militairen. Op Toornvliet bij Middelburg bijvoorbeeld werden 150 soldaten van de *Wehrmacht* gelegerd. Deze buitenplaats was sinds 1923 in bezit van de Maatschappij tot exploitatie van landgoederen en gronden Toornvliedt. Deze was opgericht door de gezamenlijke eigenaren, jhr. mr. J.C. Schorer enerzijds en anderzijds de kinderen van de Leidse hoogleraar Johan Huizinga. Zij waren de erfgenamen van de laatste bewoonster E.H.R. Schorer-Plaat die in 1922 was overleden. Ze gebruikten het huis als vakantiewoning. Toornvliet werd in de zomer van 1942 gevorderd en in gebruik genomen als hoofdkwartier van de *Atlantikwall* op Walcheren en de beide Bevelanden. Van daaruit onderhield de staf contact met de

hogere leiding en met posten in België en Noord-Frankrijk. Het landhuis werd kantoor voor een generaal en 13 officieren, 35 onderofficieren en 131 manschappen. De aangrenzende buitenplaats Vijvervreugd huisvestte de logistieke onderdelen waaronder de veldkeuken. Het kasteel Ter Hooge, aan de overzijde van de weg, diende als officiersmess en als woning voor de generaal. In de beschutting van het park van Toornvliet en Vijvervreugd werden veertien bunkers geplaatst voor communicatie, opslag en barakken. Sommige bunkers werden gecamoufleerd als boerderij. Ter verdediging kwam een mitrailleur op het torentje te staan en in de moestuin en een deel van het landgoed werden mijnen neergelegd.

Tijdens de bezetting was het voor de eigenaren vrijwel onmogelijk om naar Zeeland te reizen omdat dat *Sperrgebiet* was. Hierdoor konden zij vaak maar met moeite op de hoogte blijven van de lotgevallen van hun landgoederen. De eigenaren van Toornvliet bleven geïnformeerd door brieven van hun tuinman.

Door de gemalen stil te zetten had het zeewater vrij spel

Het verwoeste huis Weelzicht in Noordgouwe, 1945. Foto P.J. Octman, Gemeentearchief Schouwen-Duiveland, Beeldbank Schouwen-Duiveland

INUNDATIE SCHOUWEN-DUIVELAND

De Duitse bezetter verwachtte dat een geallieerde invasie op het Europese vasteland onder andere via de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden zou plaatsvinden, waarna de troepen zouden doorstoten naar Antwerpen. Om te voorkomen dat de geallieerde strijdkrachten Schouwen-Duiveland zouden innemen en als uitvalsbasis voor verdere krijgshandelingen zouden gebruiken, verordonneerde het Duitse gezag in september 1944 dat het eiland geïnundeerd moest worden. Daarvoor was het noodzakelijk om de gehele bevolking te evacueren. Slechts enkelen mochten blijven, uiteindelijk werden ook zij weggevoerd. De leegstaande huizen vormden een prooi voor plunderende militairen.

Door de gemalen stil te zetten steeg al gauw het grondwater en doordat bij vloed de uitwateringsluizen geopend werden, had het zeewater vrij spel. Het zeewater doodde alle aanwezige beplanting op het eiland, op een klein gedeelte na in de Westhoek en in Noordgouwe. In die polder bleef alleen het bos van de buitenplaats Heesterlust grotendeels droog. In de strijd raakten vier landhuizen zwaar beschadigd. In het schilderachtige Noordgouwe werden de huizen van Weelzicht en Rustenburgh door geallieerde bommen verwoest, terwijl in Oosterland brandbommen het Heerenhof in de as legden en in Renesse het Slot Moermond in puin werd geschoten. Een andere buitenplaats die zwaar werd getroffen, was Mon Plaisir in Noordgouwe. Sinds 1920 woonde daar H.C.W. Schuurbeque Boeye-de Jonge, die het eerder had gebruikt als zomerverblijf. Ze overleed in 1941. De buitenplaats was sinds 1862 in de familie. In de zomer van 1939 en in 1941 logeerden haar dochter en schoonzoon jhr. J.W.D.H. Schorer met hun kinderen op Mon Plaisir. Schorer maakte bij die laatste gelegenheid foto's van het park en de gebouwen. Pas in juli 1945 kregen ze de gelegenheid om naar Schouwen-Duiveland te gaan. Wat ze daar aantreffen, was rampzalig. Alle beplanting in het park was door het zoute water gestorven. Het huis was beschadigd doordat Duitse militairen een granaat hadden laten ontploffen om een brandkast te kraken.

INUNDATIE WALCHEREN

De geallieerde legers konden in augustus 1944 de haven van Antwerpen vrijwel ongeschonden innemen, zodat dit een geallieerde aanvoerhaven kon worden. Hitler zag het strategische belang van Antwerpen en gaf bevel om de Westerschelde met alle denkbare middelen te versperren. Bij de gevechten werd het negentiende-eeuwse landhuis Zorgvlied in Ellewoutsdijk, buitenhuis van de familie Van Hattum, volledig verwoest. Walcheren werd een *'Festung'* en West-Zeeuws-Vlaanderen werd eveneens zwaar verdedigd.

Om de bezetter te verdrijven, werd Walcheren geïnundeerd. Het bombardement op de zeedijk op 3 oktober legde ook bijna heel Westkapelle in de as en veroorzaakte 152 burgerdoden. Enkele dagen later volgden bressen in de dijken bij Veere, Vlissingen en Ritthem. Het duurde daarna nog enkele da-

Wat ze daar aantreffen, was rampzalig

gen voordat het eiland helemaal was ondergelopen. Enkele hoger gelegen delen, zoals dorpskernen en de duinen bleven droog. Dit gold ook voor de parken van Berkenbosch en Eikenoord. De overige buitenplaatsen bij Oostkapelle kwamen gedeeltelijk in het zeewater te staan: op Duinvliet, Westhove, Duinbeek, Zeeduin en Overduin verdween daardoor een deel van de beplanting, net als op buitens elders op het eiland. De bomen op de droog gebleven gedeelten leden toch ook onder het verzilte grondwater. Na zware gevechten namen Canadese troepen op 8 november Middelburg in, waarop de Duitse bevelhebber zich overgaf. Daarmee was Zeeland bevrijd. Het water was nog niet weg: tot voorjaar 1946 bleef Walcheren onder water staan.

PARKEN NA DE OORLOG

De stand van zaken na de bevrijding: de beplanting van twintig buitenplaatsen geheel en van acht gedeeltelijk verloren gegaan, veertien landhuizen zwaar beschadigd, waarvan vijf totaal verwoest. Op twee buitenplaatsen waren bijgebouwen verwoest. Het reconstructieplan voor Walcheren uit 1946 voorzag in een herverkaveling. Op de buitenplaatsen zou ongeveer hetzelfde oppervlak aan beplanting terugkeren. Daarbij werd in alle gevallen wel een versoberde versie van de vooroorlogse situatie aangelegd. De Snelcommissie Walcheren adviseerde in 1947 om elf buitenplaatsen die van grote betekenis waren voor het landschap, te herstellen. Als particuliere bewoning niet mogelijk zou blijken, zouden zes andere ingericht kunnen worden als herstellingsoord of openbaar park.

Toornvliet tijdens de inundatie in 1944. ZB|Planbureau en Bibliotheek van Zeeland

Mon Plaisir in 1946.
Particuliere collectie

Bij de herbeplanting werd als eerste rond het terrein een windsingel geplant van snelgroeiende populieren. Deze waren voldoende windvast om op de verder boomloze vlakke aan te slaan. Het windscherm zou een tijdelijk karakter hebben, waarna het bos geplant werd en tot slot de siergewassen. De keuze van bruikbare houtsoorten was beperkt vanwege de bijzondere omstandigheden op de eilanden. Iepen waren niet geschikt voor eerste aanplant, eiken en essen wel. Andere soorten werden gebruikt als opvulling, maar wel werd bij de keuze gelet op de windvastheid. Hoewel vaak ongeveer dezelfde oppervlakte aan beplanting terugkeerde, was deze heel anders van samenstelling dan voor de oorlog. Oorspronkelijk bestonden windsingels vooral uit essen, elzen en wilgen.

NIEUWE FUNCTIE EN EIGENAREN

Een klein aantal buitenplaatsen bleef na de oorlog bewoond, maar voor het merendeel luidde de oorlogsschade een nieuwe fase in, want voor de particuliere eigenaren was de schade te groot om te herstellen. Een deel van de getroffen Zeeuwse buitenplaatsen kreeg, al dan niet tijdelijk, een functie als opvanghuis voor gerepatrieerde inwoners of als verzorgingstehuis.

De eigenaren van Toornvliet verkochten hun landgoed in 1950 en hieven de N.V. op. Het huis was uitgewoond, de oranjerie en de stal met tuimanswoning verloren gegaan. Alle beplanting was gestorven en het nu kale terrein stond vol bunkers. De gemeente Middelburg kocht het landgoed van zes hectare en richtte het in tot stadspark. Omdat het verwijderen van alle bunkers te kostbaar was, werden ze bedekt met een laag aarde. In het huis kwam een landbouwschool.

Mon Plaisir op Schouwen werd in 1947 verkocht aan Staatsbosbeheer, dat het 21 hectare grote terrein wilde herbeplanten om als wandelpark te dienen. Het terrein werd ingezaaid met lupine en serradelle om verstuiving tegen te gaan. De eerste beplanting werd langs de rand van het terrein gezet om zo de kaalheid ervan aan het oog te onttrekken. Later werd de rest van het bos ingeplant. Een deel van de vijver werd vergraven tot ijsbaan.

In 1971 wist een kleinzoon van de laatste bewoonster de gebouwen te verwerven en liet ze opknappen. Ook het park onderging een herstelbeurt. Oorlog en inundatie betekenden een scherpe breuk met het verleden en de buitenplaatsen hebben hierdoor een ander karakter gekregen dan daarvoor. Wel heeft het naoorlogse herstel ertoe bijgedragen dat de buitenplaatsen, voor zover ze er nog zijn, weer als vanouds sieraden zijn voor het landschap.

BRONNEN

Over Noordgouwe: Martin van den Broeke, *Buitenplaatsen in Noordgouwe. Hofsteden, luthoven en landhuizen*, Delft 2014.
Martin van den Broeke, 'Die schoonste plek ter wereld'. Johan Huizinga en Toornvliet' in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 37 (2019), p. 41-46.
Hans Sakkers en Marc Machielse, 'Bunkers op Toorenvlied'; *Duits hoofdkwartier van de Atlantikwall op Walcheren 1942-1944*, Koudekerke 1998; ZA, Familie Schorer inv.nr. 1650.
Gijs van der Ham, 'Inundatie, evacuatie, isolement. Schouwen-Duiveland in de jaren 1944-1945' in: *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 19 (1994) p. 83-98; Kees Slager, 'Verjaagd door vuur en water. Evacuatie- en vluchtelingenverhalen van Zeeuwen', Vlissingen 2013 p. 105-193.
Tobias van Gent en Hans Sakker, 'De Slag om de Schelde. De beslissing in de strijd om West-Europa', Bergschenhoek 2019;
Anne van Suchtelen, 'Versailles aan de Schelde. Familiekroniek', Amsterdam 2018.
Zeeuwisch Dagblad 13 maart 1947.
Provinciale Zeeuwse Courant 28 mei 1947.

De achterzijde van het huis Toornvliet. Foto C. Steenbergh. Uit: Buiten. Geïllustreerd tijdschrift aan het buitenleven gewijd, 1915. www.weekblad-buiten.net

75 jaar na de inundatie

De beplanting van de Walcherse buitenplaatsen

Ronald van Immerseel
en Peter Verhoeff

Buitenplaats Welgelegen te Serooskerke (Walcheren) 75 jaar na de inundatie. De opgaande beplanting bestaat grotendeels uit 'wederopbouwsoorten' als wilg, abeel en es. Een rijker sortiment structuurdragende bos- en parkbeplanting ontbreekt. Foto Maartje Bos, Stichting In Arcadië

Na de Tweede Wereldoorlog werd de reconstructie van het verwoeste, verspoelde en boomloze Walcherse landschap in handen gegeven van de 'Snelcommissie Walcheren'. De naam zegt het al, haast was geboden. In 1946 was het rapport *Het Nieuwe Walcheren* gereed. Ondertussen was de 'Commissie van Overleg voor het Landschapsherstel' opgericht en vanuit praktische overwegingen ondergebracht bij Staatsbosbeheer. Voor een aantal Walcherse buitenplaatsen werden herbeplantingsplannen opgesteld. Landschapsarchitect C.P. Broerse (1902-1995) werd tussen 1946 en 1954 speciaal belast met de herbeplanting van Walcheren. De herplant werd uitgevoerd door de Nederlandsche Heidemaatschappij.

Een groot praktisch probleem vormde het schaars beschikbare plantmateriaal. Na de oorlog was slechts een beperkt sortiment in kleine hoeveelheden voorhanden. Voor de aanplant van bomen, de structuurdragers van een park, betrof het hier voornamelijk gemakkelijk te vermenigvuldigen en snelgroeiende inheemse soorten zoals es, els, eik, populier en wilg. Het gebruik van de iep, een belangrijke en karakteristieke soort voor Walcheren, was vanwege de iepziekte al problematisch. Bovendien was het adagium bij alle herstelprojecten 'sober en doelmatig' ingegeven door de

schaarse middelen en hoge kosten voor de wederopbouw van Nederland. De zoute zeewind en het boomloze landschap maakten dat de nieuw aangebrachte park- en bosbeplanting zonder beschuttende windsingels niet kon gedijen. Er werd daarom gestart met de aanplant van windsingels van populieren. Als deze snelle groeiers waren aangeslagen, werden grote vakken met bosplantsoen ingeplant met een eenvoudig en snelgroeiend sortiment. Het in de vooroorlogse situatie kenmerkende rijke sortiment bijzondere boom- en heestersoorten en de massaal voorkomende stinzenplanten, werden in deze eerste fase niet opnieuw aangeplant. Rudolf Willem van Lynden reageerde in 1946, toen hij het herbeplantingsplan voor zijn parkaanleg bij kasteel Ter Hooge onder ogen kreeg, met de woorden dat het 'wat eentonig zal zijn (...) En waarom is er geen naaldhout opgenomen? (...) Behalve naaldhout mis ik de ontworpen beplanting (...)'. Daarbij dacht hij ongetwijfeld aan de prachtige soortenrijke parkbeplanting, die omstreeks 1926 door L.A. Springer in het park van Ter Hooge was aangeplant. Daarnaast werden vanwege het woningtekort op Walcheren veel buitenplaatsen in gebruik genomen als verpleeg- en/of verzorgingstehuis of als kindertehuis. Ook bij dit tijdelijk gebruik van de buitens lag de prioriteit niet bij het herstel van de botanische rijkdom van de parken.

Gevolg is dat veel van de Walcherse buitenplaatsen 75 jaar na dato een beplanting kennen die 'versleten' is. De in de wederopbouwperiode aangebrachte boom- en bosbeplanting verkeert in een aftakelingsfase. Iepziekte, essenbastkanker, essentaksterfte en kastanjebloedingsziekte dragen hier versneld aan bij. Het toevoegen van een rijker sortiment bos- en parkbeplanting heeft slechts op een klein aantal plekken plaatsgevonden. Het gevolg is dat we de komende jaren voor een grote, belangrijke en kostbare opgave staan om dit groene erfgoed te behouden. Er is feitelijk een tweede ronde van herstel van de buitenplaatsen nodig, waarbij de vooroorlogse kwaliteit en het historische karakter van de aanleg belangrijke inspiratiebronnen zijn voor de restauratie en revitalisatie van de parken. 75 jaar na dato is de bodem weer volledig gerijpt, er is voldoende beschutting tegen de zeewind en plantmateriaal is weer in een rijk sortiment leverbaar. Het is duidelijk dat specialistische planvorming en financiering belangrijke voorwaarden zijn voor een tweede ronde van herstel. Gezien de omvang en kosten van de opgave kan van eigenaren niet verwacht worden dat zij hier alleen de schouders onder zetten. De urgentie is duidelijk en ondersteuning van overheden zal onontbeerlijk zijn om de Walcherse buitenplaatsen hun glans terug te geven.

Van woonhuizen tot kastelen

Suzanne Rastovac

Huizen van Aankomst, de repatriëring uit Nederlands-Indië

Tussen 1945 en 1968 kwamen meer dan 350.000 mensen uit Indonesië naar Nederland. Na de overtocht vond de opvang op de meest diverse plekken plaats: van huizen van particulieren, barakken, voormalige doorvoerkampen, hotels en pensions tot kloosters en kastelen. Zo ook op kasteel Geerestein in Woudenberg en buitenplaats Overduin in Oostkapelle. In dit artikel besteden we aandacht aan twee bijzondere locaties. Op 15 augustus 2020 maakt het Indisch Herinneringscentrum (IHC) deze bewogen geschiedenis tastbaar met het ontmoetingsprogramma Huizen van Aankomst.

Dit jaar viert Nederland 75 jaar vrijheid. In mei 1945 was heel Nederland bevrijd. In Nederlands-Indië eindigde de Tweede Wereldoorlog pas op 15 augustus 1945. Na de capitulatie van Japan was er echter geen sprake van vrede en vrijheid. De koloniale oorlog die daarop volgde duurde nog tot eind 1949. Als gevolg hiervan en de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen in de voormalige kolonie kwamen er tussen 1945 en 1968 meer dan 350.000 mensen naar Nederland. Allen met een eigen verhaal.

KASTEEL GEERESTEIN

Het enige adellijke huis dat in Woudenberg nog overeind staat, is Geerestein. Het was een Stichtse leen, zou al voor 1400 hebben bestaan en is gesticht door Gisberta van Geerestein. Het werd in 1834 'cum annexis' (met alles wat erbij hoort) aan Hendrik Daniël Hooft verkocht. Het landgoed is nog steeds in bezit van deze familie, hoewel het hoofdgebouw en de bijgebouwen verkocht zijn aan Architectenbureau Inbo.

Veel mensen kennen de ontstaansgeschiedenis van dit landgoed. Vrijwel onbekend is dat hier in de jaren '50, toen de familie Hooft er niet zelf woonde, Indische gezinnen tijdelijk werden opgevangen. Het huis werd toen gehuurd door het Hollandse echtpaar Verweij, dat een contract sloot met de gemeente voor de tijdelijke exploitatie. De gemeente stelde een beheerder aan en opvangpension Geerestein werd zo geboren.

Kunsthistorica en onderzoeksjournalist Griselda Molemans interviewde voor haar boek *Opgevangen in Andijvelucht* toenmalige Indische bewoners van Geerestein. In het 'grote Indische dorp', zoals een van de toenmalige bewoners Geerestein noemde, was het prima toeven. Veel vrijheid, sanitaire voorzieningen in de kelder en een mooie omgeving. Toch was het ook flink inschikken. Vaak verbleef een heel gezin op één kamer die, zoals op de foto's goed te zien is, niet heel ruim was. Er werd zelfs op de kamers gekookt. Ondanks het gebrek aan ruimte kijken veel bewoners terug op een mooie tijd op Geerestein. Er werd gezamenlijk gegeten in de eetzaal, kinderen

Buitenplaats Overduin.
Foto Albert Speelman

De hele familie Frans in toenmalig contractpension Geerestein, waar vele gezinnen vaak in één kamer woonden. Persoonlijk familiearchief Yvonne van Genugten, directeur IHC

Mw. Frans kokende op de kamer in toenmalig contractpension Geerestein. Persoonlijk familiearchief Yvonne van Genugten, directeur IHC

schaatsten op de omliggende vijver, bouwden hutten en speelden in het bos. Ook de familie Frans koestert warme herinneringen aan deze periode. Waaronder het Tafeltennistoernooi op Geerestein, waarbij winnaar Janne Frans tijdens de uitreiking trots de bokaal in ontvangst nam.

BUITENPLAATS OVERDUIN

Willem Cornelis Mary de Jonge van Ellemeet kocht in 1839 Overduin. De oorspronkelijke woning was al rond 1800 gesloopt. Hij bouwde er een uitzonderlijk modern huis. Helaas bleef Buitenplaats Overduin niet lang in de familie.

Onderzoeker Henry Timisela vond voor het IHC documentatie meer over de opvang van Indische repatrianten in Zeeland. Hij kwam Overduin op het spoor via de archieven van het Zeeuws Dagblad. Hier werden in 1958 repatrianten gehuisvest. De Stichting Rust- en Verpleeghuizen Zeeland (SRVZ) op Overduin, meldde zich nadat Minister Marga Klompé een oproep deed voor huisvesting. Het in 1918 door de familie Heyse gekochte huis was namelijk in 1951 in erfpacht uitgegeven aan het SRVZ. In het jaar dat Klompé de oproep deed was de buitenplaats net leeg komen te staan vanwege een verhuizing van de bewoners naar het nabij gelegen Ter Poorte.

Op Overduin werden in totaal 26 repatrianten ondergebracht, voornamelijk hulpbehoevende ouderen. Het Zeeuws Dagblad deed uitgebreid verslag van hun dagbestedingen; lezen, wandelen, breien, naaien en handarbeid. Hoogtepunt: de komst van een tv.

In totaal verbleven de repatrianten ongeveer tien maanden op Overduin. Daarna vertrokken de meesten naar familie elders in het land. Huize Overduin werd teruggegeven aan de familie Heyse. Die restaureerde het tot een vernieuwd Overduin. Het landgoed wordt sinds 1970 door twee stichtingen beheerd, namelijk 'Overduin' en 'BV Buitenplaats Overduin', met als doel de historische woning als een bewoond landgoed in stand te houden.

Veel vrijheid, sanitaire voorzieningen in de kelder en een mooie omgeving

Suzanne Rastovac is door het IHC aangesteld als projectleider van 'Huizen van Aankomst'. Ze is historicus en freelance erfgoedprofessional gespecialiseerd in de actuele betekenis en representatie van het koloniale verleden van Nederland.

75 huizen van aankomst

Op 15 augustus 2020, de dag van de officiële herdenking van de capitulatie van Japan, organiseert het IHC het project Huizen van Aankomst en wordt een selectie van 75 huizen opengesteld voor publiek. Verspreid over heel Nederland vinden er in deze 'Huizen van Aankomst' verschillende programma's plaats. Van getuigenverhalen, rondleidingen en pop-up expo's tot lezingen en performances. Met dit ontmoetingsprogramma geeft het IHC gezicht aan de cijfers, namen en jaartallen. De huidige (buurt)bewoners komen zo in contact met de verhalen van mensen verbonden aan de plek. Verhalen van toen én nu. Meer informatie: www.indischherinneringscentrum.nl en www.huizenvanaankomst.nl (vanaf mei 2020).

Het programma komt tot stand dankzij steun van het vfonds, Prins Bernhard Cultuurfonds en adviespartner Partizan Publiik.

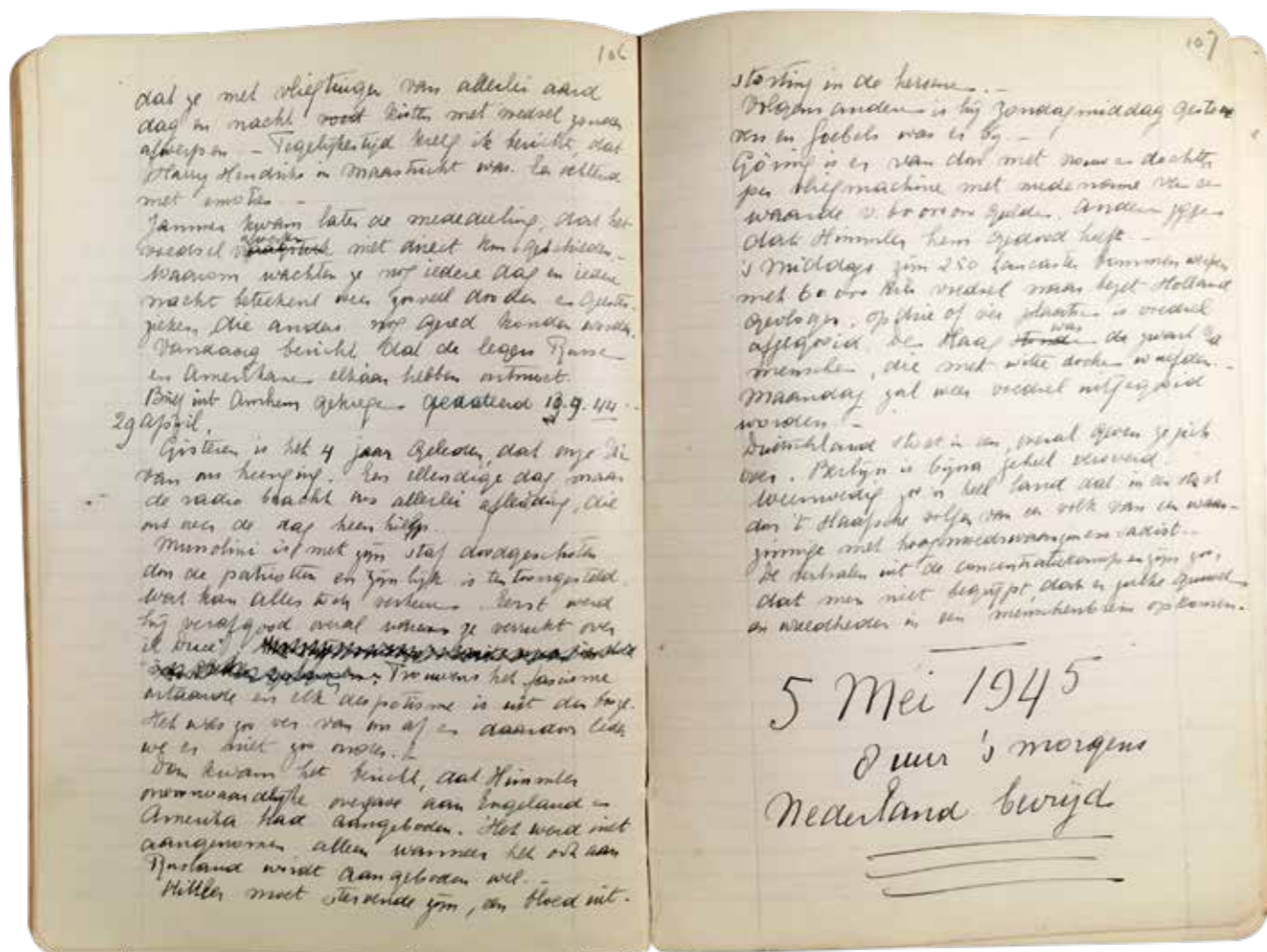
BRONNEN

Griselda Molemans, *Opgevangen in Andijvelucht. De opvang van ontheemden uit Indonesië in kampen en contractpensions en de financiële claims op basis van uitgebleven rechtsherstel.* (Amsterdam 2014)
R.H.M. van Immerseel, 'Dat de Overduinsche bloemhof bloei'; *de geschiedenis van de buitenplaats Overduin te Oostkapelle*, z.pl. 2011.
Kastelenlexicon, NKS, www.cchin.nl/kastelenlexicon/
www.krantenbankzeeland.nl/

Merel Haverman

Oorlog op papier

Pagina's uit het dagboek van M.E. Hooijer Dubois. Collectie NIOD

Op een Limburgs landgoed, de laatste jaren van de oorlog vastgelegd in schrift

'Wil het nageslacht ten volle beseffen wat wij als volk in deze jaren hebben doorstaan en zijn te boven gekomen, dan hebben wij juist de eenvoudige stukken nodig: een dagboek, brieven van een arbeider uit Duitsland, [...] toespraken van een predikant.'

In de avonduitzending van Radio Oranje van 28 maart 1944 riep G. Bolkestein, minister in ballingschap, de luisteraars in bezet Nederland zo op om hun belevenissen op papier vast te leggen. Eén van die luisteraars was Anne Frank. Haar dagboek is misschien wel het bekendste dagboek ter wereld. Naast Anne Frank hielden nog vele andere Nederlanders dagboeken bij. Het Nederlands Instituut voor Oorlogs- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) heeft er zo'n 2100, daarnaast zijn ze ook te vinden in regionale en lokale archieven. Dagboeken vormen een belangrijke bron in onderzoek naar kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in de Tweede Wereldoorlog. Deze documenten bieden ons niet alleen inzicht in wat zich op deze plaatsen afspeelde, maar ook in de persoonlijke blik op deze zwarte bladzijde in de geschiedenis van de bewoners. Zeker nu er steeds minder mensen zijn die uit eigen waarneming kunnen vertellen wat er toen gebeurde.

HET OORLOGSDAGBOEK VAN M.E. HOOIJER-DUBOIS

Eén van de vele oorlogsdagboeken is van mevrouw M.E. Hooijer-Dubois. Eind januari 1943 krijgt mevrouw Hooijer-Dubois het bevel om haar woning in Bloemendaal te ontruimen in verband met de aanleg van kustverdedigingswerken. Diezelfde maand nog evacueert zij samen met haar man en twee zonen naar het landgoed 'De Bedelaar' te Haelen in Midden-Limburg. Dit landgoed was aan het begin van de twintigste eeuw aangelegd door haar vader, paleontoloog Eugene Dubois, bekend door zijn vondst van 'the missing link' (*homo erectus*) op Java. Op het terrein bouwde hij in 1916 onder andere een vleermuistoren en in 1937-'38 een vierkante uitkijktoren of uilentoren. Hooijer-Dubois begint haar dagboek met een korte beschrijving van het landgoed: 'Het huis heeft 28 kamers, is dus goed groot en ligt ver van alles af in de bosschen. Erbij hooren 40 H.A. bosch en een groot meer van ongeveer 3 Hectare. Vlak bij het huis staat een houten werkmanskeet met twee kamers. In 't bosch staat een hooge toren gebouwd voor vleermuizen en vogels. Hierin zijn drie verdiepingen.' In totaal

schrijft zij in de laatste jaren van de oorlog ruim 100 kantjes vol over de gebeurtenissen op het landgoed. De pagina's die volgen, vormen een weerspiegeling van de verschillende functies en gebeurtenissen die kastelen en landhuizen ondergingen tijdens de oorlog; van onderduikplek naar confiscuering, militair doelwit en inkwartiering – met schade als gevolg. Hieronder delen wij enkele fragmenten uit haar dagboek over deze gebeurtenissen op landgoed 'De Bedelaar'.

ONDERDUIKERS

Al in maart 1943 neemt Hooijer-Dubois haar eerste onderduiker op. In ruim 1,5 jaar duiken studenten, militairen, krijgsgevangenen, arbeiders, illegale werkers, een arts, een burgemeester onder op het landgoed. Zij verbleven onder andere in de toren, in een zelf gegraven ondergrondse schuilplaats en in een schuilkamer op het landgoed. In eerste instantie regelt zij het onderduiken met veel moeite zelf, maar na een Duitse overval krijgt zij contact met een ondergrondse organisatie, die haar steunt

Toren waar onderduikers in hebben gezeten. Collectie Verzetsmuseum Amsterdam

Huis 'De Bedelaar' te Haelen in de sneeuw.
Collectie N. Hooijer

Na een hevige strijd vertrekken de Duitsers op 16 november. Nog diezelfde dag wordt de schade opgenomen: 'Toen zagen we ook de verwoesting, die er op ons terrein was aangericht, gaten zoo groot als een kamer waren er gemaakt, om de kanonnen in te zetten, hopen munitie lag er nog en zelfs een groote melkbus vol met koffie. Een had zelfs zijn helm laten liggen. [...] We zijn direct begonnen met opruimen. Eerst moest het stroo uit de kamers, het was een geweldig werk de kamers schoon te krijgen, zelfs in de kasten lag stroo. En overall lagen leege weckflesschen en afgekloven beenderen en rotte appels. Het was verschrikkelijk. Direct ging de vlag a/d stok en een heele groote uit 't raam.' Het landgoed bleef de daaropvolgende weken nog een doelwit van de Duitsers. Op 29 november laat een Duits vliegtuig twee bommen vallen op het terrein. De volgende dag inspecteert zij het terrein: 'Er zijn twee bommen ingeslagen die een geweldige ravage aangericht hebben, honderden boomen zijn afgebroken tot ver vd inslag.'

'ZIEN ZE NIET HET MOOIE VAN DE NATUUR?'

Na de Duitse inkwartiering worden het huis en landgoed ingenomen door Engelsen en Amerikanen. Ook dit gebruik bracht nog veel schade met zich mee, in januari 1945 schrijft ze 'Het beschadigde huis zal wel heel lang een herinnering zijn aan de inkwartiering, want in jaren zal ik wel niet aan de beurt zijn voor opknapping.' De schade door de inkwartieringen komt in meerdere passages naar voren: 'De Dr., een Schot, oefent praktijk uit in de appelkelder, wat ons weer een paar nieuwe boomen kost, omdat er een auto gestald moet worden. Ik ga maar zoo weinig mogelijk rond, want het is treurig, om te zien wat er vernield is. Kunnen soldaten alleen maar kapot maken? Zien ze niet het mooie vd natuur?' [30-9-1944]

Ik ga maar zoo weinig mogelijk rond, want het is treurig, om te zien wat er vernield is. Kunnen soldaten alleen maar kapot maken? Zien ze niet het mooie vd natuur? [30-9-1944]

'De kamer, waar de officieren geslapen hebben ziet er zeer smerig uit. De meubels zullen allen later een beurt moeten hebben, tenminste wat er nog heel is.' [9-12-1944]

's Morgens aanvraag gehad van een Amerikaansch officier. Of ze met hun booten mochten oefenen aan op 't meer, ik kan niet anders doen dan toestemmen. Jammer genoeg, dat deel van de Bedelaar was vrij gebleven van Duitschers en Engelschen en nu wordt dat ook beschadigd.' [22-2-1945]

en onderduikers toestuurt. Door de vele gesprekken met onderduikers was mevrouw Hooijer op de hoogte van de verschrikkingen die zich elders in bezet Europa afspeelden: 'De meeste Fransen zijn in Polen geweest en hebben daar verschrikkelijke dingen meegemaakt o.a. de massamoorden op de Joden.' Telkens weer volgden nieuwe vluchtelingen met wisselende achtergronden en manieren. Zo schrijft zij aan het begin van 1944: 'Je kunt veel beter 30 Franschen hebben dan drie Amerikanen. Ze zijn geweldig verwend en hebben nog niets meege- maakt. Het viel me ook op zoo weinig ze van de oorlog af weten. Ze laten hun bommen maar vallen op een stad. Ik vroeg of ze ook een kerk ontweken, nee, het was maar een Duitse kerk. Van Europa en onze ontberingen weten ze weinig af. En wij zijn zoo dom, misschien ook uit een soort dankbaarheid tegenover Amerika, de piloten te verwennen. Ik heb het zelf ook gedaan.'

LEVEN IN EEN NACHTMERRIE

Begin november 1944 krijgt de familie inkwartiering van ongeveer 100 Duitse militairen. Dit had grote gevolgen voor huis, landgoed en inboedel. Dit alles onder steeds heviger beschietingen van de geallieerden. Op 12 november schrijft zij: 'Wij leven vandaag al een week in een soort nachtmerrie, was het maar een nachtmerrie en niet ontzettende werkelijkheid [...] Het bosch, dat zoo mooi en vredig was is ineens veranderd en vijandig geworden. [...] We zitten maar 't liefst in onze kamers en gaan zoo min mogelijk naar buiten. Iedere dag ontdekken we wat anders, er wordt gestolen als de raven en ik kan niet alles afsluiten. [...] We leven nu in groot gevaar. - En nog steeds schiet de boel niet op en is er geen sprake van bevrijding. Ik geloof, dat we er verder vanaf zijn dan ooit. Wanneer we nog lang deze inkwartiering houden geloof ik, dat we allen zenuwpatiënt worden.'

Haar dagboek wordt afgesloten met op 5 mei 1945 in grote letters de woorden '8 uur 's morgens Nederland bevrijd'. De familie keert terug naar Bloemendaal. Op 3 oktober 1945 verschijnt er bericht in de Helmondsche Courant dat het landgoed wordt verhuurd om er een herstellingsoord voor oud-illegale werkers te vestigen. Enkele jaren later wordt het landhuis verkocht aan de Limburgse Staatsmijnen die het als rusthuis voor mijnbeambten gebruikten. Tegenwoordig is het huis in gebruik als beschermd wonen huis van de Stichting Moveoo.

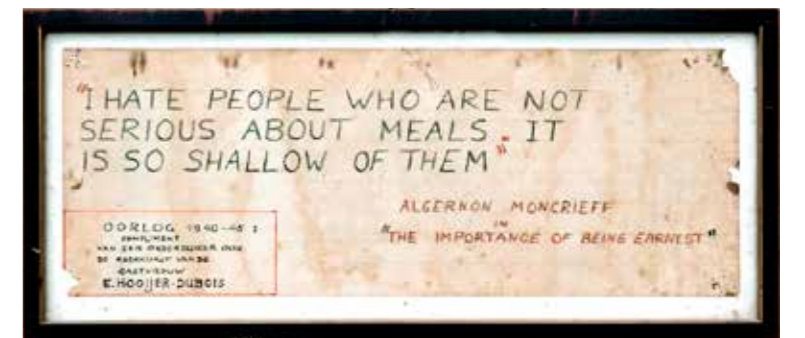
BRONNEN

NIOD, Europese dagboeken en egodocumenten, inv.nr. 351. Verzetsmuseum Amsterdam, Archief van M.E. Hooijer-Dubois, map 1 en 3.
Redengevende omschrijving gemeentelijk monument Landgoed de Bedelaar, monumentnr. GMO48, 2017.

VERDER LEZEN

M. Letterie. *De Klok stond stil. De laatste dagen van de oorlog op landgoed Reuversweerd.* (Brummen, 2018)
R. Ellenkamp. *Oorlog op De Wiersse.* (S.L., 2017)
B. Castendijk. *De zeer schone uren.* (Oosterbeek, 2011)

Naast het dagboek van M.E. Hooijer zijn twee schriftjes bewaard gebleven die als een soort gastenboek werden gebruikt. De onderduikers schreven er vaak bij hun afscheid iets in. Pagina uit één van de 'afscheidsschriftjes'. Collectie Verzetsmuseum Amsterdam

Citaat van een onderduiker dat tegenwoordig nog in de keuken van de familie hangt. Collectie N. Hooijer

75 jaar in vrijheid

Fotografie
Caroline van Tuyl
van Serooskerken

Tekst
Ronald
van Immerseel

De Manteling van Walcheren, het duinbosgebied tussen Domburg en de Veerse Gatdam is bekend vanwege zijn buitenplaatsen en landgoederen. De naam 'Manteling' duidt op de beschermende functie van het gebied. De bebossing beschermt als een 'mantel' de Kop van Walcheren tegen de zeewind. Tegen de binnenduinrand, in de luwte van de Manteling, vermaakte de Middelburgse elite zich van de 17e tot in de 19e eeuw op haar buitenplaatsen. Wie tegenwoordig wandelt in de Manteling kan de vele damherten niet ontgaan. Op ruim 740 hectare leven hier zo'n 150 damherten. De geschiedenis van deze damhertenpopulatie is bijzonder en hangt samen met de slag om de Westerschelde in 1944. De parken van de nabij Oostkapelle gelegen buitenplaatsen Zeeduin en Overduin kenden ieder een eigen omheind hertenkamp. Tussen 3 en 11 oktober 1944 bombardeerden de geallieerden met succes de dijken bij Westkapelle, Vlissingen, Rammekens en Veere. Vrijwel geheel Walcheren liep onder water en alleen de hoger gelegen duinbossen van de Manteling bleven droog. Voor de damherten dreigde met de inundatie een jammerlijk einde. Wim van Liere, zoon van de boer op Overduin, liet de Overduinse damherten echter op tijd vrij en joeg ze de duinen in. Op soortgelijke wijze werden de damherten van Zeeduin gered. De huidige populatie in de Manteling zoals hier bij buitenplaats Berkenbosch, bestaat uit nazaten van de Overduinse en Zeeduinse damherten.

De hertenkamp van Overduin voor de Tweede Wereldoorlog. Stichting In Arcadië, collectie Paul Kluwer

De hertenkamp van Zeeduin, ca. 1915-1925. Zeeuws Archief, Historisch-Topografische Atlas Veere (HTAV), nr 2811

‘A must see photo opportunity’

Kasteeltoerisme tijdens de Tweede Wereldoorlog

Elyze Storms-Smeets

Amerikaanse soldaten poseren op de brug voor kasteel Genhoes. Bron: Gilbert Gotfried, Collectie We Do Remember Valkenburg.

In de eerste oorlogsjaren was het leven nog redelijk rustig en er waren zelfs tal van schooluitjes, wetenschappelijke excursies en toeristische bezoeken aan kastelen en landgoederen in heel Nederland. Kasteeltoerisme bestond in Nederland al zeker sinds de 18e eeuw. Zelfs gedurende de oorlog werden Nederlandse kastelen bezocht. Niet alleen door Nederlandse toeristen, maar ook door de Duitse bezetters en Amerikaanse bevrijders.

Slechts anderhalve week nadat Duitse troepen op 10 mei 1940 Nederland binnenvielen, verschenen advertenties die aanbevalen om te genieten ‘van de volkomen rust op het Kasteel Oud-Wassenaar’, waar het hotel en terras ‘in volle exploitatie’ waren. Ook in het zuiden van het land ‘is [iedereen] reeds lang weer met het gewone dagelijksche werk begonnen. Het leven gaat er even rustig en gemoedelijk verder als in de dagen voor het uitbreken der vijandelijkheden’. De theeschenkerij op het Voerendaalse kasteel Cortenbach was het ideale rustpunt tijdens wandelingen met ‘gezellige zitjes in heerlijk natuurschoon’ en ‘U drinkt er ook een goed glas Pils’.

Bij dergelijke kasteelbezoeken was men, door een tekort aan brandstof, vaak op de fiets aangewezen. Zo maakten leden van de Helmondse *Studieclub Maatschappelijk Werk* in augustus 1940 een fietstocht naar Geijsteren in Noord-Limburg, waarbij zij de kerk en ‘het schilderachtige kasteel met prachtige zuilengalerij in Italiaanschen Renaissance-stijl van Baron de Weichs de Wenne’ bezochten. Elders lezen we over tochten met ‘het nationale vervoermiddel: de fiets’ in de omgeving van Amsterdam, zoals naar het Muiderslot, kasteel Groenendaal bij Baarn of kasteel Nijenrode langs de Utrechtse Vecht. Kasteel Loevestein trok maar liefst 2000 bezoekers in het eerste oorlogsjaar.

De Nederlandse kastelen waren niet alleen voor Nederlandse toeristen interessant. Vaak werden kasteelhotels, zoals Oud-Wassenaar, gevorderd door de Duitse bezetter voor het onderbrengen van officieren. Maar ook bracht de Duitse bezetter toeristische bezoeken aan kastelen als Nederhorst den Berg en Trompenburg, maar ‘die schönsten Schlösser findet man im sogenannten “Achterhoek” (15-06-1940). ‘Der Zauber des “Nationalen Parks” van de Veluwe met Middachten, Beekhuizen, Rosendael en Rhederoord, werd aangeprezen in 1943 in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*. Het ging zelfs zo ver, dat Duitse soldaten gestimuleerd werden bezienswaardigheden als kastelen

Architect Gerrit Rietveld maakte in 1943 een tocht langs diverse Limburgse kastelen, waaronder Cortenbach, Neubourg, Cartils, Wijlre, Schaloen en Hoensbroek. Van elk bezocht kasteel maakte hij een tekening. Centraal Museum, Utrecht

Vier vrouwen poseren op het gras tijdens hun bezoek aan de Keukenhof. De vrouwen waren van de Marva (Marine Vrouwenafdeling) en de Milva (Militaire Vrouwenafdeling). Collectie Vrijheidsmuseum Groesbeek

te bezoeken. Rijkscommissaris Seyss-Inquart zag ze bijvoorbeeld als uiting van het Nederlands-Duitse verwantschap. Zogenaamd ‘uniformtoerisme’ was een goede manier om de Nederlandse cultuur te ontdekken, en tegelijkertijd verveling te voorkomen. Die stimulering zag je bijvoorbeeld in de gratis entree, zoals bij het museale Muiderslot. In 1943 waren er 9852 bezoekers, waaronder 933 bezetters met een gratis kaartje. In 1944, toen de oorlog grimmiger werd, zakte het bezoekersaantal naar 7816, waarvan 377 bezetters.

Het kasteeltoerisme groeide weer na de bevrijding. Het Valkenburgse Geuldal met de landgoederen Schaloen, Genhoes en Oost moet een bijzondere indruk hebben gemaakt op de Amerikaanse bevrijders: statige, uit mergel opgetrokken kastelen en hoeves in het agrarische landschap met de kronkelende Geul, beuken- en lindelanen, hoogstamboomgaarden en weidse vergezichten. Genhoes werd genoteerd als een ‘must see photo opportunity’. Amerikaanse soldaten lieten zich vrolijk fotograferen voor het kasteel en stuurden ansichten naar huis over hun wonderlijke verblijf.

BRONNEN

Diverse kranten via Delpher, waaronder *Het Vaderland* (17 mei 1940), *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (28-06-1940), *Limburger Koerier* (18 en 24 mei 1940), *Eindhovensche en Meierische Courant* (29-08-1940), *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (15-06-1940, 13-04-1943). H. Boers, Y. Molenaar en G. van der Stroom, *Het Muiderslot. Fameux ende in 't ooghe leggende* (2004) 62. F. van der Meulen, *Kastelen in oorlogstijd. De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen* (masterscriptie UvA, 2010) 29-31. E. Storms-Smeets en D. Loozen, ‘Valkenburgse kastelen in de Tweede Wereldoorlog’, in: J. Smeets et al, *Valkenburg beleeft 75 jaar bevrijding* (2020) 16-23. Collectie Gerrit Rietveld, Centraal Museum.

Vooraanzicht van de entree en Binnenhof van 'Hotel Zilven' in 1934. Collectie De Gelderland Bibliotheek, Arnhem

Genezen en revalideren op de Veluwe

Hans Timmerman

Op het Gelderse landgoed Laag-Soeren was tijdens de Tweede Wereldoorlog een bijzondere instelling gevestigd. Het in 1870 ten westen van het landhuis geopende badhuis 'Bethesda', beroemd om het zuivere Veluwse sprengenwater, werd door de *Waffen-SS* in 1942 in gebruik genomen als herstellingsoord. Nog geen jaar later werd het *SS-Lazarett* uitgebreid met het dichtbij gelegen landhuis Groenouwe in het buurtschap Zilven bij Loenen.

VAN KUUROORD NAAR *SS-ERHOLUNGSHEIM*

Op 2 juli 1942 werd de 'Geneeskundige Bad-inrichting en Kuuroord Laag-Soeren' door de *Wermacht* *kommandantur Arnhem* gevorderd. Vanaf dat moment deed het gebouw met bijbehorende villa, garage, orangerie, park, tennis- en kegelbaan dienst als *SS-Erholungsheim*: een herstellingsoord voor Duitse militairen en Belgische en Nederlandse vrijwilligers van de *Waffen-SS* die aan het Oostfront gewond waren geraakt. Opvallend was dat vlakbij, op landgoed Avegoor, sinds 1941 een opleidingsschool voor de 'Nederlandsche-SS' was gehuisvest. Blijkbaar waren de faciliteiten, infrastructuur en huisvesting op de twee landgoederen precies wat gewenst was.

Het medisch specialisme in Laag-Soeren lag op het vlak van de behandeling van verwondingen aan handen en voeten, in het bijzonder van zenuwbeschadi-

gingen. Er werden ook militairen met geamputeerde ledematen opgenomen. Om de vaak lange tijd voor het herstel en de revalidatie te overbruggen, waren mogelijkheden voor ontspanning geregeld, zoals het luisteren naar de radio, het lezen van kranten, boeken en tijdschriften, kaart spelen en biljarten. De gebouwen waren omgeven door een landschapspark met banken en hutten om uit te rusten. Naast rustkuren speelde lichamelijke activiteit, zoals wandelen en zwemmen, een grote rol in de behandeling. Daarom werd aan de overzijde van het gebouw, op last van de Duitsers, een openluchtzwembad met sauna aangelegd.

Het *Erholungsheim* beschikte daarnaast over een werkplaats waar militairen eenvoudige voorwerpen konden maken. Voor diegenen met verwondingen aan armen en handen was dit essentiële arbeidstherapie, om – voor zover dat mogelijk was – kracht en vaardigheid terug te krijgen. Hierbij speelde ook een psychologisch element een rol, omdat de herstellende militairen leerden omgaan met de handicap, die het gevolg was van hun verwondingen.

SS-LAZARETT LAAG-SOEREN UND ZILVEN

In maart 1943 werd het herstellingsoord omgevormd tot *SS-Lazarett Abteilung*, het enige *SS* revalidatiecentrum in haar soort in Nederland. Tegelijkertijd werd gezocht naar uitbreidingsmogelijkheden, een noodzaak als gevolg van de grimmiger wordende oorlog. Men zocht een nabijgelegen gebouw, dat buiten de bebouwde kom in de natuur lag, ruimte bood aan grote aantallen gewonden en herstellenden, en de beschikking had over alle voorzieningen die nodig waren. De keuze van de Duitsers viel op 'Hotel Zilven' in Loenen. Dit landhuis, slechts enkele kilometers van Laag-Soeren, was in 1919-1921 gebouwd als buitenverblijf van de Haagse familie Broese van Groenou. Al in 1934 moest de familie vanwege de economische recessie het landhuis verpachten. Het landhuis werd uitgebaat als 'Hotel Zilven'. Op het bijbehorende landgoed waren luxe faciliteiten aangelegd: zwembad, tennisbanen, golfbanen en een speelveld.

De voorzijde van het 'Badhotel', omringd door een park met oude en bijzondere bomen in sobere Landschapsstijl, omstreeks 1930. Gelders Archief: 1514-01 – 3726

Deze afscheidsfoto van het personeel werd voor de komst van de Duitsers in 1942 gemaakt. Op de voorgrond rechts E.G. van Heusden met rechts naast hem zijn vrouw. Collectie Gelders Archief, 1540 – 8084

De uitbreiding van het *SS-Lazarett* in Zilven was specifiek bedoeld voor militairen die tijdens de strijd zware hoofdwonden hadden opgelopen. Het personeel bestond uit vier militairen van de *Waffen-SS* en twee zusters van het *Deutsche Rote Kreuz*. Een *SS-Oberscharführer*, die werkzaam was in het *Lazarett*, schreef kort na zijn aankomst in Zilven (29 juni 1943) aan zijn vrouw:

Ben in goede gezondheid hier in Apeldoorn aangekomen. De arts van Zilven heeft mij in Apeldoorn opgehaald met de auto, want Zilven ligt 15 km van Apeldoorn verwijderd. Hier buiten is het nog eenzamer dan in Kobierzyn. Geen huizen in de buurt, alleen het grote kuurhotel als *SS-Lazarett Abteilung*. Ik zeg kuurhotel, ja lieve Trude, zoiets heb je nog nooit gezien. Ik zeg je, een hotel met twee verdiepingen met alle comfort. Als ik je vertel dat hier een dag pensioen 45 gulden, dat is 60,- Reichsmark, gekost heeft dan heb je een beeld. Dat konden zich alleen de plutocraten veroorloven en nu heeft de SS het.

Het kwam de herstellende gewonden in Laag-Soeren en Zilven aan niets te kort. Dit was mede te danken aan de inspanningen van de *Fürsorgeoffizier der Waffen-SS*, die sociale zorg aan gewonde militairen en hun familieleden verleende. In Laag-Soeren en Zilven werden gewonden bezocht, spreekuren gehouden en kregen de mannen regelmatig pakketten met bijvoorbeeld toiletartikelen, snoep en rookwaren. Met kerstmis 1943 stelde de *Höhere SS- und Polizeiführer* Hanns Albin Rauter, een speciaal kerstpakkett ter beschikking: een boek, een tandenborstel, 1/3 fles jenever, sigarettenpapier. Familieleden van gesneuvelde Nederlandse vrijwilligers van de *Waffen-SS* ontvingen een voedselpakket. Na de geallieerde landingen op D-Day, 6 juni 1944, werd de uit Frankrijk teruggetrokken *SS-Panzer Pionier Abteilung* van de *9.SS-Panzer-Division*

'*Hohenstaufen*' gelegerd in Laag-Soeren en Zilven. In Laag-Soeren verbleven ze in enkele hotels, huizen en boerderijen. In Zilven werden ze in de bosrijke omgeving van het *SS-Lazarett* gestationeerd. De Slag om Arnhem (september 1944) betekende het definitieve einde van *SS-Lazarett Laag-Soeren und Zilven*. Beide locaties werden in grote haast ontruimd (in Laag-Soeren werd vrijwel de gehele inboedel meegenomen), waarna het Duitse personeel met onbekende bestemming

Het kwam de herstellende gewonden in Laag-Soeren en Zilven aan niets te kort

Een stuk *Feldpost* dat in augustus 1943 verstuurd werd naar *SS-Mann* Günther Schmidt, die in Zilven opgenomen was. Hij bleek ondertussen verplaatst, de brief was onbestelbaar. Collectie H. Timmerman, Arnhem

vertrok. De troepen van de *Hohenstaufen*-divisie die in Laag-Soeren en Zilven gelegerd waren, vertrokken naar het front in Arnhem en Oosterbeek om de strijd tegen de Britse luchtdalingstroepen op te nemen. Hun aanwezigheid in de regio was er mede oorzaak van dat de operatie Market Garden mislukte.

ARNHEMSE EVACUÉS EN DUITSE GEWONDEN

Het duurde niet lang voordat beide landgoederen een nieuwe bestemming kregen. Rond 24 september 1944 arriveerden de eerste geëvacueerde burgers op Zilven die – op bevel van de Duitsers – Arnhem vanwege de hevige strijd hadden verlaten. Na een verblijf in Velp arriveerde daar op 8 oktober ook de familie Van Straaten, waarvan zoon Peter na de oorlog bekendheid zou verwerven als tekenaar. Vijftig jaar later herinnerde hij zich: 'De doodse stilte van de kathedralen van jeneverbessen betoverden me. Het was voor mij als een droom die werkelijkheid werd. Ik waande me in een paradijs; hier wilde ik eeuwig blijven.'

Ook Laag-Soeren werd overspoeld met Arnhemse evacués, die overal in het dorp werden ondergebracht. De keuken, in het door de Duitsers verlaten badhuis, werd door de Evacuatiecommissie gebruikt om het eten van de vluchtelingen te koken. Een week later werd het badhuis ingericht als verbandplaats van de *Hohenstaufen*-divisie. De gewonden werden met militaire voertuigen van het front naar Laag-Soeren gebracht, waar ze werden geopereerd. Er werden schotwonden behandeld en amputaties verricht. De overleden Duitse militairen werden ter aarde besteld voor het gebouw, waar langzaam maar zeker een klein Heldenfriedhof ontstond: jongens van 17 jaar, maar ook huisvaders van midden in de dertig. De verbandplaats in Laag-Soeren werd ook tijdens het offensief in de Betuwe intensief gebruikt.

BEVRIJDING

In de ochtend van 24 maart 1945, slechts enkele weken voor de bevrijding, brandde 'Hotel Zilven' – waarschijnlijk door een sigarettenpeuk op het rieten dak – volledig uit. Het gebouw is nog jaren als ruïne blijven staan, maar is uiteindelijk in de jaren 1950 grotendeels afgebroken. Het landgoed is nog steeds eigendom van de familie Broese van Groenou. Laag-Soeren werd op 16 april 1945 bevrijd. Daarna namen de Britten van de *95 Company Pioneer Corps* het gebouw in bezit. De mannen van deze eenheid waren werkzaam in het enorme brandstofdepot van het *First Canadian Army* dat tussen Dieren en Laag-Soeren lag. In het badhuis werden bevrijdingsfeesten, zoals het *Anniversary and Demobilization Ball* gehouden, waar bewoners van Laag-Soeren en evacués de feestende menigte voorzagen van drank en versnaperingen. Begin februari 1946 werd het gebouw door de geallieerden vrijgegeven. Daarmee was de oorlogsperiode afgesloten, maar het betekende tevens het einde van het kuuroord in Laag-Soeren.

Dit artikel is gebaseerd op onderzoek van Robert Markus, Frans van Eijken en de auteur. Timmerman is historicus met een specialisme in het Duitse erfgoed, met name in en rondom Arnhem.

Matrose der Kriegsmarine Josef Muckenschnabl raakte in Arnhem gewond, overleed als gevolg daarvan op 7 oktober 1944 in de verbandplaats te Laag-Soeren en werd begraven op het Heldenfriedhof voor het gebouw. Collectie H. Timmerman, Arnhem

Ik waande me in een paradijs; hier wilde ik eeuwig blijven

BRONNEN

E. Timmerman, 'Oorlogskinderen. De Slag om Arnhem door de ogen van de broers Van Straaten', *HP/De Tijd*, 16 september (1994) 34-41.
H. Timmerman, '1940-1945: oorlog aan de Veluwezoom', in: E. Storms-Smeets, eindred., *Gelders Arcadië. Atlas van een buitenplaatsenlandschap* (Utrecht, 2011) 82-93.
I. de Wilde, *De familie Broese van Groenou. Haagse idealisten* (Den Haag, 2002) 84.
H. Fürbringer, G. Bernage, g. *SS-Panzer-Division 'Hohenstaufen'* (S.l., 1984) 551.
Gelders Archief, Arnhem (GA), 2503 Gemeentebestuur van Rheden, 1818-1949, inv.nr. 2371, stukken betreffende vorderingen gedurende de bezettingstijd, 1940-1945.

De dansende menigte in een van de zalen van het badhuis tijdens het 'Victory Ball', op 21 mei 1945. Gelders Archief, 1540 – 8125

WIN MEER, BELEEF MEER

Bij de BankGiro Loterij wint u meer en beleeft u meer. Niet alleen maken we dagelijks een winnaar bekend van prijzen tot wel € 1 MILJOEN, ook krijgt iedere deelnemer de BankGiro Loterij VIP-KAART. Met deze kaart heeft u zolang u meespeelt gratis toegang tot ruim 100 musea in Nederland en tot wel 50% korting op avondjes en dagjes uit. De Nederlandse Kastelenstichting heeft dankzij de deelnemers een eenmalige schenking van € 200.000,- ontvangen ter ondersteuning van de 'Dag van het Kasteel'.

GRATIS naar 100 musea

Tot 50% KORTING op dagjes uit

KANS OP VIP-evenementen

Ook meespelen en uw eigen VIP-KAART ontvangen?
Ga naar bankgiroloterij.nl

BankGiroLoterij
- SINDS 1961 -
WIN MEER, BELEEF MEER

OPROEP

Vanaf december 1942 werd het voogdijgesticht 'Meerzicht', na de gedwongen evacuatie vanuit Velsen, ondergebracht op Kasteel Hoensbroek. Op Hoensbroek kwamen 143 kinderen, waarvan 120 voogdijkinderen, 25 zusters en een knecht te wonen. Vooral de boomgaard was geliefd. 'De kinderen konden naar hartelust appels eten.' Documentatiecentrum Kasteel Hoensbroek

Hulp gezocht bij Oorlog in Arcadië

U kunt ons helpen!
Wij zijn op zoek naar verhalen, oorlogsdagboeken, foto's, kaarten en andere informatie.

Het Gelders Genootschap en de Nederlandse Kastelenstichting werken samen in het landelijke project *Oorlog in Arcadië, 1940-1945*, over kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in de Tweede Wereldoorlog. In deze speciale uitgave van Het Buiten zijn al veel onderwerpen geïntroduceerd, waaronder de vordering van kastelen en landgoederen, de gevolgen daarvan voor eigenaren, personeel en pachters, de opvang van weeskinderen, onderduikers en evacuees, kunstroof en plundering, de verwoesting van kastelen, de aanleg van de Atlantikwall over tal van landgoederen aan de Nederlandse kust, en de huidige omgang met oorlogserfgoed.

Voor het meerjarige onderzoeksproject *Oorlog in Arcadië* zoeken we aanvullende informatie, documentatie en illustraties voor een zo compleet mogelijk beeld. Uitgangspunt van het onderzoek is dat de historische landgoederen en buitenplaatsen worden bekeken als geheel, als ensembles met hoofdgebouw (kasteel/landhuis), bijgebouwen, pachtboerderijen, landerijen en bossen waar mensen woonden en werkten. Hoe zag het dagelijkse leven er uit in deze ongewone periode? Alle verhalen en beelden zijn welkom!

Wilt u meer weten over het project, neem contact op met projectleider dr. Elyze Storms-Smeets
Gelders Genootschap, 026 442 17 42
e.storms@geldersgenootschap.nl

De Bezetting

beelden en verhalen

Yme Kuiper

Mijn moeder woonde als meisje in een Fries dorp. Zij was de eerste die mij vertelde over de Oorlog. Ik kon nooit genoeg krijgen van haar verhalen. Zeker niet als ze begon over razzia's. Over hoe twee van haar broers zich verstopten boven op de oven van de bakkerij, terwijl Duitsers op laarzen door het huis stampten. Pas jaren later besefte ik goed dat ze mij toen niet alleen geschiedenis wilde bijbrengen, maar haar eigen ooit beleefde angsten weg zat te verhalen (en te herhalen).

Prof. dr. L. de Jong is op 6 mei 1950 in het Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam bezig met het sorteren van zijn documentatie-materiaal. Loe de Jong (1914-2005) is Nederlands historicus en journalist. Hij schreef een uit 14 delen bestaand werk 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog'. Nationaal Archief, collectie Spaarnestad

Ruim vijf jaar lang, van 1960 tot 1965 behandelde De Jong in 21 uitzendingen de bezetting van Nederland door Duitsland (1940-1945) en, een beetje, die van Nederlands-Indië door Japan (1942-1945). In zijn in 1988 verschenen Verantwoording bij zijn bijna een kwart eeuw omspannende arbeid aan *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* schrijft De Jong hoe belangrijk het maken van de televisieserie was geweest voor de voortgang van zijn levenswerk. De wijze waarop hij beeld en verhaal op elkaar moest afstemmen voor het medium televisie hadden hem enorm geholpen zich qua feiten te beperken in zijn nog te schrijven boeken. Bovendien had hij een overzicht gekregen over de hele oorlogsperiode. Hoofdpijnen kon hij voortaan beter uitzetten. Kortom, 'er kwam structuur in mijn onderzoek'.

Aan al de hiervoor genoemde onderwerpen uit 'De Bezetting' zitten verschillende kanten. Neem nu de gesprekken in Hotel De Wereld in Wageningen op 5 mei 1945. Ze gelden als de Duitse capitulatie in Nederland.

Klopt niet helemaal. In feite werd in Wageningen het 'spoorboekje' doorgenomen voor de afwikkeling van de capitulatie in bezet Nederland. Al een dag eerder had de onvoorwaardelijke Duitse overgave plaatsgevonden op de Lüneburger Heide. Blaskowitz, de Duitse bevelhebber in Nederland, meende zelfs nog wat voorwaarden te kunnen stellen voor de overgave, maar daar maakte zijn gesprekspartner, de Canadese generaal Foulkes, korte metten mee. Aanwezig bij dit historische treffen was prins Bernhard. Dat was 'onze oorlogsheld' in Hotel De Wereld. Zie hem eens stoer pijproken. We weten inmiddels veel meer over prins Bernhard dan ten tijde van de serie 'De Bezetting'. We kijken met andere ogen naar hem, omdat we de biografieën van Annejet van der Zijl over Bernhard en die van Jolanda Withuis over Juliana hebben gelezen.

In een volgende generatie van historici kwam een pittige discussie over De Jong's geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog op gang. Het was de Amsterdamse hoogleraar J.C.H. Blom die zich in zijn oratie in 1983 afvroeg of De Jong niet te veel in de ban was geraakt van de tegenstelling tussen 'goed' en 'fout' in de bezettingstijd. Het merendeel van de Nederlanders had zich toch meer afzijdig gedragen? Was dat niet een beter perspectief geweest? Een van De Jong's generatiegenoten, historicus E. H. Kossman, hoogleraar aan de Groninger universiteit, had eerder in dit verband de term 'accommodatie' laten vallen: de schikkende houding van bestuur, bedrijfsleven en mensen in het algemeen in Nederland en België in oorlogstijd. Het ging om een heel spectrum tussen de beide uiterste polen van verzet en collaboratie. Daarna volgde in 2001 het boek *Grijs verleden* van historicus Chris van der Heijden. Dat richtte zich uiterst polemisch tegen De Jong (en zelfs tegen Pressers *Ondergang* uit 1965). De auteur poneert dat hij met zijn boek 'een nuchter beeld' van de oorlog heeft neergezet tegenover 'het overspannen beeld' dat De Jong en zijn talloze regionale en lokale volgers sinds de jaren 1960 hadden bedacht. 'Eerst was er de oorlog, daarna het verhaal van die oorlog. De oorlog was erg maar het verhaal maakte de oorlog nog erger.' Ik laat het aan de lezer over zijn gedachten over deze eerste twee zinnen van *Grijs verleden* te vormen.

Naast De Jong heeft het werk van schrijver W.F. Hermans altijd grote invloed uitgeoefend op mijn beeld van de bezettingstijd in Nederland. Dat geldt in de eerste plaats voor zijn romans de *Donkere kamer van Damokles* en de *Tranen der acacia's*; daarna voor *Herinneringen van een engelbewaarder*. Het is domheid, onwetendheid, moed, lafheid, pech, geluk en toeval, die hier het lot van mensen in oorlogstijd bepalen. Al hun sentimenten en emoties staan onder hoogspanning. Meer nog dan in vreedstijd staat oorlog voor chaos. Het is de schrijver gelukt me qua beleving mee te trekken naar die chaotische tijd. Dat is iets anders dan Van der Heijden die de lezer vooral de gezapigheid van Nederlanders in oorlogstijd wil aanpraten. We zijn inmiddels weer een generatie verder sinds de oratie van Blom. De Jong's 'Koninkrijk' staat anno 2020,

Willem Frederik Hermans, 1964. Foto Ed van der Elsen, collectie Nederlands Fotomuseum

vijfenzeventig jaar na het einde van de bezetting, nog altijd als een dijk. Ook Blom heeft ooit gezegd dat De Jong's rij van boeken van grote kwaliteit is en dat zijn enorme speurwerk 'recht overeind blijft staan.' Inderdaad de boeken van De Jong hebben structuur en zijn geen stapeling van feiten van fiches. Toch heeft hij al zijn boeken gebaseerd op in totaal circa 120.000 door hem in handschrift aangelegde fiches, die hij vervolgens door typistes liet uittikken. Zal bij die 120.000 fiches van De Jong er ook maar een hebben gezeten die de bedoeling had om het verhaal van de lotgevallen van hen die de oorlog op een kasteel, buitenplaats of landgoed doorbrachten vast te leggen? Vermoedelijk niet. Dus zullen we voor zeg de tragische afvoering door de bezetter van een landheer en zijn zoon op de Veluwe – die vervolgens omkwamen in Duitse gevangenschap – uit de lokale literatuur moeten putten. Villa Hartenstein in Oosterbeek daarentegen was misschien wel zo'n fiche. Hier was immers het Britse hoofdkwartier gevestigd ten tijde van de Slag om Arnhem.

Wat is grote en wat is kleine geschiedenis in oorlogstijd? Indachtig W.F. Hermans is dat onderscheid in principe niet groot. Toch blijft opvallend dat de bezetter altijd met zekere gretigheid beslag heeft gelegd op historische huizen in de stad of op het platteland. Dat brengt eigenaren daarvan automatisch dichterbij de wereld van hoge(re) Duitse machthebbers en officieren, met alle gevolgen van dien. Een monografie daarover zou een boeiend novum kunnen zijn. Dan wel graag een waarin niet het aan puin geschoten worden van gebouwen door Duitsers of Geallieerden centraal staat, maar waarin we het verhaal terugvinden van mensen van allerlei slag, worstelend met de omstandigheden, vaak onder hoogspanning. Zoals dat van mijn moeder, in haar Friese dorp.

Buitenplaatsen in de frontlijn

Vijf jaar oorlogsgeweld op de Utrechtse heuvelrug Ben Olde Meierink

De provincie Utrecht had altijd een belangrijke rol in de verdediging van ons land. De Oude Hollandse Waterlinie en sinds de vroege negentiende eeuw ook de Nieuwe Hollandse Waterlinie lagen samen met de Grebbelinie grotendeels op het grondgebied van de provincie. Ze waren bedoeld om West-Nederland en vooral Holland te beschermen tegen vijandelijke invallen. Ook in de Tweede Wereldoorlog zouden die linies een rol spelen. Met name de Grebbelinie ligt in een gebied vol buitenplaatsen.

MOBILISATIE 1939

Al in de vroege zeventiende eeuw maakten de Staten-Generaal plannen voor het gebruik van de laaggelegen Gelderse Vallei en Eemland bij de verdediging van de Republiek. In de tweede helft van de achttiende eeuw werd er een waterlinie tussen de vroegere Zuiderzee en de Rijn aangelegd. De bedoeling was de weilanden te inunderen – een halve meter onder water te zetten – zodat het gebied noch met vaartuigen, noch te voet overgestoken kon worden.

De achttiende-eeuwse Grebbelinie ging opnieuw een militaire rol spelen toen die in 1939 werd omgedoopt tot Valleistelling en koortsachtig werd gemoderniseerd. Het Nederlandse opperbevel besloot op het laatste moment de Grebbelinie een heel belangrijke rol in de verdediging van ons land te geven. Op de hoger gelegen plaatsen liet men een honderdtal betonnen kazematten bouwen en veldversterkingen en loopgraven aanleggen. In de eerste meidagen van 1940 heeft men grote delen inderdaad geïndeerd.

Ruïne van Zuylestein, door oorlogshandelingen verwoest, gezien vanuit het noordwesten, 1946. Foto H. van der Wal, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Boerderijen die in de schootslinie lagen werden in brand gestoken, zodat de vijand zich daar niet kon verschuilen.

Een van de Utrechtse buitenplaatsen die letterlijk in de gevarezone lag, was het ten noordwesten van Amersfoort op de oostelijke oever van de Eem gelegen Coelhorst. Dat betekende, dat bij het uitbreken van de vijandelikheden ook dit landhuis door het Nederlandse leger in brand werd gestoken. Coelhorst, in 1647 gebouwd voor een Amersfoortse patriciër en in 1916 nog met een dwarsvleugel uitgebreid, werd tot op de fundamenten afgebroken. In 1957 bouwde de erfdochter op deze fundering een veel eenvoudiger landhuis. Waarschijnlijk was de rijksbijdrage voor het herstel te laag om het oorspronkelijke huis te herbouwen. Vrijwel geheel geïndeerd werd het ten oosten van Woudenberg aan het Valleikanaal gelegen landgoed Voskuilen. Het inundatiewater tastte het houten landhuis dusdanig aan, dat het na de oorlog moest worden gesloopt. Het landgoed Lambalgen tussen Woudenberg en Scherpenzeel lag juist aan de westzijde van de Valleistelling en bleef daarom in de meidagen gespaard. Later in de oorlog verwoestte een brand het huis alsnog.

Geheel door Duits geschut verwoest

DE GREBBEBERG

Opvallend genoeg werd de Grebbeberg als een zwak punt in de verdedigingslinie beschouwd. Het voor Nederlandse begrippen spectaculaire reliëf van de Grebbeberg had behalve een prachtig uitzicht over de Rijn en het erachter gelegen vlakke landschap van de Betuwe en Gelderse Vallei ook een grote strategische betekenis. In de vroege middeleeuwen was hier een forse walburcht aangelegd, nog steeds te herkennen aan de hoge aarden wallen aan de zuidelijke rand van de berg. De walburcht bleef zijn strategische functie blijkbaar nog lang behouden, want in de twaalfde eeuw werd hij opnieuw versterkt. De hoge wallen hadden voor het Nederlandse leger in 1940 een strategische rol kunnen spelen. Desondanks besloot men het zwaartepunt van de verdediging meer westelijk te leggen. De Duitse aanval concentreerde zich op de straatweg van Wageningen naar Rhenen, die vanaf de Grebbesluis langzaam omhoogklimt. Nabij de sluis, aan de voet van de berg, was in de achttiende eeuw het buurtschap Greb gesticht, bestaande uit herenhuizen, herbergen en de kleine buitenplaats Grebbestein. Dit achttiende-eeuwse gehucht werd, inclusief de aan de noordzijde van de straatweg gelegen buitenplaats, geheel door Duits geschut verwoest. In 1952 werd op dezelfde plek een nieuw huis gebouwd door een nieuwe eigenaar.

Het inundatiewater tastte het houten landhuis dusdanig aan, dat het na de oorlog moest worden gesloopt

HEIMERSTEIN

Opvallend is de tegenstelling met de aangrenzende buitenplaats Heimerstein. Dit uit 1820 stammende buitenhuis had als voorganger een zestiende-eeuwse edelmanshuis, dat op zijn beurt ontstond uit een kasteeltje dat voor het eerst is genoemd in de late veertiende eeuw. In de achttiende eeuw kreeg buitenplaats Heimerstein aan de overzijde van de Cuneraweg een overplaats met als centrale as de nog bestaande Heimersteinselaan.

De kapitein in een zaal van Rhijnauwen. Foto uit foto-album Staf XIII Afd. Lu.a.; Staf Lvd. Gr. Soesterberg, 1939-1940. Collectie Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon

Gezicht op huis Heimerstein (Medisch Paedagogisch Instituut Heimerstein) aan de Cuneraweg te Rhenen, 1930-1940. Prentbriefkaart naar foto, collectie Het Utrechts Archief

Het Nederlandse leger verwachtte hier aanvallen van de vijand. Daarom zijn in het bos behalve loopgraven ook betonnen kazematten te vinden. Het herenhuis aan de voet van de berg, inmiddels anderhalf decennium in gebruik als zorginstelling, bleef opmerkelijk genoeg in 1940 gespaard, evenals een uit 1910 stammend tuinhuis halverwege de helling van de overplaats. Het personeel en de patiënten die in 1940 waren geëvacueerd, konden in de loop van dat jaar terugkeren naar Heimerstein. Maar niet voor lang. De Duitse *Wehrmacht* in Nederland die de Geallieerden vanuit het westen verwachtte, maakte in het voorjaar van 1944 plannen om grote delen van het westen van de provincie Utrecht onder water te zetten. Na de geallieerde landing op de Normandische kust en de opmars van de Geallieerde troepen naar het noorden richting Nijmegen kreeg de Duitse bezetter belangstelling voor de Grebbelinie. Eind oktober 1944 gelastte het Duitse opperbevel in Nederland de aanleg van de zogenoemde *Pantherstellung*, die grotendeels langs de Grebbelinie zou lopen en gepaard zou gaan met een nieuwe inundatie van de Gelderse vallei. Troepen van de *Wehrmacht* werden om die reden gelegerd in Heimerstein. Bewoners en personeel moesten vertrekken. Bij een conflict later dat jaar tussen de *Wehrmacht* en de *SS*

werd door de laatste om nog onbekende redenen het landhuis Heimerstein in brand gestoken, waarbij het geheel verloren ging. In 1952 verrees op dezelfde plaats het veel grotere, huidige gebouw.

ZUYLESTEIN

Niet alle buitenplaatsen in het oosten van de provincie Utrecht die in Tweede Wereldoorlog werden verwoest, lagen in de Grebbelinie. Het veertiende-eeuwse kasteel Zuylestein bij Amerongen werd in de middag van maandag 9 april 1945 bij een geallieerde luchtaanval met fosforbommen geheel verwoest, evenals het nabijgelegen koetshuis. De geallieerden verkeerden in de veronderstelling dat het kasteel nog steeds in gebruik was door een Duitse militaire staf, maar deze was een dag eerder naar elders vertrokken. Het koetshuis werd redelijk snel hersteld, maar de ruïne van de in de zeventiende eeuw gemoderniseerde middeleeuwse burcht bleef tot in de jaren vijftig staan. Uiteindelijk bouwde de familie op een andere plek een veel kleiner landhuis. Ook kasteel Lunenburg aan de Langbroekerwetering werd door een bombardement aan het einde van de oorlog verwoest. Dit kasteel heeft decennialang in ruïneuze toestand verkeerd en is in 1968-70 in zijn middeleeuwse verschijningsvorm herbouwd.

Huis Hydepark, achterzijde met torentjes, oorspronkelijke datering onbekend. Reproductie, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

RAADELS ROND HYDEPARK

Niet altijd is duidelijk of het verdwijnen van een buiten het gevolg was van oorlogshandelingen. In de op de Nederlandse Antillen verschijnende krant *Amigoe di Curaçao* verscheen op 18 maart 1943 het volgende bericht: 'Inmiddels is het hoofdkwartier van de Nederlandsche Arbeidersdienst in Heidepark bij Doorn door de Nederlandse Patriotten in vuur en vlam gezet en tot de grond afgebrand, als een protest tegen het zenden van Nederlandse arbeidersdienstplichtigen naar Oost-Europa'. De krant meldde als bron voor dit nieuws het ondergrondse blad *Vrij Nederland*. Bijzonder is het feit dat een illegale krant vanuit het door de Duitsers bezette Nederland kon worden verspreid naar de niet-bezette Antillen, al duurde dat een paar maanden. Zowel de landelijke als de regionale pers, geheel gecontroleerd door de Duitsers, wist echter te berichten dat kortsluiting de oorzaak van de grote brand op 17 december 1942 was. Hydepark was in 1885 in opdracht van de Amsterdamse familie Van Loon gebouwd als imposant buitenhuis. Het gebouw was in 1940 vererfd op een kleindochter Van Loon die gehuwd was met een Engelsman. Het echtpaar woonde niet in Nederland maar in Engeland en later in Zuid-Afrika. Waarschijnlijk confisqueerden de Duitsers dit huis, omdat het tenslotte eigendom was van een onderdaan van een vijandelijke mogendheid. Over de teloorgang van het huis doen dus tegenstrijdige

Over de teloorgang van het huis doen tegenstrijdige berichten de ronde

berichten de ronde. Om het nog doller te maken weten erfgoedsites te melden dat het huis door een bombardement van de Engelse luchtmacht is vernietigd, terwijl andere sites het houden op de gevolgen van een drinkgelag door Duitse soldaten. Dat liep uit de hand waardoor de munitieopslagplaats ontplofte en het huis werd weggevaagd. Dat laatste verhaal kan naar het rijk der fabelen worden verwezen, omdat na de oorlog de muren van Hydepark nog grotendeels overeind stonden. Al met al is onduidelijk wat de echte oorzaak van de ondergang van Hydepark is en die onduidelijkheid hindert in algemene zin het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog. Inmiddels zijn de mensen die het daadwerkelijk hebben meegemaakt bijna allemaal overleden en hebben we vooral verhalen uit tweede en soms zelfs derde hand.

Voorplein en voorgevel van kasteel Zuylestein met rechts het poortgebouw, 1937. Lichtbeeldeninstituut, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

V1 baan bij Braakhekke
Dit was de enige baan
die na de oorlog nog
intact was. De baan
bij Oolde moet er net
zo uitgezien hebben.
Collectie Henk Koopman

Henk Meuleman en
Heidi van Limburg Stirum

Stelling 525 Oolde

Op zondag 8 maart 2020 werden op last van de Explosieven Opruimingsdienst 560 woningen in Wilp ontruimd en werd het verkeer op de A1 bij Deventer uren stilgelegd. Bij de aanleg van een wegverbreding was een bom aangetroffen met een explosieve lading van ca. 900 kg, afkomstig uit een Vergeltungswaffe 1 (V1). In 1945 stonden ten oosten van de IJssel twaalf V1-installaties opgesteld, bedoeld om de haven van Antwerpen te bestoken. Vier daarvan bevonden zich op buitenplaatsen; Joppe, Schoonheten, Ampsen en Oolde. Wellicht was de vliegende bom een 'afzwaaiër', die vanuit het Oolde gelanceerd was.

V1-installatie

Pal voor het koetshuis van het Oolde bij Laren verrees in 1944 een enorme installatie, een geleidingssysteem van zo'n 45 meter lang en ongeveer 5 meter hoog. Hiermee werd de V1 gelanceerd. De V1 was geen raket maar een klein onbemand vliegtuig met een lengte van 7,85 meter en een spanwijdte van 5,4 meter. Het was niet vreemd dat de bezetter juist buitenplaatsen in het Gelders-Overijsselse gebied uitkoos als locatie voor de lanceerinstallaties. Goede camouflage tegen waarneming vanuit de lucht moest mogelijk zijn. De buitenplaatsen rond Deventer, met hoge naaldhoutbossen die ook in de winter bescherming boden, waren een ideale plek. In de lanceringsroute werden bommen

verkort om de V1 vrij baan te geven. De verwijderde takken en boomtoppen werden heel vernuftig vastgemaakt aan ijzerdraad, gaas en camouflage netten en na de lancering werd de camouflage weer teruggeplaatst. Ook was het gebied makkelijk te bereiken. Er was een dicht wegnnet dat in goede staat verkeerde. Naast rulle paden lagen er allerlei secundaire verharde wegen. De verbinding met Duitsland per weg en per spoor was uitstekend. Tot slot was het belangrijk dat het gebied niet te dicht tegen de frontlijn aan lag. Constante bedrijvigheid van Britse en Amerikaanse jachtbommenwerpers was een gevaar voor alle transport over weg en spoor.

Albert (Appie)
Meuleman. Archief
familie Meuleman

Verslagen uit de oorlog

Henk Meuleman (1956) boert op het Weijenberg, een boerderij op hemelsbreed 800 meter afstand van het Oolde. De boerderij is al sinds 1832 in bezit van zijn familie. Zijn vader Albert (Appie) Meuleman heeft verslagen gemaakt van wat hij in zijn leven heeft meegemaakt. De in totaal zeven boeken zijn nu in bezit van zijn zoon. Daarin zijn ook zijn vaders herinneringen opgetekend over de aanleg en lancering van de V1-installatie op het Oolde.

Meuleman: 'Op een natte ochtend in november 1944 zag mijn vader een soldaat in een Duits uniform langs zijn raam lopen. Duidelijk op verkenning. Kort daarna kregen om 8.00 uur 's ochtends de families op boerderijen in een straal van een halve kilometer rondom het Oolde een aanzegging. Ze moesten hun huizen binnen een paar uur verlaten.' De hele buurt, ook de familie Meuleman, werd opgetrommeld om te helpen huizen te ontruimen. Zelf woonden ze net buiten de halve kilometer zone. Zo veel mogelijk spullen, huisraad en al het vee moest mee. Een eerste onderzoek werd bij burens en familie in de buurt gevonden. Op het Oolde zelf moesten de burgemeester van Laren, Van Welderen baron Rengers en zijn familie, vertrekken. In het huis en de omliggende boerderijen werden Duitsers ingekwartierd.

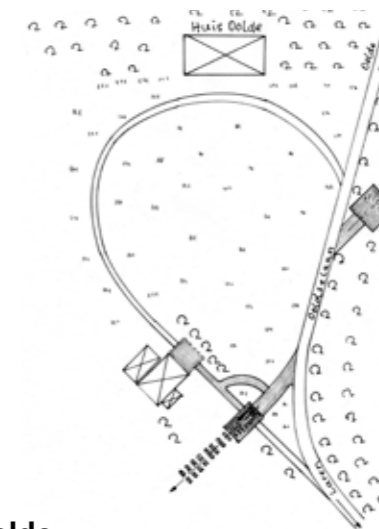
Sperrgebiet

Het gebied rondom het Oolde werd tot 'Sperrgebiet' verklaard. Zodra het gebied ontruimd was, reden vrachtwagens met zo'n zestig Duitse manschappen en materieel – de V1 installatie en de bommen werden als een bouw pakket aangeleverd – het gebied binnen. Vanaf dat moment stonden er dag en nacht wachtposten. Op de wegen die naar de verboden zone leidden werden borden geplaatst met daarop: 'Ohne Anruf wird geschossen.' Als men alleen al in de buurt kwam werd er geschoten. Dit ondervond Albert Meuleman toen hij op een dag bij het ploegen met zijn paard te dicht in de buurt kwam van het Sperrgebiet. Zonder waarschuwing vooraf werd hij beschoten.

Drie weken in gebruik

Uit de verslagen van Meuleman blijkt dat het een bizarre tijd was. Zodra het gebied was afgezet stond het gewone (boeren)leven stil. Het was een spookachtig gebied geworden. Krap drie weken na het afzetten van het gebied – langer duurde de bouw van de installatie niet – begon het afschieten van de V1's. Dat veranderde de omgeving in een gevaarlijke plek. Er was gevaar voor aanvallen van geallieerde bommenwerpers maar vooral voor afzwaaiers, mislukte V1 lanceringen. Op 16 december 1944 werd de eerste V1 vanaf Oolde afgeschoten. De lanceringen duurden zo'n drie weken tot en met 3 januari 1945. Op die dag ontplofte een V1 op de baan. De installatie kon daardoor niet meer gebruikt worden. Uiteindelijk werd de baan op 31 maart 1945 door Sprengcommando's opgeblazen.

KORT

Schets van aanleg V1
baan bij huize Oolde.
Collectie Volker Pelz

Over het Oolde

Het huidige Oolde moet niet verward worden met het Oud Oolde. Tegenwoordig is er niets meer zichtbaar van Oud Oolde. Dit werd in 1868 afgebroken. De grachten die het laatste overblijfsel ervan vormden, zijn in 1960 gedempt. Dichtbij de plaats waar het voormalige huis stond, staat nu een boerderij.

Het huidige Oolde is in 1663 door Goossen van Keppel gebouwd, als havezate bij het nabijgelegen Old Oolde. Daarna is het huis verschillende malen verbouwd. Rond 1771 is het gemoderniseerd. Het koetshuis werd in 1873 gebouwd naar plannen van de architect L.H. Ederson. Het park werd in 1870-71 aangelegd naar plannen van de tuinarchitect Copijn. Toen werd ook de gracht om het huis gedempt.

De laatste adellijke familie die het huis door vererving in de vrouwelijke lijn in bezit had, was de familie Van Welderen Rengers. Willem Lodewijk van Welderen baron Rengers (1882-1947) was van 1931 tot 1947 burgemeester van Laren. Het landgoed is op dit moment in particulier bezit en opengesteld voor het publiek, het huis en haar directe omgeving niet.

Dag van het Kasteel

Huis Oolde maakt deel uit van het eerder aangekondigde landelijke Dag van het Kasteel-programma. Dit komt helaas te vervallen omdat openstellingen in de huidige tijd niet mogelijk zijn. Het programma op Huis Oolde wordt op een alternatieve wijze aangeboden. Raadpleeg hiervoor www.dagvanhetkasteel.nl

BRONNEN

Jan Harenberg, *Kastelen en landhuizen rondom Lochem*, (Zutphen, 1989).
H. Koopman, *Vergeltungswaffen in Nederland; Inzet van de V1, V2 en V4 vanaf Nederlands grondgebied*, (Utrecht, 2018).
P.R. Tolsma, *De techniek en de lanceerplaatsen van de Duitse V-wapens in Nederland*, (S.L., 2014).
E. Zandstra, W. van Heusden en D.J.G. Buurman, *Kastelen; Het kwartier van Zutphen*, (Arnhem, 1958).
Verslagen Albert Meuleman.
Nederlandse Kastelen Stichting, *Kastelenlexicon*, www.cchin.nl/kastelenlexicon/

BRENG OP TWEDE PINKSTERDAG EEN DIGITAAL BEZOEK AAN

DAG VAN HET KASTEEL

Dag van het Kasteel is aandacht voor kastelen en buitenplaatsen. Dit jaar bezoek je ons publieksprogramma online! Ga via de website op een digitale reis naar het oorlogsverleden van deze prachtige plekken. Beleef op 1 juni de primeur van deze onbelichte verhalen op www.dagvanhetkasteel.nl!

Kasteel Heeswijk | Kasteel 4, 5473 VA Heeswijk-Dinther
kasteelheeswijk.nl | Noord-Brabant

Kasteel Hoensbroek | Klinkertstraat 118, 6433 PB Hoensbroek
kasteelhoensbroek.nl | Noord-Brabant

Kasteel Huis Bergh | Hof van Bergh 8, 7041 AC 's-Heerenberg
huisbergh.nl | Gelderland

Fraylemaborg | Hoofdweg 30, 9621 AL Slochteren
fraylemaborg.nl | Groningen

Keukenhof | Stationsweg 166A, 2161 AM Lisse
keukenhof.nl | Zuid-Holland

Menkemaborg | Menkemaweg 2, 9981 CV Uithuizen
menkemaborg.nl | Groningen

Landgoed Singraven | Molendijk 37, 7591 PT Denekamp
singraven.nl | Overijssel

Kasteel-Museum Sypsteyn | Nieuw-Loosdrechtsedijk 150, 1231 LC Loosdrecht
sypsteyn.nl | Noord-Holland

VOOR ALLE DEELNEMERS:
WWW.DAGVANHETKASTEEL.NL

Een **entrée** om je buren jaloers te maken

Veiligheid • Bedien op afstand • Stijlvol

Kijk voor meer informatie op premium-gates.com

BFT

Be ahead

STOFFEN WANDBESPANNING VOLGENS AUTHENTIEKE WERKWIJZE AANGEBRACHT IN KASTEEL GAASBEEK

Frans Hazenbosch
SPECIALIST IN WANDBESPANNING

Wandbespanning is een techniek waarbij exclusieve stoffen of behangsels op een betengelde ondergrond worden aangebracht

www.wandbespanning.nl Neem contact op via info@wandbespanning.nl of bel +31 (0)6 55 33 16 47

De verwoesting van kasteel Geijsteren

Elyze Storms-Smeets

Voor Noord-Limburg was november 2019 een bevrijdingsviering met gemengde gevoelens. Het was niet alleen het vieren van 75 jaar bevrijding, maar ook de herinnering aan de felle veldslagen die hier hebben gewoed en de dorpen, kerken en kastelen langs de Maas verwoest en desolaat achterlieten. Na de mislukte *Operation Market Garden* en Slag om Arnhem (september 1944) was het voor de Geallieerden van groot belang om de Duitsers uit Noord-Limburg te verdrijven. Het Duitse leger zat verschanst in de Maaskastelen Bleijenbeek, Geijsteren, Well, Blitterswijk, Ooijen, Broekhuizen, Arcen en De Spijker. De Maas was frontlinie geworden en de oude strategische ligging van de Maaskastelen werd weer relevant.

Op landgoed Geijsteren spraken we barones Judith de Weichs de Wenne-van Hövell tot Westerflier, bewoonster van landgoed Geijsteren, en Peter Jakobs, kasteelbeheerder van landgoed Geijsteren en lid van Heemkundevereniging Meerlo-Wanssum. Barones Judiths in 2017 overleden echtgenoot, baron Wilbert de Weichs de Wenne, had als tienjarig jongetje de Slag om Geijsteren van dichtbij meegemaakt.

WONEN MET DE BEZETTER

Geijsteren is sinds 1806 eigendom van de familie De Weichs de Wenne. Het van oorsprong dertiende-eeuwse kasteel, beroemd om de zeventiende-eeuwse Italiaanse zuilengalerij, vormde de kern van het 700 hectare grote landgoed. Na een heftige brand in 1918 besloot de familie het kasteel in gewijzigde en afgeslankte vorm te herstellen en herbouwen, waarbij tevens moderne voorzieningen zoals heteluchtverwarming en badkamers werden toegevoegd. In 1940 woonden Joseph baron de Weichs de Wenne (1888-1965) en zijn echtgenote jonkvrouwe Jacoba van Rijckevorsel (1898-1981) met hun kinderen Marie Emma, Elisabeth en Wilbert op het kasteel. De kasteelboerderij werd gepacht door de familie Litjens. De kern van het landgoed vormde een prachtig ensemble met de rooms-katholieke kerk en pastorie.

Kasteel Geijsteren vlak na de bevrijding. De man op de restanten van de toren is mogelijk professor dr. Jaap Renaud, die door de oorlog beschadigde en verwoeste kastelen bezocht. Foto J.P. de Koning, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De militairen in het kasteel deden de schoenen uit

Toen in 1941 enkele Rotterdamse kinderen in het dorp Geijsteren werden ondergebracht, kwam Frans Baerwaldt op het kasteel wonen. Samen met de kinderen van baron Joseph ging hij naar de dorpschool en kreeg hij gymnastieklessen in de tot gymzaal ingerichte logeerkamer in de toren. In 1943 werd zoon Joost geboren. Het leven leek ongestoord door te kunnen gaan en lange tijd was er geen sprake van inkwartiering van Duitse troepen op het kasteel of in het dorp. Dit veranderde in 1944. Na de bevrijding van Zuid-Limburg en de mislukte *Operation Market Garden* werd Noord-Limburg vanaf september 1944 het toneel van zware gevechten. Op 26 september werd kasteel Geijsteren gevorderd als onderdeel van de verdedigingslinie. Voortdurend verbleven er andere troepen. Velen kwamen rechtstreeks van het front bij Overloon. 'De relatie met de familie was over het algemeen eigenlijk best goed. De militairen in het kasteel deden schoenen uit om de familie niet wakker te maken,' vertelt barones Judith. Overdag was het redelijk rustig, maar de bewegingsvrijheid van de familie werd steeds kleiner. Wel verzorgde de baron exercitie op de binnenplaats, zodat de kinderen hun lichaamsbeweging kregen. Ondertussen kwam het Geallieerde leger steeds dichterbij en

in de nachten namen de artilleriebeschietingen toe. Om te voorkomen dat de Britten de kerktoren konden gebruiken als uitzichtpunt, bliezen de Duitsers de toren op; de explosie was zo heftig dat het hele kerkgebouw instortte.

EVACUATIE

Het oorlogsgeweld kwam steeds dichterbij. De Duitsers wilden dat de familie zou vluchten over de Maas, richting Duitsland. Maar dat wilde de baron niet. Hij koos ervoor in de richting van Maashees naar de Geallieerden te lopen. In de ochtend verliet de adellijke familie, samen met de families van tuinman Jeu Baltussen en pachter Piet Litjens, met twee door paarden getrokken wagens het kasteel. Bij de evacuatie kon de familie niet veel mee nemen. Een van de soldaten, de Oostenrijkse musicus Walter Penz, vroeg 'Herr Baron, wat doet u met de schilderijen?' 'Niets', antwoordde de baron, 'want ik red nu mijn gezin'. Toen heeft die musicus gevraagd of het goed was de schilderijen uit de lijsten te halen, op te rollen en te verstoppen in de verwarmingsschachten. 'Daarom hebben we nog de familieportretten', zegt barones Judith terwijl ze ons de prachtige schilderijen in het nieuwe, in 1954 gebouwde, landhuis toont.

De evacuatie was een hachelijke tocht, zeker met de kinderen. Het gezelschap had weinig tijd om door niemandsland te lopen naar de Britse zijde. Een gebied waar zowel Duitse als Britse patrouilles rondliepen. Uiteindelijk bereikte het gezelschap veilig gebied. Baron Joseph informeerde de Britten over de situatie op het kasteel: het aantal soldaten, hun zeer beperkte voedselvoorraad en de locatie van wapens. Het pleidooi van de baron om het kasteel te belegeren in plaats van aan te vallen, vond geen gehoor bij de Britten. Op 25 november begon de Slag om kasteel Geijsteren.

DE SLAG OM KASTEEL GEIJSTEREN

'We had a nasty winter', herinnerde Arthur John Blizzard, soldaat van de Pioneer Platoon (1st Suffolk Regiment), jaren later (interview Imperial War Museum, 1998). 'We had the winter at a place right on the river Maas. And that's a big old river. There was an old castle at a place called Geijsteren. There were 60-odd Germans in there. And there was a big stretch of water [surrounding the castle].' Blizzard en zijn kompanen moesten, samen met Bren Gun Carriers, dekking geven aan de D-compagnie van de Suffolks onder leiding van korporaal Arthur Oliver Fordham. Met bootjes probeerden zij dichterbij het kasteel te komen. Gedurende de aanval op kasteel Geijsteren 'the company was subjected to severe shelling and was obviously in the area of the enemy's defensive fire' (*Bury Free Press*, 27-04-1945). De Duitsers beschoten de Britten vanuit het kasteel, maar ook vanuit loopgraven en stellingen aan de andere kant van de Maas. Een beschutte plek hadden de Britten niet in het bosje waar ze dekking zochten: 'shells were continually bursting in the trees'. Door het hoge water en de Duitse beschietingen was D-compagnie op 500 meter van het kasteel vastgelopen. Vervolgens werden Churchill tanks en

zelfs een buitgemaakte Duitse *Panther* tank (omgedoopt tot *Cuckoo*) ingezet. Uiteindelijk moesten Britse bommenwerpers, Typhoons, in actie komen. Vanuit vliegbasis Eindhoven vertrokken de bommenwerpers richting Geijsteren. 'Mijn schoonvader [baron Joseph] werd zelfs gevraagd of hij mee wilde vliegen', vertelt barones Judith. 'Dat aanbod, om te zien hoe zijn kasteel gebombardeerd werd, heeft hij vriendelijk afgeslagen.'

Zicht op de rooms-katholieke kerk vanuit kasteel Geijsteren door E.O.M. van Nispen tot Sevenaer in augustus 1938. Foto E.O.M. van Nispen tot Sevenaer, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

In gesprek met barones Judith de Weichs de Wenne-van Hóvell tot Westerflier, bewoonster van landgoed Geijsteren, en Peter Jakobs, kasteelbeheerder landgoed Geijsteren en Heemkundevereniging Meerlo-Wanssum. Foto Helene Blaak

Op veilige afstand van het kasteel stond een filmploeg: 'Ons is verteld dat er zelfs een provisorische tribune was gebouwd voor de pers en nieuwsgierigen', zegt Peter. 'Om te laten zien wat de Britten konden.' De film zou later gebruikt worden als propagandafilm voor het Britse thuisfront. De Typhoons brachten een desastreuze verwoesting aan: het kasteel, de voorburch en de kasteelboerderij werden geheel vernietigd. Bij inspectie bleek echter dat de overgebleven Duitsers de nacht ervoor al ongemerkt via bootjes naar de overkant van de Maas gevlucht waren.

Recent onderzoek (Levels en Munnicks, 2018), vertelt Peter, heeft aan de hand van Britse en Duitse archieven geconcludeerd dat Geijsteren 'moedwillig is vernietigd door Montgomery. Want Montgomery kreeg op zijn donder van Eisenhower dat hij vaart moest maken met de aanval richting Duitsland. En hij kreeg kasteel Geijsteren eigenlijk niet in handen omdat er hoog water was. Toen heeft hij maar besloten vliegtuigen te laten komen en te laten bombarderen.'

Geijsteren verloor zijn machtige slot en eeuwenoude bomen sneuvelden in de felle slag

Tijdens een interview enkele jaren geleden vertelde baron Wilbert: 'Het kasteel werd door tien bommen geraakt. Eigenlijk is het geheel geëxplodeerd. De herstel-, wederopbouwkosten waren tussen 4 en 5 miljoen gulden. Subsidies waren er niet, dat moest particulier betaald worden, dus het is bij een ruïne gebleven.'

Enkele dagen na de Slag om Geijsteren maakte de Britse sgt. Laing foto's van Geijsteren, waarbij de soldaten de slag dunnetjes overdeden. De fotograaf noteerde 'the Chateau was well and truly hit'. Collectie NIOD

WEDEROPBOUW

In het najaar van 1945 bracht de *Stichting Herstel Limburg 1945* met de Commissaris van de Koningin, mr. dr. W.G.A. van Sonsbeeck, een bezoek aan de geteisterde gebieden van Noord- en Midden-Limburg. Baron Joseph leidde 'het gezelschap door de puinhoopen van wat eens één der schoonste Limburgsche kasteelen was. Het is zeer de vraag, of hier nog aan restauratie gedacht kan worden, maar wie de intieme schoonheid van het oude kasteel gekend hebben, waren zeer onder den indruk toen zij deze door bombardementen en langdurige beschieting aangerichte verwoesting zagen' (*Limburgsch Dagblad*, 02-11-1945). Nog in 1949 schreef het Algemeen Handelsblad: 'Weemoed bevangt de toerist, die in dit landschap rondzwerft en bij iedere stap aan het leed van nu bijna vijf jaar geleden wordt herinnerd'. In hetzelfde jaar kreeg Geijsteren een nieuwe kerk. Niet op de historische plek, nabij de kasteelruïne, maar in de kom van het dorp. Ook de pachtboerderij van Litjens werd verplaatst, naar de Wanssumseweg. Daarmee behoorde het historische ensemble van kasteel-voorburch-kasteelboerderij-kerk-pastorie tot het verleden.

Baron Joseph en zijn vrouw Jacoba dachten wel na over herstel. De baron liet zelfs een maquette bouwen. Maar 'ze waren bij het begin van de Tweede Wereldoorlog nog aan het afbetalen voor de herbouw van het kasteel na de brand van 1918. Toen het kasteel in 1944 opnieuw werd verwoest, was het financieel niet haalbaar om het wederom op te bouwen.' De familie moest 'kiezen tussen het landgoed verkopen om het kasteel te herbouwen

Kasteel Geijsteren, met zuilengalerij en binnenhof. Aan de westkant de voorburch (met tuinmanswoning, bloemenkamer, timmerwerkplaats, waskeuken en paardenstal) en kasteelboerderij, c. 1925-1935. Noord = rechts. Collectie Nationaal Instituut voor Militaire Historie

Het landgoed moest voortbestaan

Gedurende de werkzaamheden op de kasteelruïne van Geijsteren. Familie-archief Familie De Weichs de Wenne

of het landgoed behouden met een ruïne als kern', vertelt barones Judith. De beslissing was snel gemaakt. Het landgoed moest voortbestaan. Vervolgens werden de bouwmaterialen van het kasteel gebruikt voor de wederopbouw van Doesburg én voor het herstel van de pachtboerderijen. In 1954 liet de familie het huidige landhuis, *De Landweer*, ten noorden van het kasteel langs de Maas bouwen. Toen barones Judith in 1965 met baron Wilbert trouwde en op Geijsteren ging wonen, viel haar op dat op het landgoed de oorlog eigenlijk geen onderwerp was: 'Je moest ook verder, het leven ging door.'

RESTAURATIE EN GEDEELTELIJKE RECONSTRUCTIE

Decennialang bleef de kasteelruïne als stille getuige liggen in het landschap en raakte steeds verder overwoekerd. Op den duur kreeg baron Wilbert, die zijn vader in 1965 opvolgde als eigenaar, het gevoel 'we moeten iets met de ruïne doen'. Tegelijkertijd bleek dat het financieel mogelijk werd, dankzij onder meer Europese subsidie. Een volledige reconstructie, zoals bijvoorbeeld bij de Keveberg, zag baron Wilbert niet zitten. Uitgangspunt was de kasteelruïne te consolideren en open te stellen voor het publiek. Dat begon met het verwijderen van de overwoekerende begroeiing en het uitbaggeren van de gracht. Dat laatste was een gevaarlijke klus. Barones Judith en Peter herinneren het zich nog goed: 'Drie maanden lang werd elke dag een grote emmer met explosieven uit de gracht gehaald'. In 2004 werd begonnen met op metselen van kademuuren van de voorburch. Bij de kasteelruïne is

het poortgebouw deels herbouwd. In 2012 werd de kasteelplaats feestelijk geopend. En op initiatief van de Dorpsraad werd door de inwoners van Geijsteren een houten brug over de beek gebouwd, zodat de connectie tussen het kasteel en het dorp weer hersteld werd. In november 2019 werd op het terrein van de voorburch met 600 Nederlandse, Britse en Duitse gasten de bevrijding gevierd.

De deels gerenoveerde, deels gereconstrueerde kasteelruïne van Geijsteren, 2017. Foto Albert Speelman, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Elke dag een grote emmer met explosieven uit de gracht

BRONNEN

Dit artikel is gebaseerd op het interview met barones Judith de Weichs de Wenne en Peter Jakobs en ook op de verhalen die zij respectievelijk van hun echtgenoot/schoonfamilie en vader hebben gehoord. Het is aangevuld met gegevens uit literatuur, familiearchief, Nederlandse en Britse kranten, oude opgenomen interviews, kaartmateriaal en foto's.

A. Haartsen en B. Olde Meierink, *Cultuurhistorische analyse van Landgoed Geijsteren* (2008)
H. Levels en E. Munnicks, *Waar blijven de bevrijders! Deel 2: Door modder en mijnen naar de Maas* (2018)
M. Purmer en H. Baas, 'Bedreigde bouwvallen. Kasteelruïnes in het Nederlandse landschap anno 2019', in: *Tijdschrift voor Historische Geografie*, 4^e jaargang, nr. 4 (2019) 218-234.
C. Siefers, *Een trots kasteel. Slot Geijsteren, van trots kasteel met invloedrijke bewoners tot ruïne met een verhaal in een prachtige omgeving* (2014)

www.limburgsekastelen.nl

Voor 1940, Familiearchief

Groot Leeuwenhorst, afbraak op bevel

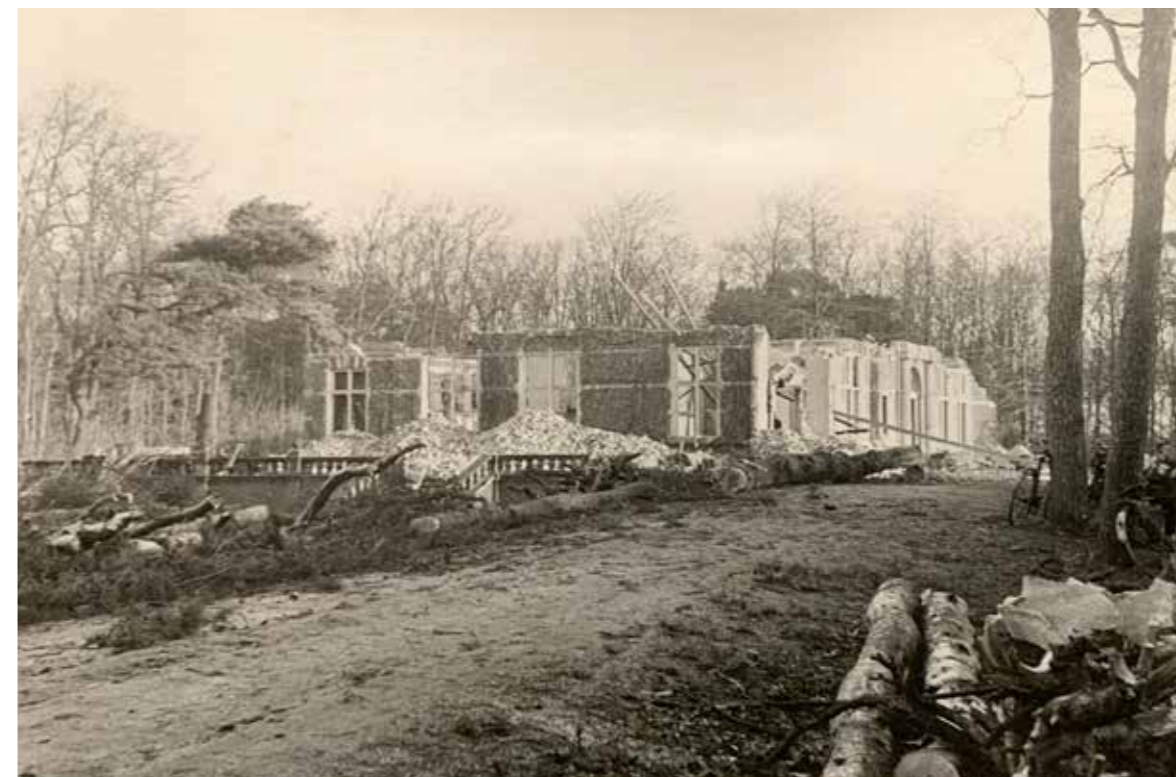
Helene Blaak

De Tweede Wereldoorlog kende verschrikkingen in vele variaties, de een nog onvoorstelbaarder dan de andere. Je huis verliezen was er een van. De Duitse bezetter legde langs de kust een verdedigingslinie aan: de *Atlantikwall*. De linie werd rücksichtslos aangelegd: huizenblokken, bossen, parken en buitenplaatsen moesten er voor wijken. De aanleg bracht een volksverhuizing op gang: zo'n 300.000 mensen werden gedwongen te evacueren. Het Haagsche Bos werd geheel gekapt. Buitenplaats Groot Leeuwenhorst in Noordwijkerhout was een van de slachtoffers. Dwars door het landgoed werd begin 1943 een anti-tankgracht uitgegraven. De bedachte ligging betekende het einde van het landhuis en jagerhuisje, beiden werden gesloopt. De familie legde de afbraak vast in foto's. Het landgoed en de oorspronkelijke parkaanleg naar

Ontwerp voor landgoed Leeuwenhorst door landschapsarchitect C.E.A. Peltzold, augustus 1879. Familiearchief, scan collectie Stichting In Arcadië

ontwerp van landschapsarchitect C.E.A. Petzold heeft veel schade opgelopen bij de aanleg van de tankgracht. Luchtfoto's uit 1945 laten de strakke rechte lijnen van de anti-tankgracht zien.

Groot Leeuwenhorst tijdens de afbraak 31 januari 1943. Familiearchief

i PRAKTISCHE INFORMATIE

Het verhaal van de afbraak is eerder verteld in het Jaarboek 2003 van de Kastelenstichting Holland en Zeeland, *Leeuwenhorst, een Hollandse buitenplaats*. In Noordwijk is er een wandelroute *Atlantikwall* van een uur door het duinlandschap. U kunt van Noordwijk naar Lisse en weer terug op de fiets langs oorlogserfgoed in duinen, bos en bollenvelden (34 km). En natuurlijk kunt u Landgoed Nieuw Leeuwenhorst van het Zuid-Hollands Landschap bezoeken. In Noordwijk is ook het *Atlantikwall* Museum te vinden. Meer informatie op www.atlantikwall.nl Online kunt u de verhalen van het Erfgoedhuis Zuid-Holland lezen op www.geschiedenisvanzuidholland.nl/atlantikwall

In het Het Haagse Bos wordt een anti-tankgracht aangelegd als onderdeel van de Vesting Clingendael binnen de *Atlantikwall*. Collectie Menno Huizinga NIOD

< Kadaster WOII Luchtfoto 106G-4540_4347 uitsnede, Noordwijkerhout (1945). Collectie Dotka Originals

Airborne Museum Hartenstein OOSTERBEEK

Dit voorjaar is het museum na restauratie en verbouwing heropend met een vernieuwde presentatie, waarbij ook aandacht is voor generatie-overschrijdend herdenken. Villa Hartenstein werd tijdens de hevige strijd tijdens de Slag om Arnhem het hoofdkwartier van de Britse luchtingstroepen. Door de hele geschiedenis van Hartenstein in de nieuwe vaste presentatie op te nemen worden de verschrikkelijke gevolgen van oorlog intens voelbaar. Hartenstein vertelt de persoonlijke verhalen van militairen en burgers, aan de hand van de unieke collectiestukken van het museum.

De nieuwe kindertentoonstelling, *Waterschapsheuvel (Watership Down)*, is gebaseerd op het gelijknamige, wereldberoemde verhaal van de Britse auteur Richard Adams. Adams baseerde het boek op zijn eigen oorlogservaringen. Hij maakte tijdens Operatie Market Garden namelijk deel uit van de 250th Light Company van het Royal Army Service Corps. Niet eerder was er aandacht voor *Waterschapsheuvel* en de invloed van de Tweede Wereldoorlog op het verhaal. In 2019 al is in het museum een aparte stilte kamer geopend. Er bleek behoefte te zijn aan een ruimte om in alle rust slachtoffers te kunnen herdenken. www.airbornemuseum.nl

Het Polderhuis WESTKAPELLE

Het dijk- en oorlogsmuseum in Westkapelle laat de roerige geschiedenis zien van Westkapelle door de eeuwen heen. Door de strategische ligging aan zee op het eiland Walcheren werd Westkapelle in de laatste maanden van 1944 zwaar getroffen door het bombardement, de daaropvolgende inundatie en de landing door Britse troepen. Het museum vertelt het verhaal van de oorlog en de zee. In de tuin en verderop in Westkapelle zijn er tal van herinneringen en monumenten aan de oorlog. De twee vuurtorens in Westkapelle zijn ook te bezoeken. De kreek bij Westkapelle is door de inundatie een bijzonder overblijfsel van de oorlog, een natuurmonument. Het is een zoutwatergebied met daarbij behorende flora en fauna. www.polderhuiswestkapelle.nl

Countryside, The Future T/M 14 AUGUSTUS 2020 GUGGENHEIM MUSEUM, NEW YORK

Mocht u in New York zijn komende zomer dan kun u in het Guggenheim *Countryside, The Future*, gaan zien. De tentoonstelling laat urgente milieu-, politieke en sociaal-economische kwesties door de lens van architect en stedenbouwkundige Rem Koolhaas en Samir Bantal, directeur van AMO, de denktank van het Office for Metropolitan Architecture (OMA) zien. Een unieke tentoonstelling over het platteland in een wereldstad en het is geen kunsttentoonstelling. De tentoonstelling onderzoekt de radicale veranderingen in de landelijke en afgelegen gebieden die hier voor het gemak worden aangeduid als 'platteland', ofwel de 98% van het aaroppervlak dat niet door steden wordt bezet en is gebaseerd op origineel onderzoek. Gelukkig hoeft u niet naar New York, maar kunt u met wat geduld in het najaar de tentoonstelling ook gaan bekijken in Het HEM, de voormalige kogelfabriek op het Hembrugterrein in Zaandam. www.hethem.nl

Mañana Mañana festival 18 T/M 21 JUNI 2020 KASTEEL VORDEN

In de bossen bij kasteel Vorden is van 18 t/m 21 juni het vierdaags festival Mañana Mañana. Volgens de makers een festival zonder kaders ver weg van de grijze massa en alternatief in muziek en theaterprogrammering, voor nieuwsgierige levensgenieters met camping. www.mananamanana.eu

Tentoonstelling 'Barones in oorlogstijd' T/M 28 JUNI

SLOT ZUYLEN IN UTRECHT
Het slot heeft de oorlog ongeschonden doorstaan, het gezin niet. De tentoonstelling vertelt het verhaal van Lucile Agnes barones van Tuyl van Seroosken – van Lynden die tijdens de oorlog het kasteel draaiende hield, zonder man en zoons die vanwege de oorlog afwezig waren. Het slot diende als opvangplek voor mensen zonder dak boven hun hoofd, joodse kinderen of vluchtelingen. www.slotzuylen.nl

Bezoek park Het Oude Loo T/M 31 MEI PALEIS HET LOO, APeldoorn

In de maanden april en mei is het park van het jachtslot Het Oude Loo te bezoeken wanneer de rododendrons en azalea's in bloei staan. Het speelhuisje van Wilhelmina, de beeldenvijver, de kegelbaan en een doolhof zijn ook te zien. Het hele seizoen kunt u via de barokke tuinen een 'oranje-wandeling' volgen door een deel van het paleispark. Via een tourniquet achter de Colonnades is een verbinding gemaakt met het achterliggende park. U wandelt langs de theepaviljoen met het Badpaviljoen, het Theepaviljoen en de koninklijke Botenhuizen. www.paleishetloo.nl

De tuinen van de Wildenborch in voorjaarspracht PINKSTEREN; ZONDAG 31 MEI EN MAANDAG 1 JUNI VAN 10.00 – 17.00

Toegang: € 6,50 per persoon inclusief parkeren. Kinderen t/m 11 jaar gratis. Voor kinderen is er een 'kabouteroute' uitgezet. In het koetshuis is een theeschenkerij en er is een kleine markt op het voorplein.

Kasteel rondleidingen Twickel

Kasteelrondleidingen op Kasteel Twickel zijn dit jaar van 10 t/m 20 juni en van 26 augustus t/m 5 september. www.twickel.nl

'Bekend maakt bemind', een fototentoonstelling uit eigen archief

**31 MEI T/M 30 SEPTEMBER
KASTEEL MIDDACHTEN**

Middachten heeft de uitgebreide 19e-eeuwse verzameling cartes-de-visite en kabinetsfoto's de afgelopen jaren gedigitaliseerd en deze collectie staat dit seizoen in het middelpunt. Cartes-de-visite zijn foto's geplakt op een kartonnen kaartje in het formaat van een visitekaartje. Kabinetsfoto's zijn een slag groter. Deze portretfoto's namen de plaats in van geschilderde portretten. De foto's werden gebruikt als visitekaartjes en aangeboden aan familie, vrienden en kennissen. Deze albums zou je wel kunnen vergelijken met het voetbalplaatjesboek van nu of misschien wel het Facebook en Instagram van de 19de eeuw. In de orangerie is vanaf 31 mei een selectie van de collectie te zien. De originele albums worden tentoongesteld in de linnenkamer. In de zomer zullen er verschillende activiteiten rondom het thema georganiseerd worden. www.middachten.nl

Kennis

Podcast 'De Brand in het Landhuis' van Radio 1

Podcastmaker en acteur Simon Heijmans onderzoekt de gebeurtenissen rondom de verwoestende brand van Huize Zionsburg in Vught op 7 december 2003 waarbij de eigenaar, Ewald Marggraff, om het leven kwam. Na de brand bleken het vermogen van Marggraff en zijn grote schilderijencollectie te zijn verdwenen. De podcast luistert als een spannend verhaal, maar is een journalistieke zoektocht naar de mysteries waarmee deze treurige gebeurtenis nog steeds is omgeven. De podcast is te beluisteren via de app of de website van Radio 1.

Dat de podcast niet onomstreden is blijkt uit de reactie van de Marggraff Stichting. De Marggraff Stichting vond dat haar goede naam was aangetast en dat er geen hoor en wederhoor is toegepast. De NTR en de Marggraff Stichting hebben hierover een schikking getroffen. De stichting is inmiddels drukdoende het vervallen landgoed in oude luister te herstellen en de nalatenschap en het testament van Ewald Marggraff, recht te doen. Vorig jaar is de herbouw van Huize Zionsburg in oude stijl gestart, nadat de ruïne 15 jaar aan de natuur was overgelaten. Het landhuis werd in 1882 gebouwd in opdracht van de familie Marggraff in neorenaissance-stijl. Het ontwerp is van de uit Den Bosch afkomstige Charles Stracké. Deze kreeg daarbij hulp van architect J.J. van Nieukerken en beeldhouwer Jean Theodore Stracké, die daarnaast de tuinbanken en beelden ontwierp. Ook het park wordt hersteld volgens het oorspronkelijke ontwerp. Wel wordt het huis aangepast aan de moderne tijd en voorzien van de nieuwste technieken voor verwarming en duurzaamheid. Meer informatie: www.marggraffstichting.nl

Cascade Midzomernacht 19 JUNI 2020 KASTEEL AMERONGEN

Traditiegetrouw viert Tuinhistorisch Genootschap Cascade de Midzomernacht op een prachtige locatie waar inhoud en gezelligheid de vaste onderdelen zijn. Dit jaar is dat Kasteel Amerongen. www.cascade1987.nl

Interieurplatform: Samen staan we sterker, interieur-gerelateerde stichtingen en verenigingen 18 SEPTEMBER 2020 RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED AMERSFOORT

Tijdens de bijeenkomst gaan sprekers in op vragen als: hoe dragen de diverse partijen bij aan belangstelling voor monumentale interieurs of de instandhouding daarvan? Wat voor soort activiteiten organiseren ze? Wat is hun bestaansrecht? Een belang belangrijk doel van de middag is elkaar te leren kennen. Niet alle stichtingen en verenigingen weten van elkaars bestaan. Ook is het in ieders belang dat ze meer bekendheid bij de toehoorders krijgen. Deze en andere aspecten komen aan bod tijdens het plenaire deel van dit 16e Interieurplatform. Om zoveel mogelijk partijen een gezicht te geven, is erin aanvulling op het programma ook een 'infomarkt'. Daar krijgen tevens andere interieur-gerelateerde stichtingen en verenigingen de gelegenheid zichzelf te presenteren. De bijeenkomst stond eerder gepland op 20 maart. www.cultureelerfgoed.nl/actueel/agenda

Landgoeddag – Federatie Particulier Grondbezit 19 SEPTEMBER 2020 LANDGOED PRATTENBURG RHENEN

Op 19 september zijn leden van de FPG tijdens de Landgoeddag te gast bij de familie Van Asch van Wijck op hun prachtige landgoed Prattenburg in Rhenen. Thema: Recreatie en Toerisme – de Lusten en de Lasten. Wat is de verwachting in de komende jaren en hoe kunnen particuliere landgoederen daarmee omgaan? Gast spreker is Conrad van Tiggelen, Director Strategy & Branding van NBTC Holland Marketing. NBTC heeft een nieuwe strategie 'Perspectief 2030' ontwikkeld. Centraal staan de ontwikkelingen in recreatie en toerisme in het Nederlandse buitengebied en de mogelijke gevolgen voor particuliere landgoederen. En er is een presentatie van 3 landgoedeigenaren over verdienmodellen waarbij de lusten en de lasten van hoge recreatiedruk meer in evenwicht zijn gebracht. Na de lunch hoort u meer over Prattenburg. www.grondbezit.nl/fpg-agendabericht/landgoeddag

Symposium Behoud groen erfgoed 27 OKTOBER 2020 RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED AMERSFOORT

Het symposium Behoud groen erfgoed gaat over de instandhouding van bedreigde populaties van wilde bomen en struiken in Nederland. Uit een onlangs met subsidie van de RCE opgesteld rapport blijkt dat de staat van de inheemse bomen en struiken in Nederland ronduit zorgwekkend is. De helft van de soorten is zeldzaam en in hun voortbestaan bedreigd. Toch wordt dit nauwelijks opgemerkt. Met dit symposium willen we de aandacht vestigen op de problemen, maar vooral ook de oplossingen in kaart brengen. Deze bijeenkomst stond eerder gepland op 14 april 2020. www.cultureelerfgoed.nl/actueel/agenda

Boeken

Op de burelen van de Nederlandse Kastelenstichting verschijnt elk kwartaal een stapeltje nieuwe boeken. Fred Vogelzang, wetenschappelijk medewerker van de NKS, maakt een selectie van de meest veelbelovende boeken en bespreekt deze hieronder.

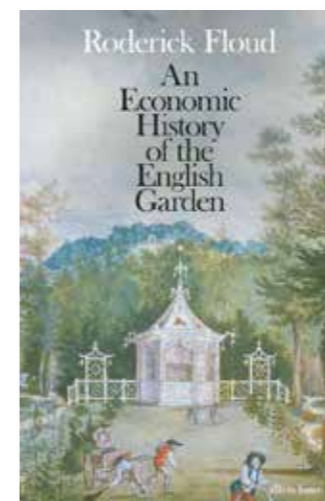
Fred Vogelzang

De mooiste kastelen en voorname huizen van Noord-Brabant

De Cuyperskenner Van Leeuwen heeft een persoonlijke selectie gemaakt van zeventig bijzondere monumentale gebouwen in het Brabantse, die door fotograaf Bolsius in beeld zijn gebracht. Van Leeuwen voorziet ieder huis van een historische inleiding, maar legt, gezien zijn achtergrond niet bevreemdend, vooral de nadruk op de bouwgeschiedenis.

Wies van Leeuwen en Marc Bolsius
De mooiste kastelen en voorname huizen van Noord-Brabant (Zwolle 2019)
ISBN 978 94 625 8353 5

An Economic History of the English Garden

De Engelse economisch historicus en tuinliefhebber Floud beschrijft de financiële en economische kanten van de tuinaanleg in Engeland vanaf de zestiende eeuw. Opvallend is dat hij hard weet te maken dat aanleg en onderhoud van met name de tuinen van de Engelse adel miljoenen hebben gekost. Bovendien stonden de tuinontwerpers en hoveniers aan de wieg van belangrijke technische innovaties, zoals de stoommachine en de centrale verwarming.

Roderick Floud
An Economic History of the English Garden (z.p. 2019)
ISBN 978 0 241 23557 7

Wapenzilver

Twickel, Weldam, Middachten, Amerongen
De vroegere bewoners en hun zilver

Zilveren voorwerpen speelden een belangrijke rol in de adellijke levenssfeer, zo laat Van Benthem in dit vuistdikke boek goed zien. Uiteraard waren het uitingen van rijkdom, maar misschien meer nog van status en sociale netwerken. De wapens op de bekens en borden toonden de familiebanden met roemruchte geslachten. Ook werd veel zilver geschonken, bijvoorbeeld aan de lokale kerk. Ook die voorwerpen werden ruim voorzien van de wapens van de schenker.

Barend J. van Benthem
Wapenzilver. Twickel, Weldam, Middachten, Amerongen. De vroegere bewoners en hun zilver 1550-1950 (Zwolle 2019)
ISBN 978 94 626 2263 0

Ewsum

De borg en zijn bewoners

Van de Groningse borg Ewsum is niet zo heel veel meer over. Het veertiende-eeuwse versterkte huis is in 1863 afgebroken, maar het omgrachte eiland waarop Ewsum ooit stond, is nog goed in het landschap herkenbaar. Een middeleeuwse verdedigingsstoren is deels gerestaureerd. Dit boekje geeft een korte geschiedenis van deze bijzonder plek, nu eigendom van het Groninger Landschap.

Reint Wobbes
Ewsum. De borg en zijn bewoners (Middelstum 2019)

Vergeeten meesterwerken

Ronald van Immerseel

Anna Gerarda Bienfait werd in 1867 in Amsterdam geboren als dochter van de Amsterdamse bankier Antoine Adelaïde Bienfait (1827-1891) en diens tweede echtgenote Johanna Sophia van Limburg Brouwer (1833-1925). Over het leven en werk van deze tuinhistorica bestaan geen (biografische) publicaties of zelfs maar een bibliografisch overzicht van haar werk. Bienfait is vooral bekend vanwege *Oude Hollandsche Tuinen*. Andere publicaties van haar hand verschenen in populaire tijdschriften als *Eigen Haard*, *Buiten* en *Het Huis* over de Engelse tuinarchitecte Gertrud Jekyll, 'weekend cottages' en de tuinen van Penshurst Castle en Hampton Court tonen haar interesse in de Engelse tuinkunst als voorbode voor haar levenswerk.

Opvallend genoeg verscheen *Oude Hollandsche Tuinen* postuum midden in de Tweede Wereldoorlog en zelfs in een fraai uitgevoerde luxueuze editie van twee delen, een tekstdeel en een platendeel, bij uitgeverij Martinus Nijhoff. Dit overzichtswerk is van groot belang voor de geschiedschrijving van de Nederlandse tuinkunst. *Oude Hollandsche Tuinen* verscheen dertig jaar na de uitgave van *Oud-Nederlandsche Tuinkunst* (1910), het eerste chronologisch overzichtswerk van de Nederlandse tuinkunst door jhr. C.H.C.A. van Sypesteyn. In navolging van Van Sypesteyn maakte Anna Bienfait een chronologisch overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis van de belangrijkste tuinen met nadruk op de stadhoudelijke tuinen.

Bijzonder aan *Oude Hollandsche Tuinen* is dat Bienfait verder gaat dan het beschrijven van de bekende voorbeelden en hoogtepunten van de Nederlandse tuinkunst. Zij behandelde als eerste de ontwikkelingen van de tuinen per provincie. Bienfait werkte integraal en combineert archivalische bronnen als beschrijvingen, brieven, tekeningen, een grote hoeveelheid tot dan toe onbekend beeldmateriaal en architectuurgeschiedenis met haar eigen praktische kennis als tuinonderzoeker. Het gebruik van beeldmateriaal als bron voor tuinonderzoek was vernieuwend. Het tweede deel bestaat uit een,

tot dan toe nooit gepubliceerde, zeer uitgebreide hoeveelheid afbeeldingen van hoge kwaliteit bijeengebracht uit collecties van musea en particulieren in binnen- en buitenland.

In haar onderzoek en bij het schrijven zocht en kreeg Bienfait de hulp van enkele autoriteiten op het gebied van tuinkunst, architectuur en kunstgeschiedenis. Zij correspondeerde frequent met tuin- en landschapsarchitect Leonard Springer, kunsthistoricus Adolph Staring en rijksbouwmeester C. Peters. Uit de brieven blijkt dat Springer een grote steun en toeverlaat was vanwege zijn tuinhistorische kennis en zijn immense collectie prenten, tekeningen en gravures. Staring was een kenner van de schilder-, teken- en beeldhouwkunst van de 18e eeuw met een bovenmatige interesse voor tuinkunst en uitgebreide documentatie van Nederlandse tuinsieraden. Ook Staring deelde zijn kennis graag met Bienfait. Springer en Staring waren ook van belang vanwege hun uitgebreide netwerk. Zij introduceerden Bienfait op buitenplaatsen en landgoederen. Met beiden ontwikkelde zij een persoonlijke vriendschap. Over de samenwerking met Peters die in 1932 overlijdt, is minder bekend. De uitgave van *Oude Hollandsche Tuinen* stond onder een slecht gesternte en was vanaf het begin problematisch. Martinus Nijhoff

die als uitgever persoonlijk betrokken was bij de uitgave, stelde zeer hoge eisen aan de grafische kwaliteit van de reproducties. Dit leidde tot veel vertraging en hoge kosten. In de jaren '30 stelde Nijhoff de uitgave steeds uit en beriep zich op de economische crisis. Enkele jaren later was de oorlogsdreiging de reden voor hernieuwd uitstel. De Duitse bezetting vanaf 1940, en de steeds grotere papierschaarste naarmate de oorlog langer duurde, leken een uitgave kansloos te maken. In 1943 verschenen beide delen alsnog. Paradoxaal genoeg is vermoedelijk juist de oorlog de reden van de uitgave. Uitgever Nijhoff was actief in het verzet en werkte onder andere mee aan het illegale blad *Vrij Nederland* en de illegale uitgeverij De Blauwe Schuit en hij was ook betrokken bij de organisatie van de aanslag op het Amsterdams bevolkingsregister in 1943. Onderzoek naar en publicaties over de geschiedenis van de Nederlandse Opstand (1568-1648) en de Gouden Eeuw beleven een hausse in de donkere oorlogsjaren. Historische studies, waarin de Oranjes en Hollands Glorie ongestraft geroemd konden worden, vormden onderdeel van het stille verzet tegen de Duitse bezetting. De onverwachte uitgave van *Oude Hollandsche Tuinen* in 1943 moet vermoedelijk in dit licht worden gezien.

Anna Bienfait maakte de uitgave helaas niet meer mee. Zij overleed in 1942. Het manuscript werd I.Q. van Regteren Altena, de latere hoogleraar en directeur van het Rijksprentenkabinet en mej. M.C.M. Kossmann bewerkt voor publicatie.

Bienfait werkte voor haar dood bovendien aan een overzichtswerk over tuinen in landschapsstijl en een overzichtswerk over de beeldende kunsten in tuinen door de eeuwen. Voor beide onderwerpen was een tekstdeel en een afbeeldingendeel voorzien zoals de uitgave van *Oude Hollandsche Tuinen*. Voor het deel over de landschapsstijl had Bienfait de afbeeldingen al verzameld maar de tekst leverde meer problemen op. Martinus Nijhoff en Adolph Staring concludeerden na haar dood dat de tekst nog te onvoldragen is. Hoewel diverse landschapsarchitecten worden benaderd om het manuscript te 'bezorgen' leidde dit niet tot het gewenste resultaat. Het komt niet tot publicatie.

Anna G. Bienfait, met medewerking van Marg. Kossmann en een voorwoord van prof. dr. I.Q. van Regteren Altena *Oude Hollandsche Tuinen* (in twee delen) 's-Gravenhage 1943

Buitenlui!

Het is weer lente! 'De Twentse lente is een feest', zong de popgroep Toontje Lager in 1982 in hun lofzang *Lente in Twente*. En ook Herman Gorter wist wel raad met de lente: 'Breekt uit in twijgen, en jong loover spruit. Naar buiten: Hoort, er gaat een nieuw geluid.' En: 'Daar ligt een weiland wijd, daar kunt ge hooren den leeuwrik zingen, vliegend naar het blauw.'

Maar de tijden van Herman Gorter en van Toontje Lager zijn helaas voorbij. In Twentse lentes domineren al lang niet meer de leeuweriken, de uitbrekende twijgen en het *jong loover*. Lente in Twente is de afgelopen jaren verworden tot een dorre boel: in plaats van lichtgroen kleurt de omgeving donkergeel, bruin, dood. Elk jaar weer verpesten veel boeren het lentefeest door het landschap te muteren tot een ecologisch rampgebied. Elk jaar weer die geelbruine dorre, dode akkers in de lente, wanneer het frisgroen zou moeten overheersen en ons tegemoet zou moeten stralen. Elk jaar weer gaan de boeren er overheen met hun gifspuit, die goed gevuld is met Roundup: over hun, maar ook over óns landschap. Datzelfde Roundup, waarvoor fabrikant Monsanto in de Verenigde Staten onlangs werd veroordeeld tot het betalen van een schadevergoeding van tientallen miljoenen dollars aan een kankerpatiënt, omdat er volgens de rechter een direct verband was aangetoond tussen Roundup en zijn ziekte. Dat spul ligt bij ons gewoon op de weilanden.

Veel boeren blijken geen oog te hebben voor de kwaliteit van het landschap dat zij bewerken, waarop hun vee staat, waarop onze melk wordt gemaakt en waar iedereen tegenaan kijkt. Het zijn dezelfde boeren die er – vaak terecht – over klagen dat zij het toch al zo moeilijk hebben en die – eveneens vaak terecht – onder een vergrootglas liggen vanwege te veel stikstof, mestfraude, het overschrijden van de fosfaatrechten en het kapot maaien van nestjes van weidevogels. Het zijn dezelfde boeren die met enige regelmaat op hun trekkers naar Den Haag rijden om daar begrip te vragen voor hun situatie.

Maar voor boeren die elke lente moedwillig de gifspuit met Roundup hanteren, kan geen enkel begrip meer worden opgebracht. Het landschap is niet alleen van de boeren. Het is van ons allemaal. Zeker in de lente.

Hans Verbeek is Senior Public Affairs Adviseur in Den Haag voor Oost-Nederland (Regio Twente, provincies Overijssel & Gelderland) en bewoner van het Westerflief in Diepenheim (Twente). Deze column schreef hij op persoonlijke titel.

TOPLIN

LIJNOLIE- STANDVERF

Magda, Meester Laborant

VOOR HUIDIG EN TOEKOMSTIG ERFGOED

Bij monumenten hoort lijnolieverf. Al honderden jaren bewezen als dé beschermer van hout.

RIGO Verffabriek presenteert TOPLIN Lijnolie standverf. Voor buitenwerk en nu ook als noviteit, het technisch hoogstandje TOPLIN Aqua voor binnen.

Bel of mail ons voor technisch advies.

ISSABELLA - INTERIORS

Elk detail is voor ons waardevol. Van ontwerp tot realisatie!

Of het nu gaat om een modern, klassiek of historisch interieur, bij ons is alles maatwerk en wordt elk product met veel zorg vervaardigd. Naast advies verzorgen wij o.a. gordijnen, wandoespanning, verlichting, lampenkappen, meubilair, tapijt en traplopers. Maar ook de herstoffering van uw bestaand meubilair wordt weer op de ambachtelijke wijze in ere hersteld.

P.C. Staalweg 80
3721 TJ Bilthoven
T. +31 (0)640702234

behang: Little Greene

info@issabella-interiors.com
www.issabella-interiors.com